

Uniwersytet Łódzki
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Nowożytnej

mgr Michał Alagierski

PRACA DOKTORSKA

**Relacje Turcji z Unią Europejską w czasie dwóch kadencji rządu Partii
Sprawiedliwości i Rozwoju w latach 2002-2011.**

Rozprawa doktorska
Napisana pod kierunkiem naukowym
prof. dr hab. Zbigniewa Anusika

Łódź 2018

Spis treści

Spis treści	2
WSTĘP.....	3
Rozdział 1. Historia relacji Turcji ze Wspólnotą Europejską	11
Geneza relacji	11
Obszary kontynuacji historycznych relacji turecko-europejskich	22
Wewnętrzne źródła budowy silnego państwa tureckiego	32
Geneza procesu wprowadzania w Turcji reform	34
Źródła doktryny politycznego islamu w Turcji	38
Rozdział 2. Turecki naród i partia islamska	45
Rola narodu w koncepcji rządzenia Partii Sprawiedliwości i Rozwoju	45
Uniwersalny wymiar doktryny politycznej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju	59
Polityka rządu partii Sprawiedliwości i Rozwoju wobec mniejszości narodowych.....	68
Transformacja liberalnej polityki rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju	73
Rozdział 3. Polityka zagraniczna Turcji w czasie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju ..	80
Rzeczywiste możliwości Turcji w obszarze polityki międzynarodowej.....	80
<i>Znaczenie Unii Europejskiej w zmieniającej się koncepcji polityki międzynarodowej Turcji ...</i>	90
Rezultaty zaangażowania Turcji na Bliskim Wschodzie	115
Rozdział 4. Ewolucja tureckiego systemu pod wpływem relacji z Unią Europejską	127
Granice demokratyzacji tureckiego systemu.....	127
Znaczenie procesu negocjacyjnego dla reform w Turcji	137
System w Turcji na pograniczu ideologii Wschodu i Zachodu	150
Polityka Unii Europejskiej wobec sytuacji mniejszości w Turcji	160
Aneks I	165
Raport Banku Światowego nr. 85830-TR. Źródło: Europejski Instytut Uniwersytecki. Archiwa Historyczne UE.....	165
Aneks II.....	170
COUNCIL REGULATION (EC) No 2500/2001 of 17 December 2001.	170
Bibliografia	180

WSTĘP

Dysertacja ta jest próbą analizy procesu relacji Turcji z Unią Europejską w latach 2002-2011. Moje rozważania opierają się na metodycznej strukturze podzielonej na części, dotyczące poszczególnych zagadnień, kluczowych w dążeniu do realizacji celu pracy. Analiza składa się z czterech części. W pierwszej części zaprezentowany został historyczny rys relacji Turcji ze Wspólnotą Europejską, a także geneza aspektów, które zostały zaprezentowane w kolejnych rozdziałach. Przyjęta koncepcja obejmuje okres dwóch kadencji rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju. W tym spektrum mieści się analiza reform wewnętrznych oraz roli Zachodu w dynamizacji demokratycznego charakteru przemian zachodzących w Turcji. W obszarze moich rozważań nad zagadnieniem relacji Turcji z Unią Europejską (dalej UE) mieści się również specyficzny charakter negocjacji akcesyjnych, antytetyczny w sferze celów „nowej” tureckiej polityki zagranicznej, którą określa najlepiej pojęcie *Realpolitik*. Kazus turecki, stanowi ewenement w skali całej unijnej koncepcji rozszerzenia. Jeden z zasadniczych problemów, które wpływają na specyfikę zagadnienia tureckiego członkostwa, stanowi polityka PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU, która polega na obarczaniu UE za fiasko procesu negocjacyjnego przy jednoczesnym wykorzystywaniu demokratycznych reform narzuconych przez Brukselę jako własnych inicjatyw. Wybory parlamentarne, które odbyły się w Turcji w 2011 r., stanowią kulminację moich badań ze względu na ostateczne przewartościowanie idei akcesji Turcji. Walka polityczna w Turcji stanowi kolejny komponent badań ze względu na znaczenie, jakiego nabiera ona w kontekście działań Ankary na arenie międzynarodowej. Przedmiot moich rozważań stanowiły również elity polityczne, społeczne oraz wojskowe, a także środki masowego przekazu.

Wykorzystane w dysertacji zagadnienia metodologiczne obejmują metodę problemową, polegającą na analizie głównego zagadnienia pod kątem najważniejszych czynników, które decydują o realizacji celu badań. Zaprezentowanie strukturalnej całości gwarantuje połączenie pośrednich elementów przy wykorzystaniu formy, w której zachowany zostaje schemat: przyczyna, przebieg i skutek.

Osiągnięcie postawionych przeze mnie celów było możliwe dzięki kwerendzie źródeł, którą przeprowadziłem w Bibliotece Centralnej Sekretariatu Generalnego Rady Europejskiej w Brukseli; Archiwach Historycznych Unii Europejskiej we Florencji; a także Bibliotece Instytutu Unii Europejskiej we Florencji. Z kolei materiał obejmujący tureckie badania nad zaprezentowaną przeze mnie tematyką, zgromadziłem w Bibliotece Wydziału Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Boğazici w Stambule

oraz Bibliotece Wydziału Nauk Politycznych Uniwersytetu Bilgi w Stambule¹.

Podstawę wyboru tematu pracy doktorskiej stanowiły moje studia nad dziejami Imperium Osmańskiego, poszerzone następnie o historię Republiki Tureckiej. Podczas pobytu w Turcji dostrzegłem konserwatyzm poglądów i poczucie dumy narodowej, a także przekonanie, iż państwo tureckie należy postrzegać jako ważnego uczestnika stosunków międzynarodowych. Zacząłem analizować proces odbudowy pozycji międzynarodowej Turcji po upadku Imperium Osmańskiego. Uznałem, iż współczesny system państwowy zrodził się w wyniku implikacji polityki wewnętrznej i międzynarodowej. Elita republikańska przyjęła odpowiedzialność za rządzenie krajem, którego terytorium obejmowało stosunkowo niewielki fragment imperium, obejmujący obszar Anatolii, zamieszkiwany przez ludność turecką. W czasie wybuchu Drugiej Wojny Światowej Turcja zastosowała politykę neutralności, dzięki czemu państwo tureckie uniknęło zniszczeń. Po wojnie nowe zagrożenie stanowiła ekspansywna polityka Związku Radzieckiego. Zabezpieczenie bytu państwowego zostało osiągnięte dzięki ustanowieniu ścisłego sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi, który stał się podstawą tureckiej polityki zagranicznej do czasu upadku komunizmu. Kolejny kluczowy moment w historii Turcji nastąpił wraz z rozpadem Związku Radzieckiego. Pojawiła się wówczas konieczność wypracowania nowej strategii polityki zagranicznej i bezpieczeństwa wobec braku zagrożenia ze strony silnego, agresywnego przeciwnika². Pierwsze zadanie, które stanęło przed tureckimi politykami polegało na wypracowaniu programu reform które miały na celu zapewnienie wzrostu ekonomicznego w zmieniającej się rzeczywistości globalnej³. Ład międzynarodowy, który kształtuje się obecnie pod wpływem wydarzeń związanych z polityką światową, umożliwia wzrost znaczenia Turcji. Stany Zjednoczone, a także Unia Europejska są zmuszone do szukania sojuszników, którzy wesprą ich politykę mocarstwową. W odpowiedzi na nowe wyzwania Turcja prowadzi politykę międzynarodową, której trzon stanowią następujące cele: członkostwo w Unii Europejskiej, sojusz z Waszyngtonem oraz niezależna polityka regionalna.

Pod pojęciem „polityka europejska Turcji” należy rozumieć historyczne relacji Ankary ze wspólnotą europejską. Rozpoczęcie tego procesu nastąpiło w 1959 r., gdy Turcja uznała

¹Wszystkie publikacje zostały umieszczone w porządku alfabetycznym w bibliografii bez uwzględnienia instytucji, w których się znajdują.

²S. Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy During the Cold War*, Hurst & Company, Londyn 2003; F. S. Larrabee, I. O. Lesser, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND, Santa Monica 2003.

³H. Kramer, *A Changing Turkey: The Challenge to Europe and the United States*, Brookings Institution Press, Waszyngton 2000, s. 221.

przystąpienie do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (dalej EWG) za jeden z celów o charakterze strategicznym. W 1987 r. Turcja złożyła wniosek o pełne członkostwo w EWG. Powołanie do życia Unii Europejskiej w 1992 r. przyczyniło się do intensyfikacji tureckich starań o członkostwo, jednak w rezultacie przyspieszenia procesu integracyjnego wzrosło znaczenie partykularnych interesów występujących po obu stronach. W rezultacie w 1997 r. na szczycie w Luksemburgu, Rada Europejska nie przyznała Turcji statusu kandydata powołując się na niewypełnienie zobowiązań przedakcesyjnych, jednak już w 1999 r. w Helsinkach uznała turecką kandydaturę. Strategia polityki europejskiej od początku budzi spory wewnątrz tureckich elit, a także dzieli społeczeństwo. Decydującą rolę, należy przypisać politykom, którzy wciąż mają na uwadze perspektywiczne korzyści z członkostwa w Unii Europejskiej⁴. W XXI w. współpraca pomiędzy Unią Europejską i Turcją zyskała impuls, ściśle związany z wydarzeniami na Bliskim Wschodzie, który otwiera nowy rozdział we wzajemnych relacjach. W zmienionej rzeczywistości geostrategicznej Turcja zaczyna odgrywać kluczową rolę jako ważny partner w relacjach z państwami regionu, które stanowią ważne, a zarazem niestabilne elementy koncepcji politycznej Unii Europejskiej⁵.

Ankara intensyfikuje działania w ramach polityki zagranicznej rozszerzając sferę oddziaływań o nowe regiony. W pewnych kwestiach zajmuje, również odrębne stanowisko wobec polityki międzynarodowej mocarstw, pełni lub stara się pełnić rolę mediatora. Turecki rząd utrzymuje równowagę pomiędzy wspieraniem naturalnych sojuszników – Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej, a ich konkurentami – Rosją i Chinami. Turcja stara się również intensyfikować stosunki z drugoplanowymi podmiotami stosunków międzynarodowych, posiadającymi potencjał ekonomiczny, który pozwala wpływać w ograniczonym zakresie na politykę międzynarodową. Wybór problematyki, którą badam zdeteminowała ostatecznie dyskusja naukowa, dotycząca skali przemian systemowych, zachodzących w Turcji równoległe z rozwojem stosunków z Zachodem. Moje badania mają za zadanie zaprezentowanie procesu europeizacji tureckiego systemu politycznego: politycznego, gospodarczego i społecznego, którego charakterystyka bazuje na braku widocznych uprzedzeń w procesie budowania relacji oderwanych od ideologicznego

⁴S. C. Müller-Graff, H. Kabaalioglu, *Turkey and the European Union: different dimensions, an historical overview*, Nomos, Baden-Baden 2012, s. 53–65.

⁵M. Ketola, *Europeization and civil society: Turkish NGO's as instruments of change?*, Palgrave MacMillan, Londyn 2013, s. 24–25; Ö. Terzi, *The Influence of the European Union on Turkish Foreign Policy*, Ashgate, Londyn 2010, s. 5–10.

kontekstu w sferze wewnętrznej oraz międzynarodowej⁶.

Głównym celem badań jest przedstawienie i analiza fundamentalnych czynników wpływających na proces europeizacji Republiki Tureckiej w latach 2002–2011 ze szczególnym uwzględnieniem polityki Ankary wobec skomplikowanych wymagań, które towarzyszą procesom wewnętrznym oraz relacjom z Unią Europejską oraz Stanami Zjednoczonymi. Dobór czynników został oparty na badaniu kluczowych źródeł, w których podjęta została problematyka tureckiej polityki wewnętrznej i zagranicznej. Szczegółowe cele, które zostały postawione w pracy dotyczą relacji Turcji z Unią Europejską, którą przeprowadziłem w oparciu o analizę tureckiej polityki wewnętrznej, transformacji demokratycznej zachodzącej w Turcji, zmian systemowych oraz roli armii, partii rządzącej, partii opozycyjnych. Przedmiotem analizy jest proces realizacji koncepcji reform systemu rządów w Turcji w celu dostosowania ich do standardów Unii Europejskiej. W tym kontekście zaprezentowany został aspekt sporów wewnątrz tureckich elit, które w różny sposób oceniają rolę stosunków z Brukselą, a także kooperacji prominentnych ośrodków decyzyjnych, które na podłożu polityki europejskiej łączą wpływy w walce o władzę. Zawarłem, także w pracy analizę czynnika związanego z potencjałem Turcji oraz rolę jaką odgrywa w tureckich działaniach zewnętrznych.

Dysertacja opiera się na następujących hipotezach badawczych:

- 1 Relacje z Unią Europejską stanowią czynnik strategiczny tureckiej racji stanu⁷.
- 2 Negocjacje z Unią Europejską stanowią, jeden z priorytetów polityki zagranicznej Turcji, który nie decyduje o całości stosunków zewnętrznych Ankary⁸.
- 3 Ze względu na czynnik terytorialny oraz historyczny Turcja dąży do osiągnięcia strategicznych celów w oparciu o syntezę własnych doświadczeń oraz wzorców zachodnich⁹.
- 4 Koncepcja ścisłych relacji z Unią Europejską funkcjonuje równolegle z koniecznością utrzymania historycznej tożsamości. Misję tę przyjęła na siebie Partia

⁶Ş. Kardaş, *Charting the New Turkish foreign Policy*, "International Journal of Canadian Council", Toronto 2011.

⁷S. Bilgin, *The Security Sector in Theory and in Practice: From State Concerned Security to Citizen-Centred Security?*, *Security Sector Governance: Turkey and Europe*, Tesev Publications, Istanbuł 2008, s. 43–61; R. Kagan, *Paradise and Power*, Atlantic Books, Londyn 2003; S. Robins, *Confusion at Home, Confusion Abroad: Turkey Between Copenhagen and Iraq*, "International Affairs" 2009, nr 1 (83), s. 547–566.

⁸M. Müftüler-Bac, *Turkey's Relations with Changing Europe*, Manchester University Press, Manchester 1997, s. 65–69.

⁹S. Ricker, *Europeanization of National Security Identity: The EU and the Changing Security Identities of Nordic States*, Routledge, Londyn 2006, s. 54–58.

Sprawiedliwości i Rozwoju¹⁰.

5 Kontrola tureckiego społeczeństwa przy wykorzystaniu idei konserwatywnych podlega stałej ewolucji¹¹.

.

Moja analizę rozpoczynam od zaprezentowania historii relacji Turcji ze Wspólnotą Europejską. Stosunki te ściśle wiążą się z dążeniem Turcji do członkostwa we Wspólnocie Europejskiej. Wybór, którego dokonałem w czasie przygotowywania się do napisania pracy na temat relacji Turcji z Unią Europejską ułatwiło mi zapoznanie się z badaniami profesora Birol Ali Yesilada, który zajmuje się stosunkami międzynarodowymi na Uniwersytecie Stanowym w Portland. Profesor Yesilada postrzega kwestię ewolucji systemowej w Turcji przez pryzmat uprawomocnionych efektów tureckich starań o członkostwo w Unii Europejskiej. Wskazuje, iż pozytywny wymiar wzajemnych relacji, ściśle wiąże się z podpisaniem przez Turcję umowy o unii celnej, która ustaliła ekonomiczne podstawy współpracy Turcji z Unią Europejską oraz pośrednio wpłynęła na wzrost wpływów Brukseli na proces ewolucji tureckiego systemu państwowego¹².

Aspekt prawny negocjacji akcesyjnych, stanowi szerokie pole do analizy, która obejmuje zagadnienie związane z formalnymi zasadami polityki rozszerzenia Unii Europejskiej. Czynniki statutowe koncepcji członkostwa zostały wprowadzone do pracy dzięki wiedzy, którą udało mi się uzyskać na podstawie badań przeprowadzonych przez profesora Petera-Christiana Müller-Graffa, który postrzega zagadnienie negocjacji akcesyjnych z Turcją przez pryzmat ograniczeń proceduralnych, wynikających z restrykcyjnego prawa Wspólnot Europejskich. Umowa Stowarzyszeniowa, która weszła w życie w 1996 r., jest do tej pory najbardziej miarodajnym osiągnięciem w procesie integracji Turcji z Unią Europejską, mimo to nie wyczerpuje tureckich aspiracji oraz do pewnego stopnia wywołuje wrażenie, iż Wspólnota Europejska nie zamierza podążać w kierunku pełnej integracji Turcji.

Pod rozważę poddałem projekty alternatywnych rozwiązań, które są rozpatrywane w Brukseli wobec braku możliwości uzyskania przez Turcję członkostwa w Unii Europejskiej. Aspekt ten został uwzględniony w mojej pracy po zapoznaniu się z tezami profesora Uniwersytetu w Innsbrucku Andreasa Maurera, który ukazał praktyczne korzyści z

¹⁰N. Tocci, *Turkey's neighbourhood Policy and EU membership, Squaring the circle of Turkish foreign Policy*, "The International Spectator" 2001, K. Kirişçi, N. Tocci, J. Walker, op. cit.

¹¹A. Makovsky, *The New activism in Turkish foreign Policy*, "SAIS review" 1999, nr 1 (19), s. 92–113.

¹²B. A. Yesilada, *Turkey and the European Union*, 1993.

nawiązania form integracji, mogących w przyszłości stworzyć realną alternatywę dla pełnego członkostwa Turcji w Unii Europejskiej¹³.

Partykularyzm wewnątrz Unii Europejskiej, wpływa znacząco na proces negocjacji akcesyjnych z Turcją. Zagadnienie różnic występujących w łonie UE poruszyła profesor Helene Sjursen, wskazując na rozbieżności, które występują pomiędzy wspólnym interesem i dążeniami poszczególnych państw Unii Europejskiej oraz wpływu, jaki wywołuje ta zależność na proces negocjacji akcesyjnych z Turcją¹⁴.

Wyniki badań przeprowadzonych przez profesora Fatosę Tarifa skłoniły mnie do analizy wpływu mniejszości muzułmańskiej w Europie na tureckie relacje z Unią Europejską. Zagadnienie to odnosi się wprawdzie do drugorzędnych czynników w procesie europeizacji Turcji, mimo to zostało wykorzystane w pracy ze względu na wpływ, jaki mniejszość muzułmańska posiada na politykę poszczególnych państw Unii Europejskiej¹⁵.

Relacje dwustronne pomiędzy Ankarą i poszczególnymi unijnymi państwami, przyczyniły się do utrudnienia tureckich starań członkowskich. Wyjątkowe znaczenie w tym kontekście, należy przypisać kwestii przystąpienia Cypru do Unii Europejskiej. Od momentu akcesji Cypr stara się wykorzystać instytucje Unii Europejskiej do realizacji własnej polityki anty-tureckiej¹⁶.

Moją uwagę na znaczenie politycznego islamu, jako źródła inspiracji Partii Sprawiedliwości i Rozwoju zwrócił profesor Zija Öniş, który badał proces konserwatywnej reaktywacji w zsekularyzowanej Turcji¹⁷. Na podstawie analizy doszedłem do przekonania, iż ukazywanie zagrożenia fundamentalistycznego, jako elementu propagandowego przez przeciwników rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju ma charakter strategiczny i służy walce o władzę. Profesor Mustafa Aykol zbadał to zagadnienie w relacji do fenomenu wzrostu znaczenia partii islamskich¹⁸.

Moją szczególną uwagę zwróciła kwestia współistnienia oraz przenikania się pozornie sprzecznych koncepcji funkcjonujących w ramach jednego systemu w Turcji. Profesor Ödül Celep dowiódł, iż wewnętrzna konfrontacja głównych sił politycznych w Turcji wpływa decydująco na tempo liberalnych przemian. Wyniki badań

¹³A. Maurer, *Alternatives Required! European Union Membership Policy in the Context of Relations with Turkey*, Berlin 2007.

¹⁴H. Sjursen, *Why Expand? The Question of Justification in the EU's Enlargement Policy*, Oxford 2002.

¹⁵F. Tarifa, B. Adams, *Who's the Sick Man of Europe: A wavering EU should let Turkey in*, "Mediterranean Quarterly", 2011, Vol. 18, Nr 1.

¹⁶H. Pope, *The EU-Turkey-Cyprus Triangle: Setting the Stage*, Istanbuł 2009.

¹⁷Z. Öniş, *Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-existence*, Istanbuł 2001.

¹⁸M. Aykol, *The Threat In Secular Fundamentalism*, Istanbuł 2007.

przeprowadzonych przez profesora Celepa wykazują, iż po zakończeniu zasadniczego okresu konfrontacji rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju z sekularną opozycją, rząd zarzucił politykę liberalną zwracając się ku konserwatyzmowi¹⁹. Profesor Jon Gorvett potwierdził zasadność tej tezy, dowodząc, iż konserwatywny zwrot w polityce tureckiego rządu wiązał się z zaostrzeniem relacji Partii Sprawiedliwości i Rozwoju z liberalnymi organizacjami, działającymi na terenie Turcji²⁰.

Poddałem analizie zagadnienia dotyczące polityki zagranicznej Turcji. Uwzględniłem główne czynniki o charakterze zewnętrznym, przyjmując założenie, iż kwestia postrzegania Turcji przez partnerów oraz reakcje zewnętrzne na zmiany systemowe, oddziałują na sytuację wewnętrzną w tym kraju. Ewolucja politycznego islamu w kierunku zmiany charakteru dotychczasowych zobowiązań sojuszniczych mieści się w sferze badań profesora Lenore G. Martina, który oparł rozważania na temat przemian systemowych w Turcji na przeświadczeniu, iż zależą one od wymogów racji stanu oraz profitów wynikających z międzynarodowego zaangażowania Turcji²¹. Turecka koncepcja stosunków międzynarodowych została zaprezentowana przeze mnie poprzez zestawienie czynników warunkujących proces ewolucji tureckiego zaangażowania międzynarodowego.

W części poświęconej tureckim relacjom z krajami arabskimi, przedstawiłem zakres wpływów oraz obszary zainteresowania Turcji w regionie w okresie kształtowania się dojrzałej polityki międzynarodowej tureckiego rządu. W tym kontekście największe znaczenie zostało przypisane koncepcji opartej na unikaniu konfliktów w polityce regionalnej. Pragmatyczny wymiar wyważonej doktryny międzynarodowej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju przedstawił profesor Mumtaz Soysal, który podkreślił znaczenie tureckiej strategii bezpieczeństwa opartej zwiększaniu autorytetu Ankary w relacjach zewnętrznych dzięki utrzymaniu stałego wzrostu gospodarczego²². W tym kontekście zwróciłem uwagę na kwestię przewartościowania strategii regionalnej Unii Europejskiej oraz Stanów Zjednoczonych, które zainicjowały proces praktycznego wykorzystania potencjału Turcji w rozwiązywaniu problemów na Bliskim Wschodzie.

Obszerne zwięźcenie pracy, stanowi analiza porównawcza wszystkich elementów dotyczących przebiegu i rezultatów osiągniętych przez Turcję w procesie europeizacji w okresie dwóch rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju. Charakterystyka związana ze

¹⁹Ö. Celep, *The Republican People's Party and Turkey's EU Membership*, Nowy Jork 2011.

²⁰J. Gorvett, *Turks 'Deep State' Suffers in Former President's Words, Deeds in Kurdish Town*, Waszyngton 2006.

²¹L.G. Martin, M. Soysal, *The Future of Turkish Foreign Policy*, Cambridge 2002.

²²*Ibidem*.

sposobem zestawienia czynników wynika z wagi poszczególnych zagadnień, które mają zasadniczy wpływ na proces ewolucji systemowej w Turcji.

Aktualny stan badań nad problematyką relacji Turcji z Unią Europejską w okresie 2002-2011 obejmuje prace politologów europejskich oraz tureckich, którzy zajmują się szeregiem kwestii, wpływających na kształt stosunków turecko-europejskich. Wykorzystane w pracy publikacje oraz materiały archiwalne stanowią trzon aktualnego dorobku badawczego specjalistów zajmujących się problematyką relacji Turcji z Unią Europejską.

Rozdział 1. Historia relacji Turcji ze Wspólnotą Europejską

Geneza relacji

25 marca 1957 r. sześć państw założycielskich Europejskiej Organizacji Współpracy Gospodarczej (dalej EOWG) podpisało Traktaty Rzymskie co doprowadziło do powołania Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (dalej EWG). Wydarzenie wywołało w Europie Zachodniej pozytywne reakcje, których powodem było przekonanie, iż wspólne działania wyprowadzą Zachodnią Europę z kryzysu. Na tej podstawie kolejne państwa, należące od 1948 r. do EOWG zależnej w dużej mierze od wpływów Stanów Zjednoczonych □ zaczęły zgłaszać chęć akcesji do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. Poza entuzjastycznymi reakcjami rozmiar przedsięwzięcia wywoływał sceptyczne reakcje części krajów europejskich, które zdecydowały się pozostać w EOWG. Kraje te w 1960 r. utworzyły Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu. Turcja była Jednym z państw, które wahały się, do której organizacji przystąpić. Ankara miała szczególne powody, aby kompleksowo przeanalizować ewentualne, praktyczne korzyści, płynące z integracji w ramach, jednej z dwóch konkurencyjnych struktur europejskich: Kluczową determinantą, wpływającą na wybór dokonany przez Turcję była ocena możliwości efektywnego rozwoju, który w znacznym stopniu, zależał od osiągnięcia ustępstw od krajów Zachodniej Europy dla tureckiego sektora rolnego, a także korzystnych taryf celnych dla tureckich produktów rolnych²³.

W lipcu 1959 r. Ankara złożyła wniosek akcesyjny, jednak czas pokazał, że perspektywa integracji z EWG była odległa. W początkowej fazie starań członkowskich Turcy wyszli z założenia, iż wspólna linia polityczna z Grecją, w relacjach z EWG wzmocni pozycję obu państw. Ateny zgłosiły formalny wniosek akcesyjny do EWG niespełna dwa miesiące przed Turkami. Premier Turcji Adnan Menderes spotkał się w Ankarze ze swoim greckim odpowiednikiem Konstandinosem Karamanlisem, w celu uzgodnienia wspólnej strategii w rozmowach z przedstawicielami EWG. Na kolejnym spotkaniu w Atenach, obaj politycy sprecyzowali swoje stanowiska²⁴. Rozwojowi wypadków sprzyjał fakt, iż kraje, należące do EWG z zadowoleniem przyjęły możliwość zażegnania historycznego grecko-tureckiego konfliktu, który wciąż destabilizował system bezpieczeństwa europejskiego.

²³ T. Saraçoğlu, *Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklığı*, Ankara 1992, s. 4.

²⁴ A. E. Çakır, *Political dimension: always in the list of 'also-rans: Turkey's rivals in EU-Turkey Relations*, [w:] *Fifty Years of EU-Turkey relations*, red. Ibidem, Routledge, Nowy Jork 2011, s. 11.

Podczas wizyty w Atenach i Ankarze członkowie komisji EWG wyrazili nadzieję, iż Grecja i Turcja, przystąpią niebawem do Wspólnoty²⁵. W tym czasie EWG posiadała minimalny wpływ na realny kształt polityki światowej, dążąc głównie do stworzenia podstaw budowania podstaw ekonomicznej potęgi Europy, natomiast przystąpienie Turcji i Grecji stanowiło pierwsze wyzwanie polityczne jednoczącej się Europy.

W niedługim czasie turecki entuzjazm został zahamowany, gdy pierwsze raporty EWG stwierdzały, że Ankara nie spełnia nałożonych kryteriów integracyjnych²⁶. Rada Ministrów Wspólnoty w marcu 1960 r. wydała oświadczenie, w którym wskazywała, że Komisja postanowiła zaostriżyć kryteria negocjacyjne dla Turcji. W tym samym raporcie EWG przyznała, że nie została zachowana zasada równego traktowania kandydatów, gdyż negocjacje z Grecją cechowały na daleko idące ustępstwa wobec kandydata. W konkluzji zawarto wniosek, iż w przypadku Turcji EWG nie mogła popełnić podobnego błędu, który mógłby w przyszłości naruszyć Jej prestiż²⁷. Kolejny cios dla integracji przyniósł przewrót wojskowy, do którego doszło w Turcji w maju 1960 r. W rezultacie Wspólnota wycofała się z deklaracji na temat znaczenia przystąpienia Turcji do EWG²⁸.

9 lipca 1961 r. zostało podpisane porozumienie o stowarzyszeniu Grecji z EWG²⁹. Turcja, która zmagala się z międzynarodowymi konsekwencjami przewrotu wojskowego pozostawała w izolacji do 12 września 1963 r.³⁰, kiedy doszło do zawarcia pomiędzy Turcją i EWG „porozumienia z Ankary”. Porozumienie przypominało umowę stowarzyszeniową z Grecją³¹, jednak różniło się w kwestii ustaleń związanych z ustanowieniem w przyszłości unii celnej. Projekt przewidywał wprowadzenie okresów przejściowych w procesie integracyjnym Turcji, które miały umożliwić przeprowadzenie niezbędnych reform. Ankara otrzymała obietnicę wsparcia ekonomicznego w wysokości 175 milionów dolarów, które rząd miał przeznaczyć na realizację programu reform gospodarczych³².

W styczniu 1968 r. Turcja wystosowała wniosek do EWG dotyczący konieczności wprowadzenia zmian w umowie stowarzyszeniowej, których celem miało być umożliwienie przyspieszenia reformy tureckiej gospodarki. Rozmowy dowiodły, że tureckie nadzieje stoją w sprzeczności z interesem Wspólnoty, która proponowała jedynie wprowadzenie

²⁵ Ibidem, s. 12.

²⁶ A. E. Çakir, op. cit., s. 12.

²⁷ S. Coffey, *The External Economic Relations of the ECC*, MacMillan, Londyn 1976, s. 14.

²⁸ R. Clogg, *A Short History of Modern Greece*, Londyn 1985, s. 193.

²⁹ The EEC-Greece Association Agreement, „Official Journal of the European Communities” 1963, vol. 6.

³⁰ „Association Agreement between the European Economic Community and Turkey”, „Official Journal of the European Communities” 1972, vol. 16.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

„dodatkowego protokołu”, nakładającego na Turcję kolejne zobowiązania³³. Rezultat rozmów wywołał sprzeciw tureckich gildii handlowych, które posiadały znaczny wpływ na decyzje rządu. Turecka Unia Handlowa skrytykowała politykę EWG, powołując się na ustępstwa, jakie poczyniła dla handlu greckiego w kwestii cel³⁴. Turcja ostatecznie przyjęła „dodatkowy protokół” 23 listopada 1970 r., w zamian za obietnicę objęcia Turcji unią celną w ciągu 22 lat oraz szczegółowe gwarancje dla tureckiego rolnictwa i przemysłu³⁵. Jednocześnie rząd Bülenta Ecevita zgodził się zamrozić swoje żądania w kwestii cel na produkty rolne oraz swobodnego przepływ tureckich obywateli na terytorium Wspólnoty³⁶. Trudną sytuację Turcji w relacjach ze Wspólnotą na nowo odżywiające antagonizmy w relacjach z Grecją. Gdy 28 maja 1979 r. Ateny podpisały traktat akcesyjny z EWG³⁷, w Ankarze uznano, że Grecy dołożą wszelkich starań, aby zablokować tureckie członkostwo. Obawy te wymusiły na rządzie rezygnację z dotychczasowej sztywnej polityki wobec EWG w spornych kwestiach, co miało doprowadzić do złożenia wniosku akcesyjnego przed oficjalnym przystąpieniem Grecji. Nie udało się zrealizować zamiarów, gdyż doszło w Turcji do kolejnego wojskowego przewrotu. W wyniku porozumienia z Aten, 1 stycznia 1981 r., Grecja stała się członkiem Wspólnoty Europejskiej. Obawy które żywiono w Turcji potwierdziły się, gdyż Ateny zablokowały wsparcie finansowe dla Turcji³⁸.

Wraz z upadkiem Związku Radzieckiego ustało zagrożenie ekspansywnej polityki Moskwy, które doprowadziło Stany Zjednoczone i inne państwa do stworzenia NATO. W Ankarze pojawiły się obawy o przyszłość relacji z Zachodem, zwłaszcza, że Turcji nie udało się osiągnąć członkostwa we Wspólnocie Europejskiej, tym samym nie wypracowała alternatywy dla formalnego sojuszu militarnego w ramach Paktu Północnoatlantyckiego. Zniknięcie wroga z czasów zimnej wojny zapoczątkowało jednak nowe problemy. Od czasu zakończenia zimnej wojny bezpieczeństwo Zachodu destabilizują ewoluujące zagrożenia. Zachód zmuszony jest chronić swoje interesy w regionie Bliskiego Wschodu i w tym celu potrzebuje Turcji. Energiczna turecka dyplomacja wykorzystuje wzrost napięcia na Bliskim Wschodzie w celu wzmocnienia swojej pozycji w relacjach z Zachodem. Turecka polityka zagraniczna od zakończenia zimnej wojny przekształca się, Ankara rezygnuje z roli

³³ A. E. Çakir, op. cit., s. 15.

³⁴ I. Tekeli, S. Ilkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu Ulus Devleti Aşma Çabasındaki Avrupa ya Türkiye nin Yaklaşımı*, „Ümit Yayıncılık” 1993, nr 2, s. 48.

³⁵ A. E. Çakir, op. cit., s. 16.

³⁶ Ibidem, s. 234.

³⁷ EC and Greece sign Accession Treaty, “European Community News” 1979, nr 17, http://aei.pitt.edu/59601/1/EC_News_17.79.pdf.

³⁸ A. E. Çakir, op. cit., s. 18.

pomostu lub pośrednika między Bliskim Wschodem, a Europą stając się najpewniejszym gwarantem bezpieczeństwa interesów Ameryki i Europy w regionie, a w szerszej perspektywie zmierza do prowadzenia niezależnej polityki regionalnej. Wpływowa elita gospodarcza w Turcji nie zrezygnuje ze ścisłych powiązań z Zachodem. Integracja Turcji z Europą dotyczy właściwie konieczności dostosowania tureckiej gospodarki do europejskiej maszyny ekonomicznej, co z kolei sprzyja wykorzystywaniu tureckiego potencjału strategicznego do utrzymania bezpieczeństwa europejskiego. Wartości demokratyczne i ramy instytucjonalne, które uczyniły NATO tak skutecznym nawet po zakończeniu zimnej wojny, prawdopodobnie nadal będą działać na korzyść utrzymania partnerstwa między Turcją, USA i Unią Europejską, choć nie brak kontrowersji, które w dużym stopniu są determinowane czynnikiem historycznym, a także kulturowym. Jednym z punktów zapalnych w relacjach Turcji z Europą jest kwestia Cypru, która wywołuje, również reakcje Stanów Zjednoczonych, tym samym angażując w praktyce wszystkich sojuszników w proces rozwiązywania wewnątrz sojuszniczego sporu.

Idea włączenia Turcji do systemu obrony Zachodu przed ekspansją ZSRR została zainicjowana wraz z powstaniem doktryny powstrzymywania komunizmu, którą 12 marca 1947 r. ogłosił amerykański prezydent Harry Truman³⁹. Konieczność obecności Turcji w systemie bezpieczeństwa stworzonym przez Zachód spowodowała, że w 1952 r. Turcja została członkiem Paktu Północnoatlantyckiego⁴⁰. W 1951 r. w Incirlik w południowo-wschodniej Turcji. korpus inżynierski armii Stanów Zjednoczonych rozpoczął budowę bazy lotniczej. W 1954 r. siły powietrzne Stanów Zjednoczonych rozlokowały się w bazie. Podczas zimnej wojny była ona wykorzystywana do obsługi samolotów szpiegowskich U-2. Oddziały amerykańskie uzyskały, także możliwość korzystania z bazy lotniczej w Izmirze oraz bazy marynarki wojennej w Aksaz. W Stanach Zjednoczonych uznano ogromną rolę Turcji, która zaczęła w praktyce wykorzystywać pozycję w NATO w celu zapewnienia bezpieczeństwa własnego terytorium. Eskalacja bezpośredniego zaangażowania w zapalnym regionie bliskowschodnim stała się kłopotliwa dla mocarstw Zachodnich, w tym także Stanów Zjednoczonych, w których opinia publiczna nie akceptowała bezpośrednich interwencji amerykańskiej armii, które niosły ze sobą ryzyko ofiar i nie przynosiły trwałych rezultatów. W związku z wagą jaką posiadała opinia publiczna, Zachodnie rządy zaczęły

³⁹Truman Doctrine, Lillian Goldman Law Library, New Haven, www.avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.

⁴⁰Na temat relacji Turcji z Europejską Wspólnotą Gospodarczą, zob: S. Laçiner, *The Democratic Foreign Policy Approach (1950-1960)*, "USAK Yearbook" 2011, nr 4, s. 126-130; B. A. Yeşilada, *Prospectus for Turkey's Membership in the European Union*, "International Journal of Turkish Studies" 1992-1993, nr 6, s. 44.

skłaniać się do zmiany bezpośredniej polityki na Bliskim Wschodzie. W planach tych Turcja odgrywała dość istotną rolę. W zamian za zwiększanie zaangażowania Ankara zaczęła rościć sobie prawa do inicjowania prób przejęcia części wpływów sojuszników. Nowa sytuacja polityczna wytwarzała napięcia między sojusznikami, jednak spory udawało się naturalnie zażegnać. Po rozpadzie Związku Radzieckiego Turcja budowała potencjał, który stawał się w regionie Bliskiego Wschodu konkurencyjny dla zdolności oddziaływania Francji, czy Wielkiej Brytanii. Jedną z przyczyn dążenia do rozbudowy potencjału oddziaływania bezpośredniego była potrzeba uzyskania możliwie największej niezależności wobec amerykańskiego sojusznika.

W latach 50-tych równie ważna płaszczyzna relacji Turcji z Zachodem dotyczyła integracji z systemem ekonomicznym mocarstw europejskich. W 1959 r. państwa zachodnioeuropejskie umożliwiły Turcji nawiązanie ścisłej współpracy za sprawą Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. W Europie możliwość przystąpienia silnego państwa do EWG wywołała pozytywne reakcje, a przewidywane obustronne korzyści zdecydowały o rozpoczęciu negocjacji w kwestii nadania Turcji statusu państwa stowarzyszonego⁴¹. Po rozpoczęciu rozmów strona europejska, uznała, iż różnice ideologiczne i kulturowe przyczynią się do komplikacji w wypadku przyjęcia Turcji do EWG. Politolodzy Haluk Kabaalioğlu i Peter-Christian Müller-Graff podkreślają, iż relacje Turcji ze Wspólnotą Europejską napotykały na wiele przeszkód oraz podlegały wielu ograniczeniom, jednak bez względu na powtarzające się kryzysy związku pomiędzy Turcją i Europą funkcjonowały niezmiennie na wysokim poziomie⁴². W latach 1997-1999 Unia Europejska podjęła bezprecedensowe decyzję w sprawie tureckich negocjacji akcesyjnych z Ankarą. W zgodzie ze zdaniem tych naukowców pozostawał fakt, iż w 1999 r. na szczycie w Helsinkach przyznano Turcji status kandydata, choć dwa lata wcześniej w Luksemburgu Rada Europejska odrzuciła turecką kandydaturę. Z drugiej strony uważam, iż bardziej prawdziwa jest teza, że Wspólnota Europejska przez cały okres trwania relacji z Turcją prowadziła politykę, polegającą na utrzymywaniu ścisłej kooperacji, która nie wiąże się z koniecznością przystąpienia Turcji do EWG, a potem do Unii Europejskiej.

Profesor Haluk Kabaalioğlu wskazał, który wskazał na porozumienie w sprawie unii celnej z Turcją, które weszło w życie w 1996 r., twierdzi, iż świadczy ono o braku woli w Unii Europejskiej dla umożliwienia Turcji pełnej integracji⁴³. Profesor Kabaalioğlu powołał

⁴¹B. A. Yeşilada, op. cit., s. 42.

⁴²S. Ch. Müller-Graff, H. Kabaalioğlu, *Turkey and the European Union*, NOMOS, op. cit., s. 11.

⁴³Ibidem., s. 14.

się na niewypełnienie zapisu tej umowy, który zobowiązywał strony do zakończenia negocjacji akcesyjnych najpóźniej w ciągu ośmiu lat od daty zawarcia unii celnej. Politolog przekonuje, iż rzeczywistym celem Brukseli w chwili podpisywania umowy z Turcją, było zainicjowanie alternatywnego kierunku integracji poza strukturami UE⁴⁴. Wraz z unią celną Ankara przyjęła na siebie zobowiązania dotyczące przestrzegania zasad Europejskiej Polityki Gospodarczej, które wiążą się z partycypowaniem tureckich przedstawicieli w pracach instytucji Wspólnotowych. Oficjalny cel, który przyświeca idei włączenia Ankary w proces tworzenia prawa UE został poddany w wątpliwość przez Kabaalioglu, który wykazuje istnienie klauzul umożliwiających zablokowanie procesu akcesyjnego w dowolnym momencie.. *Artykuł 73 c* Traktatu o Unii Europejskiej, który oddziałuje na strategię polityczną Brukseli umożliwia zastosowanie alternatywnych rozwiązań wobec pełnego członkostwa, bez konieczności podejmowania zobowiązań, wykraczających poza przedmiot zainteresowania Brukseli:

Dążąc do ustanowienia najwyższego z możliwych zakresu wolnego przepływu kapitału pomiędzy państwami członkowskimi i krajami trzecimi oraz bez uszczerbku dla pozostałych Rozdziałów Traktatu, Rada może przegłosować propozycje Komisji większością kwalifikowaną, w kwestii wprowadzenia środków, które dotyczą przepływu kapitału z lub do krajów trzecich włączając inwestycje bezpośrednie – także inwestycje na rynku nieruchomości – ustanawiać klauzule w zakresie usług finansowych lub przyjmować środki bezpieczeństwa w zakresie prawa dotyczącego funkcjonowania rynków kapitałowych. Jednomyślność powinna być zachowana w kwestii środków uwsteczniających Wspólnotowe prawodawstwo, które ma służyć liberalizacji przepływu kapitału do lub z krajów trzecich⁴⁵.

Zwrot w globalnej polityce ekonomicznej przyczynił się do zmiany praktyki zawierania multilateralnych umów gospodarczych na rzecz porozumień bilateralnych. Turecki kazus zyskał w kontekście polityki gospodarczej UE szczególne znaczenie ze względu na siłę, jaką dysponuje Turcja. Kraj ten zajmuje szesnastą pozycję wśród

⁴⁴Ibidem.

⁴⁵Art. 73 c Traktat o ustanowieniu Unii Europejskiej, Luxembourg Office for Official Publications of the European Communities, [tgg2, http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf](http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf) [dostęp: 22.10.2017].

największych gospodarek świata i szóstą w Europie⁴⁶. Umowa o unii celnej wzmacnia relacje gospodarcze z Turcją, jednak nie gwarantuje realizacji tureckich ambicji politycznych⁴⁷. Umowa stowarzyszeniowa zawarta 1 stycznia 1996 r. pomiędzy UE i Turcją formalnie zobowiązuje obie strony do pełnej integracji w ramach programu, który wymaga spełnienia zobowiązań przewidzianych w okresie przygotowawczym, niezbędnym do przystosowania tureckiego systemu do standardów europejskich⁴⁸.

Unia Europejska wstrzymywała proces implementacji umowy stowarzyszeniowej o ustanowieniu unii celnej z Turcją do grudnia 1995 r., jednak ostatecznie dzięki osiągnięciu tego przełomowego porozumienia stosunkowo szybko doszło do przyznania Turcji statusu kandydata. Proces integracyjny, przewidziany w umowie z 1963 r. natrafił na kolejne przeszkody w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych. Polityka Brukseli była trudna do zaakceptowania i została wystawiona na krytykę. Bank Światowy sporządził raport, z którego wynikało, iż przystąpienie Turcji będzie korzystne dla Wspólnoty, czego dowodzą pozytywne efekty wprowadzenia unii celnej. Rekomendacje Banku Światowego zamieszczone w raporcie nie przełożyły się na decyzje Komisji Europejskiej wobec Turcji, jednak wykazywały, iż podjęcie podstawowych kroków o charakterze instytucjonalnym min. włączenie tureckich przedstawicieli do instytucji europejskich uprości funkcjonowanie unii celnej:

Pełne członkostwo w Unii Europejskiej usprawniłoby wymianę usług pomiędzy Turcją i krajami członkowskimi. Proces akcesyjny skłoniłby Turcję do wprowadzenia pakietu praw oraz obowiązków wynikających z Traktatu o Unii Europejskiej, które stanowią podstawę liberalizacji globalnego rynku oraz narodowego prawodawstwa, z wyjątkiem spornych obszarów, a także polityki ekonomicznej. Turcja przyjąłaby również zobowiązanie przestrzegania poprzednich aktów legislacyjnych UE.

Doświadczenie wskazuje, iż w trakcie procesu ustanawiania pełnego członkostwa w Unii Europejskiej, państwa kandydujące na różne sposoby dążą do integracji. Podczas gdy członkostwo Turcji byłoby najlepszym rozwiązaniem dla obu podmiotów, integracja w obszarze usług może stanowić pośredni etap w drodze

⁴⁶S. C. Müller-Graff, H. Kabaalioglu, op. cit., s. 14.

⁴⁷Ibidem, s. 15.

⁴⁸Umowa Stowarzyszeniowa pomiędzy Unią Europejską i Turcją, *Official Journal of the European Communities*, Bruksela 1973, vol. 16, nr C113, s. 5.

*do celu. Przykładowo dopóki usługi nie zostaną objęte umową o unii celnej, pozostają częścią poprzednich umów*⁴⁹.

Realne korzyści, które wykazują międzynarodowe instytucje zajmujące się analizami ekonomicznymi nie wpływają znacząco na politykę Brukseli wobec Turcji, która w dużej mierze sprowadza się do wywierania presji na Ankarę, aby zaakceptowała stan pośredni pomiędzy pełnym członkostwem i umową bilateralną. Barbara Lippert dyrektor *The German Institute for International and Security Affairs*, wykazuje, iż unijna strategia klauzul ochronnych dla przepływu osób, może stanowić bezpośrednią próbę znalezienia rozwiązania kwestii tureckiej, które przyczyni się do rezygnacji Turcji z aspiracji członkowskich. Lippert podkreśla, że członkostwo Turcji, może stać się faktem, jedynie po wprowadzeniu prawa, które ustanowi „kategorie członkostwa”⁵⁰. Profesor Heinz Kramer twierdzi, że anty-turecka polityka Niemiec i Francji czyni niemożliwym wypracowanie wspólnego stanowiska, zwłaszcza, że państwa, które sprzeciwiają się aspiracjom Turcji, mają decydujący głos w Unii⁵¹.

Teza na temat wpływu zakończenia zimnej wojny na sytuację międzynarodową Turcji może być pogłębiona o wniosek, iż w zasadniczej mierze turecka polityka zagraniczna w latach 2002-2011, ma bezpośredni związek ze zmianami jakie zaszły w polityce globalnej w wyniku rozpadu systemu dwubiegunowego po upadku Związku Radzieckiego. Trzon polityki partii Sprawiedliwości i Rozwoju stanowią niezaprzeczalnie i niezmiennie skomplikowane relacje z Unią Europejską oraz współzależności z polityką Stanów Zjednoczonych⁵². Prawdą jest jednak, iż zmiana punktu ciężkości w relacjach międzynarodowych spowodowała ogromne przewartościowanie na poziomie stosunków globalnych, w których Stany Zjednoczone zyskały status jedyne go mocarstwa uniwersalnego. W drugiej kolejności spadek znaczenia międzynarodowego Rosji przyczynił się także do wzrostu pozycji Unii Europejskiej jako potęgi gospodarczej. Z punktu widzenia interesów Ankary, efekt powstania nowego ładu światowego polegał na tym, iż część państw została uwolniona od zobowiązań, których już nie było ze względu na dematerializację systemu zimnowojennego. Państwa, które tak jak Turcja w czasie zimnej

⁴⁹Zob. Aneks II, Raport Banku Światowego nr 85830-TR, 28.03.2014, Evaluation of the Turkey-EU Customs Union, s. 75.

⁵⁰S. C. Müller-Graff, H. Kabaalioglu, op. cit. s. 25.

⁵¹R. Bourguignon, *A History of the Association Agreement Between Turkey and the European Community*, [w:] *Turkey and the European Community*, red. A. Evin, G. Denton, Opladen 1990, s. 51-63.

⁵²Zob. J., Misiągiewicz, *Polityka zagraniczna Turcji po zimnej wojnie*, Adam Marszałek, Toruń 2009.

wojny były ważnymi elementami systemu dwubiegunowego zachowały zbudowany potencjał i stanęły przed dylematem, w jaki sposób go spożytkować⁵³. W przypadku Turcji czynnikiem sprawczym był wzrost napięcia w stosunkach bliskowschodnich, które spowodowało, iż Stany Zjednoczone, a także Unia Europejska utrzymały wysoki status relacji z Ankarą. W latach 90-tych w Ameryce i Europie Turcja była postrzegana jako stabilny sojusznik, który posiada odpowiedni rząd gwarantujący stabilność i przewidywalność w ramach zobowiązań sojuszniczych. Sytuacja zaczęła ulegać zmianie wraz ze wzrostem znaczenia islamu w polityce wewnętrznej Turcji⁵⁴. Politolodzy spierają się na temat roli islamu w polityce tureckiej, czy słusznie można twierdzić, że islam nie stanowi czynnika imperialnego, który z zasady przeciwstawia się obcym wpływom i ma charakter ekspansywny oraz imperialny. Politolog Omer Kurtbağ, przypisujący szczególną rolę sile gospodarczej Turcji, posługuje się do twierdzenia, iż wzrost gospodarczy zdeterminowała ambicje polityczne Turcji przed oraz w czasie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju⁵⁵. Stwierdza on także, iż na kanwie rosnących na Zachodzie obaw przed rozwojem radykalizmu islamskiego może dojść do sytuacji, w której Zachód sam doprowadzi odrzucenia przez Turcję zobowiązań wobec Zachodu, choć – według Kurtbağa - ze względu na powiązania gospodarcze nie dojdzie między Zachodem i Turcją do poważnego konfliktu⁵⁶.

Po przybliżeniu czynników politycznych, które ukształtowały relacje Turcji z Zachodem szczególnie ze Wspólnotą Europejską należy zaprezentować rolę obiektywnych czynników, które zdeterminowały historyczne przenikanie się kultury tureckiej z europejską. Terytorium Europy z geograficznego punktu widzenia obejmuje obszar rozciągający się od Atlantyku do Uralu. Granicę pomiędzy Europą i Azją, stanowią cieśniny Bosfor i Dardanele oraz stambulska metropolia⁵⁷. Nie sposób zanegować położenia Turcji na granicy Europy i Azji, jednak kwestia przynależności Turcji do Europy stanowi przedmiot sporu, który ma charakter historyczny. Jest również elementem polityki międzynarodowej. Doktor A. Szymański wskazał na ważne kwestie w kontekście geograficznych ograniczeń dla członkostwa Turcji w Unii Europejskiej. Wnioski wysunięte przez Szymańskiego odnoszą się do przeszkód o

⁵³ G. E. Fuller, *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World*, Waszyngton 2010, s. 64–72; N. Gardels, *Will Iran Look More like Turkey, Or Turkey like Iran?*, "New Perspectives Quarterly" 2009, s. 2–5.

⁵⁴ w. Ç. Cengiz, *Turkey's 'Soft Power' Strategy*, op. cit., 2009, s. 3–4.

⁵⁵ Ö. Kurtbağ, *Foreign Policy of Turkey: Looking West and Going East*, [w:] *Turkey's Accession to the European Union: Political and Economic Challenges*, red. B. Akçay, B. Yilmaz, Lexington Books, Lanham 2013, s. 229.

⁵⁶ S. H. Gordon, O. Taspinar, *Winning Turkey: How America, Europe and Turkey Can Revive a Fading Partnership*, Waszyngton 2008, s. 126–29.

⁵⁷ The Treaty on European Union, op. cit.

charakterze politycznym polegających na negowaniu przynależności Turcji do Europy oraz „ideowo-kulturowym”, który dotyczy szerszej kwestii przynależności kulturowej do cywilizacji europejskiej. Czynniki polityczne nie stanowią rzetelnego argumentu w rękach przeciwników tureckiej akcesji ponieważ w przeszłości podobny problem dotyczył Rosji, której terytorium nie zaliczano do „starego kontynentu”, do czasu, gdy z powodów politycznych zmieniono ustalone wcześniej granice Europy. Aspekt ideowo-kulturowy wskazuje na podobną zależność, która jednak dotyczy kwestii rozprzestrzeniania europejskiej kultury w zakresie przekraczającym czynniki terytorialne⁵⁸.

Z kolei inny ważny czynnik obiektywny, który stanowi populacja Turcji, wpływa negatywnie na możliwość integracji tego kraju z Europą. Przyczyna tkwi w obawie, iż integracja Turcji z Europą przyczyni się do zachwiania równowagi kulturowej na kontynencie. Argumentacja przeciwników integracji opiera się na statystyce, która obiektywnie wykazuje, iż gdyby przełamano bariery i uznano Turcję za kraj europejski byłaby najludniejszym krajem po Niemczech z populacją liczącą blisko siedemdziesiąt dziewięć milionów obywateli⁵⁹. Były przewodniczący Komisji Europejskiej □ Fritz Bolkestein, stwierdził że obecność Turcji w Unii Europejskiej doprowadzi do dezintegracji instytucji, które nie poradzą sobie z włączeniem tego kraju jako elementu systemu rządzenia, wypracowanego z myślą o integracji państw stawiających przed sobą podobne cele. Stwierdził, że czynnikiem kluczowym w tym aspekcie, jest korelacja pomiędzy wielkością Turcji i jej islamskimi korzeniami⁶⁰.

Obawy przed tym, że 79 milionów ludzi może nagle uzyskać możliwość swobodnego przemieszczania się na terenie Unii Europejskiej w prosty sposób dowodzą, że obietnica akcesyjna jaką otrzymała Turcja od Wspólnoty Europejskiej w 1963 r. nie zostanie w łatwy sposób zrealizowana. Patrząc na stosunki między Turcją i Europą, ważne jest, aby opierać się we wnioskowaniu na faktach. Żadne państwo w Unii Europejskiej nie jest aktualnie gotowe, by wpuścić znaczną liczbę tureckich obywateli na własne terytorium z prawem do swobodnego przemieszczania się, podejmowania pracy i innych przywilejów, które są gwarantowane dla obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej. Inne głosy, które pojawiają się wśród przedstawicieli niektórych państw członkowskich stanowią albo efekt niewiedzy bądź – co bardziej prawdopodobne – wynikają z przeświadczenia, że fala tureckiej migracji ominie te państwa. Antagoniści tureckiej akcesji negowali możliwość

⁵⁸ A. Szymański, *Argumenty przeciwko przyjęciu Turcji do Unii Europejskiej – krytyczny punkt widzenia*, [w:] „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” red. J. Kłoczowski A. Gil, Lublin 2007, s. 83.

⁵⁹ K. Hughes, *Turkey and the EU: Just another enlargement?*, op. cit.

⁶⁰ Wywiad z Fritzem Bolkesteinem, „Financial Times”, 31 maja 2006.

członkostwa Turcji we Wspólnocie Europejskiej na długo przed przejściem władzy w Turcji przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju. We Francji: dekadę temu ówczesny prezydent, Jacques Chirac odciął się od swoich wcześniejszych wypowiedzi na rzecz zbliżenia Turcji z Europą, po tym jak problem muzułmański zaczął być wykorzystywany instrumentalnie w walce wyborczej francuskich partii politycznych. Przed wyborami z 2002 r. Partia Erdoğan naciskała na zbliżenie Turcji z Europą. Impuls dany przez partię konserwatywną przyczynił się do uczynienia kroku w kierunku akcesji. Ze względu na aspiracje Turcji i obawy przed utratą sojusznika, którego społeczeństwo wybrało islamską opcję rządów, Unia Europejska zdecydowała się na formalne rozpoczęcie negocjacji akcesyjnych w 2005 r. W kolejnych latach okazało się, że problemy nie do przewyciężenia stoją na przeszkodzie tureckiej akcesji. Unia Europejska wskazywała kolejno na poglądy Turcji na temat praw człowieka i jej stosunek do długotrwałego sporu z Cyprzem jako przeszkody w integracji Turcji. Niezależnie jednak od tego, jakie geopolityczne argumenty w przeszłości oddziaływały na korzyść lub ze szkodą dla relacji turecko-europejskich, aktualnie nowy czynnik zaczyna odgrywać przełomową rolę w relacjach Turcji z Zachodem. Tym czynnikiem jest pogłębiający się kryzys na Bliskim Wschodzie.

Położenie Turcji w historycznym regionie na pograniczu pomiędzy Europą i Bliskim Wschodem wzmacnia znaczenie Turcji dla Europy, z kolei atut geograficzny niweluje muzułmańska populacja oraz jej liczebność. Silne związki historyczne oraz dogodne warunki współpracy w okresie walki z komunistyczną ekspansją wzmacniała względna przewidywalność rządów w Turcji. Od czasu zmian jakie zaszły w polityce światowej po upadku ZSRR na pierwszy plan zaczęły wysuwać się postrzegane negatywnie na Zachodzie naturalne konotacje Turcji z państwami muzułmańskimi. Z powodu trudnych historycznych relacji Turcji z Europą odżywają antagonizmy wzmagane przez tendencje do wykorzystywania ideologii przez obie strony. Ankara prolongowała politykę zagraniczną w oparciu o system sojuszy ze Stanami Zjednoczonymi i Europą do czasu gdy tureckie elity nie uznały, iż mają atrybuty do negacji zależności wynikających z postkolonialnej polityka Zachodu. Mimo sprzecznej wizji kontynuacji sojuszu wciąż istnieje podstawa ścisłej współpracy dlatego pro-tureckie lobby ma silną pozycję w Waszyngtonie oraz Londynie i wciąż angażuje się w utrzymanie ścisłego sojuszu militarnego z Ankarą⁶¹. Brytyjska polityka zagraniczna w dużej mierze determinowana jest przez politykę Stanów Zjednoczonych. Równocześnie Wielka Brytania wspiera integrację Turcji jako element

⁶¹Ibidem.

historycznej idei rozszerzenia granic Europy po Syrię, Liban i Irak⁶².

Obszary kontynuacji historycznych relacji turecko-europejskich

W relacjach turecko-europejskich Cypr stanowi element imperialnej polityki regionalnej. Historia ekspansji Turcji, następnie obrona Turków przed utratą niepodległości w wyniku ingerencji mocarstwa europejskich. 3 lipca 1990 r. Cypr złożył wniosek o członkostwo we Wspólnocie Europejskiej odżyły, wówczas problemy, związane z podziałem na część turecką i cypryjską. wydarzeniem Turcja dostrzegła w tym akcie politycznym, działanie wymierzone w jej wpływy, dlatego władze w Ankarze wystosowały protest, wsparty przez rząd Tureckiej Republiki Cypru Północnego (TRCP)⁶³. W spór włączyła się ONZ; sekretarz generalny Boutros Ghali potwierdził, że na Cyprze istnieją dwie społeczności, posiadające, takie same prawa do sprawowania rządów⁶⁴. Wbrew protestom Turcji w czerwcu 1994 r. na szczycie, który odbył się na Korfu Komisja Europejska (KE) włączyła Cypr do planu rozszerzenia, powołanej w Maastricht Unii Europejskiej⁶⁵. Wydano, dodatkowo deklarację, stwierdzającą że przystąpienie Cypru, nie będzie uzależnione od nacisków państw trzecich⁶⁶.

Formalne rozmowy akcesyjne, zostały otwarte w marcu 1998 r.. Kształtowanie sprzyjającej podstawy do rozmów zostało uzależnione od porozumienia pomiędzy liderami obu społeczności cypryjskich. Przywódca Turków z północy wyspy □ Rauf Denktaş, starał się zablokować możliwość wyłączenia tureckiej społeczności z procesu integracyjnego, mając na uwadze gwarancje ochrony udzielone przez Turcję. Unia Europejska, która wspierała rozmowy dwustronne pomiędzy przedstawicielami obu mniejszości, zdecydowała, że rozmowy akcesyjne rozpoczną się bez względu na powodzenie pertraktacji pomiędzy przedstawicielami cypryjskich Turków i Greków. Data przystąpienia Cypru została oficjalnie potwierdzona na szczycie unijnym w Amsterdamie w październiku 1997 r.. W 1998 r., powołano w Turcji rząd mniejszościowy, na którego czele stanął Bulent Ecevit. Po wyborach parlamentarnych w kwietniu 1999 r., władzę w państwie przejęła koalicja zdominowana przez Partię Demokratycznej Lewicy. Premier Ecevit wsparł pakiet reform nastawionych na likwidację korupcji, uzdrowienie gospodarki oraz dostosowanie administracji państwa do standardów, obowiązujących w UE. Partia utraciła władzę w

⁶²Ibidem.

⁶³H. Kremer, op. cit. s. 176□177.

⁶⁴Report of the Secretary General to the Security Council, United Nations, 1994, nr S/23300.

⁶⁵Ibidem.

⁶⁶Ibidem.

wyniku przyspieszonych wyborów parlamentarnych, jednak rządowi udało się zmienić podstawy relacji z UE. Reformy postępowały pomimo różnic, jakie dzieliły turecką scenę polityczną⁶⁷.

Polityka łącząca interesy różnych grup społecznych, a także pokaźny wzrost gospodarczy sprawiły, że Partia Sprawiedliwości i Rozwoju odniosła zwycięstwo w kolejnych wyborach. Przeciwnicy partii, którzy wskazują, że główny cel rządu, jakim było doprowadzenie do zakończenia rozmów akcesyjnych, nie został osiągnięty, nie dostrzegają, iż negatywna zmiana polityki Brukseli wobec tureckich aspiracji stanowi czynnik, który w rzeczywistości nie zależał od islamskiego rządu⁶⁸. Należy stwierdzić, że zasadniczym celem UE w polityce wobec Turcji, jest wspieranie reform demokratycznych oraz ochrona praw człowieka. Bruksela potępia represje wobec mniejszości narodowych oraz osób i organizacji, kontestujących system państwowy. Według politolog Emel Akçalı, wysiłki we wspieraniu demokratyzacji systemowej, stanowią apogeum zaangażowania Wspólnoty. Podkreśla ona, że charakter relacji, które znajdują się w punkcie zawieszenia, kształtuje potrzeba dalszych reform. Oznacza to, iż Bruksela uznaje, dotychczasowe wysiłki za niewystarczające, o czym świadczą kolejne raporty Komisji Europejskiej, które wskazują, że instrumenty perswazji, nie przynoszą trwałych efektów w postaci przemiany stosunków społecznych, a także nie zapewniają skutecznego monitorowania rezultatów reform administracyjnych⁶⁹. Na twardą postawę Brukseli wpływa przekonanie, iż znaczenie gospodarczej potęgi gwarantuje, że kraje aspirujące do akcesji, nie są zainteresowane radykalizacją postawy wobec UE. Dodatkowy argument, sprzyjający polityce unijnej polega na tym, że zasadniczy cel doktryny UE może być osiągnięty dzięki funkcjonowaniu dotychczasowych powiązań⁷⁰. Realizacja programów unijnych, w krajach, które uczestniczą w procesie integracji europejskiej, napotyka na podobne przeszkody, które utrudniają kompleksową implementację właściwych mechanizmów, zdaje się potwierdzać przekonanie, dotyczące ograniczonego wpływu Turcji na zmianę nastawienia Brukseli. Tureckie władze nadal realizują projekty, zgodne z wytycznymi Brukseli, mając

⁶⁷ S. Kinzer, *Bülent Ecevit, a Political Survivor Who Turned Turkey Toward the West, Is Dead at 81*, "The New York Times" 2006, por: W. Paczyński, *W pościgu za Europą – gospodarka Turcji w chwili rozpoczęcia negocjacji z Unią Europejską*, [w:] *Turcja po rozpoczęciu negocjacji z Unią Europejską – relacje zagraniczne i sytuacja wewnętrzna*, red. A. Balcer, R. Sadowski, W. Paczyński, Raport OSW, Warszawa 2006.

⁶⁸ E. Akçalı, op. cit., 46.

⁶⁹ Ibidem, s. 30.

⁷⁰ M. Antonsich, *On territory, the nation-state and the crisis of the hyphen*, "Progress in Human Geography", nr 6 (33), s. 1 □ 18.

świadomość, że trwały efekt, jest uwarunkowany przez inne czynniki⁷¹.

W Europie funkcjonuje przekonanie, iż proces demokratyzacji Turcji jest utrudniony, ze względu na złożone przeszkody, które hamują liberalizację. Na charakter dzisiejszej państwowości tureckiej, wpływają rządy pro-islamskie, autorytarne tendencje doktrynalne, a nawet imperializm osmański⁷². Proces, który przechodzi Turcja, został zainicjowany w wyniku zderzenia dwóch systemów kontroli społeczeństwa. Sekularyzacja, której gwarancją był przymus i represje wobec przeciwników, przyczynił się do reaktywacji islamskich aspiracji politycznych. System demokracji liberalnej podlegający stałemu procesowi kreacji, napotyka poważne trudności, wynikające z istnienia w świadomości społecznej konkurencyjnych wizji ustrojowych. Politycy tureccy, którzy oddają swoje usługi w służbie demokratycznych ideałów, niejednokrotnie nie wytrzymują zderzenia z turecką rzeczywistością polityczną⁷³.

Profesor Mirela Bogdani przedstawia własną koncepcję, w której dostrzega kreatywną rolę tradycyjnych elementów systemu władzy w Turcji. Przewiduje, że proces kształtowania nowoczesnej doktryny, w oparciu o postulaty demokratyzacji przyniesie efekty. Politolog Ali Kazancigil wskazuje wspólne cechy tureckiego ustroju z europejską filozofią liberalną. Przypomina, że u podstaw tureckiego sekularyzmu leży francuska koncepcja laicka, która została połączona z osmańską ideą państwowej kontroli⁷⁴. Profesor Walter Posch, twierdzi, że republikański system rządów w Turcji, został wprowadzony niezwykle szybko, pozostawiając nierozwiązane problemy, które wpływają na dzisiejsze relacje. Wreszcie profesor Elizabeth Shakman Hurd zauważa, że turecka doktryna państwowa nie może być postrzegana przez pryzmat europejskiego modelu demokracji, opartej na podstawie ideologii judeochrześcijańskiej, która ewoluowała w długim procesie historycznym, stwarzając podstawy liberalnej demokracji i laicyzmu⁷⁵. Proces demokratyzacji Turcji, sekularyzacja, laicyzacja oraz ustanowienie wolność jednostki, znajdują się w stanie budowy, który w przyszłości, zakończy się stworzeniem modelu o specyficznym charakterze⁷⁶. Odrodzenie islamskie, które objawiło się w formie politycznej reprezentacji społecznych postulatów, dotąd nie zostało należycie ocenione w Europie. W

⁷¹ Zob. M. Pace, *Liberal Or Social Democracy? Aspects of the EU's Democracy*, "Promotion Agenda in the Middle East" 2009, http://www.Idea.int/resources/analysis/upload/Pace_paper12.pdf.

⁷² A. Kazancigil, *High stateness in Muslim Society*, [w:], *Compering Nations: Concepts, Strategies, Substance*, red M. Dogan, A. Kazancigil, Blackwell, Oxford 1999, s. 232.

⁷³ W. Posch, op. cit., s. 5.

⁷⁴ A. Kazancigil, op. cit., s. 224.

⁷⁵ E. S. Hurd, *Negotiating Europe: the politics of religion and the prospects for Turkish accession*, "Review of International Studies" 2006, nr 32, s. 408-409.

⁷⁶ O. Roy, *Globalised Islam: The Search for a New Ummah*, Columbia University Press, Nowy Jork 2006, s. 16.

Turcji wartość islamu osiągnęła rangę doktryny politycznej, która może z powodzeniem konkurować z systemem demokracji liberalnej i nie prowadzić do konfliktu cywilizacyjnego. Pojawia się pytanie o celowość kontestacji pozytywnej roli politycznego islamu w Europie? Odpowiedź stara się znaleźć profesor Olivier Roy, który dochodzi do wniosku, że ewolucja polityczna, którą przeszła AKP, nie wystarczy aby uzyskać dostęp do hermetycznego świata, kulturowo związanego z chrześcijaństwem⁷⁷.

Skomplikowany charakter stosunków Ankary z Zachodem powoduje, iż Turcja inicjuje alternatywne kierunki w polityce zagranicznej. W ramach relacji z Rosją i Iranem osiąga partykularne cele strategiczne, które są □ w dużej mierze □ odrębne od interesów Waszyngtonu i Brukseli⁷⁸. W rezultacie przy wydatnym udziale Zachodniej opinii publicznej upowszechniły się obawy dotyczące rewindykacyjnych aspiracji Turcji⁷⁹. Wysoka pozycja polityczna Ankary, jest wynikiem zakończenia długotrwałego procesu budowy potencjału, który , jest wykorzystywany dzięki wykreowaniu strategii, opartej na tzw. *soft power*, która nadaje tureckim aspiracjom właściwe ramy. Najważniejsza cecha nowej polityki, dotyczy działań, które zmierzają do stworzenia własnej strefy wpływów.

Za wzrost ambicji politycznych Turcji, w dużym stopniu odpowiada rząd, który wykorzystuje doktrynalne podłoże islamskiej koncepcji rozwoju relacji z państwami o podobnym podłożu kulturowym⁸⁰. Założenie to generuje konkretne działania, które polegają na wzmocnieniu pozycji, przez ustanowienie stałego wpływu na procesy przemian, które przybierają na sile na Bliskim Wschodzie. Należy, również zaznaczyć, iż część politologów upatruje w tureckiej koncepcji polityki międzynarodowej dążenie do uniezależnienia się od postkolonialnych wpływów Stanów Zjednoczonych. Według politologa N. Danforth polityka zbliżenia z Unią Europejską była pierwszym krokiem Turcji w procesie ograniczania wpływu Waszyngtonu na politykę Ankary, przez stworzenie alternatywnego partnerstwa gospodarczego, na najwyższym poziomie⁸¹.

Dążenie do dywersyfikacji kierunków w polityce zagranicznej według części politologów nie doprowadzi w praktyce do odrzucenia sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi i Unią Europejską, natomiast możliwy jest scenariusz, w którym Turcja skupi się polityce bliskowschodniej jako jedynej alternatywie gwarantującej wzrost bezpieczeństwa przez

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ö. Terzi, *Implications of the Enhanced Regional Activism of Turkey for Its Relationship with the European Union*, Maastricht 2006, s. 2.

⁷⁹ Ş. Kardaş, *Turkey Redrawing the middle East Map or Building Sandcastles?*, op. cit., s. 136.

⁸⁰ Z. Öniş, *Multiple Face of the 'New' Turkish Foreign Policy: Underlining Dynamics and a Critique*, "Insight Turkey" 2011, nr 1 (13), s. 47-48.

⁸¹ N. Danforth, op. cit., s. 90-93.

zyskanie własnej strefy wpływów. Koncepcja, która wskazuje praktyczne znaczenie ekspansjonizmu tureckiego na Bliskim Wschodzie została zaprezentowana przez analityka Grahama Fullera. Przekonuje on, iż zależności historyczne i tożsamość muzułmańska sprowadzają politykę integracji z Unią Europejską do roli drugorzędnego celu w kontekście tureckiego interesu narodowego⁸².

Godny zauważenia aspekt relacji Turcji z UE został zaprezentowany przez doktora J. Wódkę, który twierdzi, że elementarne znaczenie w tej kwestii należy przypisać sporowi turecko-greckiemu, który przez długi czas wpływał destrukcyjnie na ideę integracji Turcji. Dopiero wraz z powołaniem UE czynnik ten stracił częściowo na znaczeniu, wówczas też Turcja uznała dążenie do akcesji jako główny priorytet polityki zagranicznej⁸³. Należy zaznaczyć, iż według doktora Wódki polityka pro-unijna nie zlikwidowała postaw rewizjonistycznych, które odżywiają w Turcji i zaczynają decydować o kształcie polityki zagranicznej⁸⁴. Ambicje rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju wpłynęły natomiast na upowszechnienie na Zachodzie tendencji do instrumentalnego wykorzystywania pojęcia neoosmański, które zyskało pejoratywne znaczenie oparte na wykazywaniu zagrożenia ze strony państwa, którego rząd posługuje się retoryką religijną wykorzystywaną w procesie islamizacji. W rezultacie utożsamianie działań AKP z polityką imperium Osmańskiego wpływa na marginalizację znaczenia pokojowej retoryki partii rządzącej Turcją.

W Europie działania rządu AKP, są krytykowane w oparciu na założenie, iż dążenia pro-islamskiego establishmentu opierają się na podstawach religijnej doktryny. Teza ta wzbudza wątpliwości, głównie dlatego, iż nie przywiązuje się należytej wagi do realizacji przez Turcję podstawowych elementów współczesnej koncepcji funkcjonowania systemu państwowego. Luka, która pozwala wątpić w rzetelność hipotezy na temat islamizacji Turcji, została wypełniona pośrednio przez włączenie do badań koncepcji neo-osmańskiej, która zawiera już konkretne odniesienia do czynników, pozostających poza wpływem ideologii religijnej. Dopiero włączenie aspektów, odnoszących się do tradycyjnych □ w rozumieniu Zachodu □ aspektów teorii systemów państwowych, czyni zasadnym, wprowadzenie czynnika ideologicznego, jakim jest religijny wpływ na rządy.

Doktor Adam Ambroziak ocenił politykę międzynarodową UE w oparciu o przekonanie, iż ideały, które przyświecają Wspólnocie w kwestiach niekolidujących z interesem gospodarczym. Charakter i zakres stosunków unijnych z państwami trzecimi odzwierciedlany jest przez wielkość wymiany handlowej. W przypadku relacji handlowych

⁸² G. E. Fuller, *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World*, U.S. Institute of Peace Press, Waszyngton 2008, s. 69.

⁸³ J. Wódka, *Polityka zagraniczna „nowej” Turcji. Implikacje dla partnerstwa transatlantyckiego*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk Warszawa 2013, red. H. Januszevska, Warszawa 2013, s. 26.

⁸⁴ M. Steyn, *Who lost Turkey?*, „The Washington Times”, 4 czerwca 2010.

Turcji ze Wspólnotą Europejską okres od lat 50-tych do początku lat 70-tych przyniósł niewielki, ale stały wzrost obrotów handlowych. Po wejściu w życie Układu o stowarzyszeniu nie zmieniła się tendencja w wymianie handlowej, jednak po podpisaniu Dodatkowego Protokołu w pewnym relacje gospodarcze znacząco wzrosły⁸⁵.

Rozważania na temat aktualnej doktryny państwowej Turcji, opierają się na przekonaniu, że proislamski rząd, który prowadzi wewnętrzną konfrontację z elitami sekularnymi, pragnie doprowadzić do całkowitego odrzucenia kemalizmu⁸⁶. Założenie całkowitej rezygnacji z idei republikańskich, w przypadku Turcji poddawane jest krytyce. Dyrektor ośrodka badań *The Turkish Research Program* □ Soner Çağaptay uważa, że aktualna pozycja Turcji, osiągnięta dzięki polityce kolejnych rządów sekularnych, uniemożliwia przeprowadzenie rewolucyjnych zmian w tureckim systemie, opartym na konserwatyzmie islamskim, ustroju demokratycznym oraz neoosmańskich, ekspansywnych aspiracjach w polityce zagranicznej. Warto zauważyć, że Çağaptay odrzuca możliwość przystąpienia Turcji do UE, do czasu oddania rządów przez AKP. Wskazuje, że rządy islamskie, mają podłoże autorytarne, a także muszą znaleźć wroga, aby utrzymać władzę. Według Çağaptay w Turcji destrukcyjne wpływy na islamską koncepcję relacji społeczno-politycznych, umożliwiają wskazywanie zachodniej cywilizacji chrześcijańskiej, jako przeciwnika⁸⁷.

Inny charakter polityki AKP ukazuje, jedno z przemówień lidera AKP ÷ Recepa Tayyipa ÷ Erdoğan, w którym zapewnia, że: *Turcja nie zmieni sojuszników. Jesteśmy tam, gdzie znajdowaliśmy się na początku politycznej władzy*⁸⁸. Ahmet Davutoğlu, wypowiadając się na temat wzrastającego zainteresowania międzynarodowego, zapewnił, że Turcja nie zmierza do hegemonii na Bliskim Wschodzie, natomiast intencją tureckich władz, jest zwiększenie znaczenia politycznego, przez rozwój dotychczasowych możliwości, w celu utrzymania ładu w regionie i wsparcia sojuszników w realizowaniu założeń polityki bezpieczeństwa⁸⁹. Profesor Dariusz Kołodziejczyk uważa, że:

W przeciągu kilkunastu ostatnich lat Turcja przeistoczyła się w imperium pan

⁸⁵ A. Ambroziak, *Nowe wyzwania dla Turcji i Unii Europejskiej w ramach unii celnej*, „Wspólnoty Europejskie”, nr 1 (53) 1996, s. 16.

⁸⁶ C. Çandar, *Turkey's Soft Power Strategy*, op. cit., s. 4.

⁸⁷ Zob. S. Çağaptay, *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?*, Routledge, Nowy Jork 2006.

⁸⁸

Ibidem, s. 4.

⁸⁹ W. Hale, *Turkey and the Middle East in the 'New Era*, „Insight Turkey” 2009, nr 3 (11), s. 144.

azjatyckie. Dla wielu krajów „Orientu” stała się niezwykle atrakcyjnym wzorem do naśladowania. Europa jest dla Turcji zaledwie jednym z wielu partnerów. Na początku XXI w., gdy do władzy doszła Partia Sprawiedliwości i Rozwoju (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP), tempo wzrostu PKB Turcji było dwucyfrowe – w dużym stopniu dzięki współpracy z krajami spoza Unii Europejskiej. Teraz dynamika ta nieco wyhamowała, ale i tak większość państw członkowskich może jedynie marzyć o takim skoku gospodarczym⁹⁰.

Wypowiedź Davutoğlu, została rozszerzona w ramach aktualnej koncepcji tureckiej polityki zagranicznej tzw. „strategicznej głębi”, której założenia opierają się na utrzymaniu sojuszniczych relacji z Zachodem (polityk miał na myśli NATO i Unię Europejską)⁹¹. Szef tureckiej dyplomacji posłużył się argumentacją, zawierającą odniesienia do Bliskiego Wschodu, wskazujące, że odrzucenie uprzywilejowanej pozycji naturalnego łącznika pomiędzy Europą i Azją, przyniesie negatywne konsekwencje dla Turcji i jej partnerów. Zanegowanie znaczenia Turcji wpłynie destrukcyjnie na stosunki z Unią Europejską i spowoduje zahamowanie procesu integracyjnego⁹².

Ważnym elementem w procesie badania istoty koncepcji międzynarodowego znaczenia Turcji, jest określenie znaczenia polityki wewnętrznej AKP. Zmiany społeczno-polityczne, które zostały wprowadzone jako odzwierciedlenie potrzeb narodu, bądź te, które do pewnego stopnia lub w całości, stanowiły efekt zobowiązań np. wobec Unii Europejskiej. koncepcja Konserwatywny rząd AKP, stanął przed koniecznością określenia tendencji i skali zadań, które miały zostać przysposobione jako element systemu rządów w państwie.

Sugestia na temat odrodzenia neoosmańskich aspiracji polityki zagranicznej tureckiego rządu, została wykreowana przez politologów, którzy analizują, przy jej wykorzystaniu zakres ekspansjonistycznych ambicji Ankary oraz wpływ relacji z mocarstwami Stanami Zjednoczonymi, Unią Europejską, Rosją, a także innymi podmiotów, posiadającymi mniejsze znaczenie. Turcja posiada w stosunkach międzynarodowych niejednoznaczny status: pełni rolę partnera i samodzielnego podmiotu w relacjach z małymi

⁹⁰ Zob: W cieniu imperium..., op. cit.

⁹¹ Por: N. Danforth, *Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy*, op. cit, s. 90; E. Fotiou, D. Triantaphyllou, *Assessing Turkey's 'Soft Power' Role: Rhetoric versus Practice*, „International Spectator”, nr 1 (45), s. 106; S. Kınıklioğlu, *Turkey's Neighbourhood and Beyond: Tectonic Transformation at Work*, „International Spectator”, nr 4 (45), s. 93.

⁹² A. Davutoğlu, *Turkish Foreign Policy and the European Union in 2010*, „Hurriyet Daily News” 2010.

i średnimi państwami, a także występuje w roli wykonawcy założeń strategicznych, pozostając poważnym ogniwem w ramach polityki mocarstwowej Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej. Na Bliskim Wschodzie Turcja realizuje systematycznie koncepcje, które powstają w Waszyngtonie, natomiast w relacjach z Brukselą, zajmuje pozycję przetargową, z powodu specyfiki unijno-amerykańskiego partnerstwa. Określenie stałych podstaw tureckiej polityki sojuszniczej, pozwala zrozumieć, do jakiego stopnia dążenia do nawiązania ściślejszych relacji z krajami muzułmańskimi, czy z Rosją, stanowią efekt faktycznej zmiany tureckiej doktryny stosunków międzynarodowych⁹³.

Przede wszystkim, należy przyjąć, że zmieniające się tendencje w relacjach z Unią Europejską, które w zasadzie zależą w pierwszym rzędzie od Brukseli, konstytuują kierunki tureckiej polityki bliskowschodniej. Reakcje dyplomatyczne Ankary, na powtarzające się akty dyskryminacji tureckich starań akcesyjnych, podobnie jak decyzje w ramach polityki wewnętrznej tureckiego rządu, można uznać za stosunkowo wyważone, a nawet ugodowe. Otwarcie na nowe kierunki w polityce międzynarodowej, nie wynika z negacji stosunków partnerskich, a jedynie wiąże się z wykorzystaniem, posiadanych przez Turcję środków⁹⁴. Z drugiej strony kontynuacja zaangażowania w ramach NATO, a także uczestniczenie w innych inicjatywach, realizowanych przez Zachód np. w przypadku relacji z państwami muzułmańskimi oraz polityki wobec Rosji, zwiększają zakres tureckiej niezależności⁹⁵. Politolog Şaban Kardaş potwierdza, że zasady współczesnej polityki mocarstwowej Stanów Zjednoczonych i Unii Europejskiej, naturalnie wpływają na modyfikację polityki międzynarodowej Turcji. W jego koncepcji, należy zwrócić uwagę na to, że mocarstwa posiadają rozległe interesy, w których polityka na bliskowschodnia, stanowi jedynie, jeden z ważnych czynników. Turcja, która organicznie związana, jest z tym regionem realizuje tu własne żywotne interesy, które zostały w ostatnim czasie skonfrontowane z rosnącymi możliwościami oddziaływania, przyczyniając się do wzrostu aspiracji Ankary. Kardaş dostrzega korelację, pomiędzy polityką bliskowschodnią AKP i relacjami z Unią, twierdząc, że dewaluacja poziomu, na którym znajdują się negocjacje akcesyjne z Unią Europejską, wiąże się z sytuacją na Bliskim Wschodzie. Zgodnie z założeniami koncepcji Kardaşa, zachowawcza polityka Brukseli, zwiększyła poziom bliskowschodnich aspiracji Turcji⁹⁶. Politolog Mensur Akgün, uważa, że nie ma powodu aby turecki rząd przeprowadzał

⁹³ S. Kınıklıoğlu, op. cit., s. 9.

⁹⁴ F. Türkmen, *Turkish-American Relations: A Challenging Transition*, "Turkish Studies" 2010, nr 10 (1), ss. 109–129.

⁹⁵ Ö. Terzi, *Implications of the Enhanced Regional Activism for its Relationship with the European Union*, "Cicero Foundation" 2010, nr 10, s. 2.

⁹⁶ Ş. Kardaş, *Turkey Redrawing the Middle East Map*, op. cit., s. 131.

konserwatywną rewolucję w systemie wewnętrznym, mogąc osiągnąć znaczące profity, bez antagonizowania społeczności międzynarodowej⁹⁷. W takim wypadku, należy przyjąć, że Turcja, pod rządami AKP, nie stanie się krajem fundamentalistycznym. Dorobek republikański oraz długotrwały proces demokratyzacji, zostanie jedynie wzbogacony przez element islamski.

W 1993 r. Rada Europejska podjęła decyzję o włączeniu do kryteriów uniwersalnych zapisanych w Traktacie o Unii Europejskiej (TUE) obowiązek zapewnienia ochrony mniejszościom narodowym⁹⁸, a wraz z wejściem w życie Traktatu Lizbońskiego 1 grudnia 2009 r. uległ zmianie artykuł 49 TUE, do którego dodano zapis: „do UE może przystąpić, jedynie kraj europejski” (...)”⁹⁹. W 1995 r. po przyjęciu do Unii Europejskiej Szwecji i Austrii zakończył się proces jednoczenia Europy Zachodniej. Kolejne rozszerzenie, które miało miejsce w maju 2004 r. ustanowiło granice Wspólnoty Europejskiej na historycznych peryferiach Europy. Ewentualna akcesja Turcji wychodzi poza ten obszar i zmienia zasadniczo pierwotną koncepcję „Zjednoczonej Europy”, która opiera się na wspólnocie kulturowej. Ewolucja idei zjednoczeniowej, stanowi rezultat ekspansji ekonomicznej, która w zasadniczym stopniu wpłynęła na charakterystykę procesu integracyjnego¹⁰⁰. Czynniki mocarstwowe, który należy brać pod uwagę w rozważaniach na temat globalnej roli Unii, wpływa na zmianę polityki rozszerzenia. Przed przyjęciem Rumunii i Bułgarii podjęto decyzję o modyfikacji prawa akcesyjnego ze względu na brak możliwości implementowania przez te państwa części zobowiązań. Wprowadzenie zmian w prawie UE doprowadziło do zaburzenia przejrzystości procedur akcesyjnych, które zostały pierwotnie oparte na fundamentalnej zasadzie równości wszystkich członków Wspólnoty Europejskiej¹⁰¹. Turcji i Chorwacji narzucono ograniczenia w sferze swobody przepływu ludności. Chorwacja zgodziła się na dyskryminujące warunki w zamian za możliwość zakończenia procesu negocjacyjnego. W przypadku Turcji problem polega na tym, że Bruksela nie może liczyć na daleko idące ustępstwa, od których uzależnia dalsze rozmowy członkowskie. Impas w tureckich negocjacjach akcesyjnych wzmocnił przekonanie polityków Europejskich, iż należy znaleźć alternatywne rozwiązanie dla Turcji¹⁰².

⁹⁷ M. Akgün, *Turkey: What Axis Shift*, “Le Monde Diplomatique 2010, <http://mondediplo.com/outsidein/turkey-what-axis-shift>.

⁹⁸ B. Lipper, op. cit., s. 45.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ B. Lippert, op. cit., s. 27.

¹⁰¹ Raport Komisji Europejskiej na temat postępów Bułgarii i Rumunii we wdrażaniu prawa UE”, Bruksela 2009, COM(2009) vol. 401, 402.

¹⁰² B. Lippert, op. cit., s. 27.

Wobec braku postępów w negocjacjach akcesyjnych powstały modelowe koncepcje ograniczonego członkostwa Turcji w UE. Pomysł przeprowadzenia „modułowej integracji” przypomina politykę Brukseli wobec państw należących do Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG)¹⁰³. Inicjatywa polega na umożliwieniu wybranym państwom uczestniczenia w procesie decyzyjnym unijnych instytucji. Urzeczywistnienie koncepcji wymaga wprowadzenia ekskluzywności, która oznacza, że dane państwo mogłoby stać się członkiem Komisji Europejskiej, bez prawa do objęcia Prezydencji. Taka forma integracji wychodzi naprzeciw zmieniającym się realiom, jednak niezwykle trudno ją wprowadzić ze względu na konieczność zmiany prawa na poziomie traktatowym¹⁰⁴. Bruksela umożliwiła EOG partycypowanie pracach instytucji unijnych. W przypadku zgody na przyjęcie członkostwa opartego na „modułowej integracji”, Turcja musiałaby stać się wcześniej członkiem EOG, a możliwość taką posiadają, jedynie państwa należące do Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu, do którego Turcja nie należy¹⁰⁵.

Inną możliwość stanowi koncepcja „rozszerzonego stowarzyszenia” (*extended association membership*), która przyznawałaby Turcji możliwość integracji w ramach Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości, który zostałby poszerzony o komórkę odpowiedzialną za rozpatrywanie spraw dotyczących Turcji. Prawo do konsultowania kwestii handlowych w ramach funkcjonującej unii celnej, zostałoby nadane Turcji w formie, gwarancji uzyskania wpływu na decyzje Brukseli w zakresie szeroko rozumianych praw rynkowych. W rezultacie Ankara uzyskałaby pozycję zbliżoną do statusu obserwatora w Radzie Europejskiej, który gwarantuje prawo do przedstawiania i konsultowania wniosków, dotyczących Turcji. W perspektywie koncepcja „rozszerzonego członkostwa” zakłada, również wprowadzenie możliwości odbywania poszerzonych posiedzeń Rady Unii Europejskiej z udziałem przedstawiciela Turcji¹⁰⁶.

Początki tureckich relacji powojennych są nierozzerwalnie związane z dwoma kierunkami. W celu zabezpieczenia granic Turcja związała się ścisłym sojuszem ze Stanami Zjednoczonymi, natomiast dążenie do budowy silnej gospodarki skłoniło Turków do związania się z Europejską Wspólnotą Gospodarczą. Mimo upływu czasu oraz zmiany sytuacji międzynarodowej, członkostwo w NATO pozostaje najważniejszym elementem

¹⁰³A. Maurer, *Alternatives Required! European Union Membership Policy in the Context of Relations with Turkey*, “Stiftung Wissenschaft und Politik” 2007, nr 17, s. 7.

¹⁰⁴W. Quaisser, S. Wood, *Preconditions Consequences and Integration Alternatives*, “Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa Arbeitspapier” 2009, nr 25.

¹⁰⁵*Ibidem*.

¹⁰⁶*Ibidem*, s. 51.

tureckiej polityki zagranicznej. Dwustronne partnerstwo między Stanami Zjednoczonymi i Turcją sprzyja interesom obu partnerów mimo istnienia spornych kwestii. Amerykańsko-tureckie partnerstwo oparte na autorytecie Sojuszu Atlantyckiego stanowi część najtrwalszej organizacji międzynarodowej w historii. Państwa, które tworzą NATO mają silną motywację do współpracy i przewyższania problemów. Członkowie Sojuszu są zdolni do zmiany własnej polityki, aby uwzględnić wspólny interes. Żaden z członków w całej historii istnienia NATO nie posunął się do opuszczenia organizacji. Ponadto demokratyczny charakter państw członkowskich NATO oraz zinstytucjonalizowany i zbiurokratyzowany charakter organizacyjny determinują naturalne dążenie do znajdowania sposobów na rozwiązywanie sporów.

Wewnętrzne źródła budowy silnego państwa tureckiego

Zanim doszło do zawiązania ścisłego sojuszu z Zachodem, Turcja pozostawała w stanie konfliktu z mocarstwami europejskimi. Do tego stopnia stosunki turecko-europejskie stały się wrogie, że po zakończeniu pierwszej wojny światowej Turcja musiała walczyć o utrzymanie niepodległości. Na czele powstania przeciwko interwencji europejskich agresorów stanął Mustafa Kemal. Patriotyczna postawa postępowej grupy wewnątrz zachowawczej większości tureckich elit, zahamowała postępujący rozpad Imperium Osmańskiego. Jednym z priorytetów w drodze do zachowania niepodległości była reforma systemu. Zwycięstwo w walce przeciwko mocarstwom, które okupowały część Anatolii przy współpracy z sułtanem i Osmańską administracją, doprowadziło do likwidacji obcych wpływów oraz marionetkowych rządów. Po zakończeniu wojny o niepodległość narodził się turecki system republikański, który został oparty na europejskich ideach ekonomicznych, politycznych oraz społecznych. Motorem napędowym rewolucji systemowej była armia oraz administracja, która podlegała kontroli wojskowych elit. Doktryna republikańska przyjęła nazwę kemalizmu, który na dziesięciolecia ukształtował zasady funkcjonowania państwa. Kolejna rewolucja systemowa ma źródło w wydarzeniach związanych z końcem „Zimnej wojny”, gdy na określenie znaczenia Turcji w relacjach z sojuszniczym Zachodem posługiwano się terminem „*post-Cold-War warrior*”. W wyniku szybko postępujących zmian w światowym systemie post-zimnowojennych, turecka rola sojusznicza straciła rację bytu. Do czasu, w którym kraj zbudował znaczący potencjał gospodarczy, nie można było precyzyjnie zdefiniować miejsca Turcji w stosunkach międzynarodowych. W 2002 r. nastąpił faktyczny przełom, który przyniosło przejście władzy przez Partię Sprawiedliwości

i Rozwoju. Doktryna partii rządzącej od tego momentu nieprzerwanie, łączy elementy islamu, demokracji oraz wolnego rynku. Rewolucja postępująca w Turcji, przyczyniła się do wzrostu zainteresowania na Zachodzie, gdzie turecki sojusznik, zyskał nowe miano „*benign Power*”¹⁰⁷.

Turcja pozostała sojusznikiem Zachodu, z którym stara się nawiązać stosunki na równych warunkach. Turecka strategia współpracy z Zachodem opiera się na stałym zagrożeniu, które determinuje Stany Zjednoczone i Unię Europejską do określonych działań zapewniających bezpieczeństwo systemu. Współczesna Zachodnia polityka bezpieczeństwa obejmuje sferę militarną oraz ekonomiczną. Militarne bezpieczeństwo Zachodu zależy od potencjału Stanów Zjednoczonych. Na poziomie strategicznej współpracy wojskowej, Amerykanie decydują o charakterze relacji całego Zachodniego systemu, natomiast bezpieczeństwo ekonomiczne Europy, stanowi wyłączną domenę Unii Europejskiej. Turcja, jest ogniwem systemu Zachodniego i uczestniczy w obu obszarach Zachodniej polityki bezpieczeństwa, jednak od niedawna stara się uniezależnić od wpływu sojuszników. W czasie rządów AKP powstała turecka koncepcja polityki zewnętrznej, która opiera się na dalekosiężnych celach wskazanych w tzw. „doktrynie Davutoğlu”. Profesor Ramazan Gözen uważa, że dokument firmowany nazwiskiem wpływowego ministra spraw zagranicznych Turcji, zawiera zestawienie niemożliwych do realizacji założeń i w rzeczywistości służy jako element propagandowy, który ma znaczenie w rozgrywkach AKP z polityczną opozycją wewnątrzpaństwową¹⁰⁸. Profesor Zeyno Baran twierdzi, że Ankara jest niewolnikiem własnej polityki zagranicznej, ze względu na zagraniczne zadłużenie, które wymusza na rządzie AKP realizację zachodniej polityki na Bliskim Wschodzie¹⁰⁹. Z drugiej strony Turcja czerpie korzyści ze wzajemnych powiązań, które przyczyniły się do uznania przez Zachód wolnej ręki tureckiego rządu w walce z kurdyjskimi ekstremistami. Turcja dąży do włączenia kwestii kurdyjskiej do artykułu 4 Traktatu Waszyngtońskiego, w którym mowa jest o wspólnej obronie w razie zagrożenia jednego z członków Paktu Północnoatlantyckiego. Projekt poparli Amerykanie, jednak sprzeciw wyrazili Francuzi i Niemcy¹¹⁰. Doktor Artur Adamczyk twierdzi, iż bez względu na obustronne profity zasadniczy problem wpływający na blokowanie akcesji Turcji stanowi kwestia unijnego bezpieczeństwa. Członkostwo Turcji stanowi

¹⁰⁷ K. Kirişçi, *The transformation of Turkish Foreign Policy*, op. cit., s. 54.

¹⁰⁸ F. Yalvac, *Approaches to Turkish Foreign Policy: A Critical Realist Analysis*, „Turkish Studies” 2014, nr 1 (15), s. 120.

¹⁰⁹ Z. Baran, „Turkey's Difficult Balancing Act”, op. cit., s. 51.

¹¹⁰ Strengthening and Integrating Academic Networks (SInAN), Contribution of Graham Avery, Joint Research Workshop, Bruksela 25 października 2008.

groźbę dla UE ze względu na możliwość ustanowienia bezpośredniej granicy pomiędzy Europą i Bliskim Wschodem. Z tego punktu widzenia ekonomiczne korzyści wynikające z możliwości uzyskania bezpośredniego połączenia z Bliskim Wschodem mają drugorzędne znaczenie. Z kolei Stany Zjednoczone stoją na stanowisku, iż turecka akcesja w poważnym stopniu ułatwi realizowanie założeń polityki bezpieczeństwa Zachodu¹¹¹.

Geneza procesu wprowadzania w Turcji reform

W 1923 r. wprowadzony został w Turcji system republikański oparty na prawnym dorobku rozwiniętych krajów, w których funkcjonowały zaawansowane formy stosunków społecznych. Podstawowy problem stanowiła obawa o trwałość państwa. Tureckie władze po utworzeniu republiki na ogromną skalę wykorzystwały propagandę, która zakłada utrzymywanie w społeczeństwie przeświadczenia na temat zagrożenia dla całości państwa w wyniku destrukcyjnej roli separatyzmu, łączonego z działalnością wrogich państw w celu pozbawienia niezależności Turcji¹¹². Trwałość systemu miały zapewnić centralne organy ustawodawcze, wykonawcze oraz sądownicze reprezentowane odpowiednio przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji, Prezydenta, Rząd oraz Niezależne Sądownictwo¹¹³.

Odgórna rewolucja systemowa doprowadziła do powstania nowych instytucji, a także zniósła skostniałą administrację. W drugiej połowie XX w. nastąpiły dalsze zmiany, których rezultat polegał na stopniowej pluralizacji systemu politycznego. Zasadnicza zmiana nastąpiła dopiero po rozpoczęciu negocjacji akcesyjnych z Unią Europejską. W 1999 r. Bruksela zobowiązała Turcję do zreformowania systemu w oparciu o zasady zawarte w Traktacie o Unii Europejskiej oraz *Acquis*¹¹⁴:

Art. 2

Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwom Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości

¹¹¹ A. Adamczyk, *Trudne sąsiedztwo – wpływ relacji Turcji z sąsiadami na proces akcesji do Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie”, 2013, nr 4, s. 74.

¹¹² Art. 5 republikańskiej konstytucji odzwierciedlił nastroje społeczne przez uznanie, iż „fundamentalnym celem oraz obowiązkiem państwa, jest dążenie do usunięcia wszelkich przeszkód o charakterze politycznym, ekonomicznym i społecznym, które naruszają niezbywalne prawa społeczne i są sprzeczne z państwową doktryną”, Konstytucja Republiki Tureckiej, https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf. [dostęp: 22.10.2017].

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ *Acquis* – dorobek prawny Wspólnoty Europejskiej, który obejmuje wszystkie wszystkie akty prawne wydane przez Wspólnoty Europejskie od momentu ich powstania.

kobiet i mężczyzn¹¹⁵.

Art. 49

Każde państwo europejskie, szanujące wartości, o których mowa w artykule 2, i zobowiązuje się je wspierać, może złożyć wniosek o członkostwo w Unii. O wniosku tym informuje się Parlament Europejski i parlamenty narodowe. Państwo ubiegające się o członkostwo kieruje swój wniosek do Rady, która stanowi jednomyślnie po zasięgnięciu opinii Komisji oraz po otrzymaniu zgody Parlamentu Europejskiego, udzielonej większością głosów jego członków. Brane są pod uwagę kryteria kwalifikacji uzgodnione przez Radę Europejską¹¹⁶.

Proces liberalnych reform został poddany kontroli, która polegała na sporządzaniu raportów na temat wypełniania przez Turcję zobowiązań¹¹⁷. Przyjęcie obowiązków wynikających z dążeń członkowskich znalazło odzwierciedlenie w tureckiej konstytucji. W 2004 r. uległa zmianie treść art. 90, w którym prawodawstwo Unii Europejskiej zyskało pierwszeństwo wobec prawa państwowego w obszarze dotyczącym praw człowieka:

Prawomocne porozumienia międzynarodowe zyskują moc prawną. Żaden wniosek dotyczący tych porozumień nie podlega jurysdykcji Sądu Konstytucyjnego (Art. Nr. 5170 z 7 maja 2004 r.). W przypadku różnic pomiędzy prawomocnymi porozumieniami międzynarodowymi i prawem państwowym, które odnoszą się do praw podstawowych oraz wolności, porozumienia międzynarodowe powinny mieć pierwszeństwo przed prawem państwowym.¹¹⁸

W latach 1998-2010 Komisja Europejska sporządziła 13 raportów, dotyczących reform przeprowadzonych przez Turcję. Zadania, do których zobligowała się Ankara zostały określone w umowie akcesyjnej w 2001 r.¹¹⁹:

¹¹⁵Art. 2 Traktatu o Unii Europejskiej, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, Bruksela 26 października 2012, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.326.01.0001.01.POL#C_2012326PL.01001301 [dostęp: 20.10.2017].

¹¹⁶Art. 49 Traktatu o Unii Europejskiej, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, 26 X 2012, http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.326.01.0001.01.POL#C_2012326PL.01001301 [dostęp: 20.10.2017].

¹¹⁷M. Baun, *A Wider Europe, The Process and Politics of European Union Enlargement*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2000, s. 99-114.

¹¹⁸Art. 90 Konstytucji Republiki Tureckiej, op. cit.

¹¹⁹Europejski Instytut Uniwersytecki, Archiwa Historyczne UE, Council Regulation No 2500/2001. Cały dokument w Aneks I.

*Turcja podobnie jak inne kraje kandydujące będzie beneficjentem strategii przed akcesyjnej, która ma na celu stymulowanie oraz wspieranie reform. Kluczowym elementem tej strategii jest Partnerstwo Akcesyjne, które będzie realizowane na podstawie wcześniejszych ustaleń Komisji Europejskiej*¹²⁰.

Dokument przewidywał realizację zobowiązań w etapach, a także zakres unijnego wsparcia dla Turcji, która stworzyła instytucjonalne instrumenty, ułatwiające przeprowadzenie reform nazwane Programami Narodowymi¹²¹.

Od niedawna trwa dyskusja na temat zmian w tureckiej polityce zagranicznej utożsamianych z przejęciem rządów przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju. Nowa koncepcja relacji zewnętrznych Turcji, opiera się na zasadzie kontynuacji dorobku republikańskiego oraz ewolucji alternatywnych kierunków zaangażowania międzynarodowego. W ostatnich dziesięcioleciach aktywność Ankary na arenie międzynarodowej, determinuje konieczność wykreowania niezależnej pozycji w kluczowych obszarach związanych z bezpieczeństwem państwa po zakończeniu zimnej wojny. Znaczenie Turcji, jako strategicznego partnera NATO uległa zmianie, generowanej przez konieczność przeniesienia punktu ciężkości polityki globalnej Stanów Zjednoczonych oraz wzrost znaczenia UE, która zaczęła odgrywać wiodącą rolę w oparciu o rozwijającą się gospodarkę. Kres systemu dwubiegunowego w relacjach międzynarodowych, doprowadził do pojawienia się dużej liczby podmiotów, zdolnych do prowadzenia niezależnej polityki. Rząd AKP, zareagował na ewolucję stosunków międzynarodowych, uznając korzyści z kontynuacji ścisłych związków ze Stanami Zjednoczonymi oraz Unią Europejską, wykazuje jednocześnie wzmożoną aktywność polityczną na Bliskim Wschodzie¹²².

Profesor Przemysław Osiewicz uważa, że międzynarodowe znaczenie Turcji po zakończeniu „zimnej wojny” stało się kwestią otwartą, a konieczność utrzymania wyjątkowych relacji sojuszniczych z Zachodem nie stanowiła jedynej możliwej drogi, którą musiała by obrać Ankara. Osiewicz zwraca uwagę na ważną kwestię, która dotyczy położenia Turcji w obliczu napiętych stosunków z niemal wszystkimi sąsiadami. Konflikty z Syrią, Izraelem, Grecją, Bułgarią, czy Iranem spowodowały, że tureckie państwo stanęło w obliczu poważnych wyzwań. W tym kontekście profesor zauważył, iż od początku lat 90-tych kolejne rządy, włączając rząd AKP skutecznie

¹²⁰. Art. 90 Konstytucji Republiki Tureckiej, op. cit.

¹²¹ Council Decision of 8 March 2001 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey, “Official Journal of the European Communities”, 24 marca 2001, nr 235.

¹²² Ş. Kardaş, Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?, “Middle East Policy” 2010, s. 115□36.

realizowały dążenie do osiągnięcia stabilizacji w relacjach z sąsiadami¹²³.

Władze tureckie, borykające się ze stagnacją w stosunkach z Brukselą, wykorzystują alternatywne kierunki zaangażowania międzynarodowego do zmiany statusu w stosunkach z Zachodem, AKP stara się wykorzystać specyfikę raptownych przemian, które cechują politykę na Bliskim Wschodzie. Wzrost aktywności w relacjach z krajami muzułmańskimi, wpływa na ocenę Turcji, która jest postrzegana przez pryzmat wielowymiarowych kontaktów, w skomplikowanym mechanizmie społeczno-politycznym, opierającym się w sposób naturalny na zasadniczej roli, jaka przysługuje czynnikowi religijnemu. Ze względu na potencjał gospodarczy, militarny, a także ludnościowy oraz wzrost znaczenia islamu, w rzeczywistości polityka dywersyfikacyjna Ankary budzi na Zachodzie obawy o aspiracje mocarstwowe. Uzasadnienie hipotezy na temat ekspansywnych aspiracji Turcji, obejmuje szeroki kontekst, który ukazuje zależności długofalowej polityki Turcji, budującej trwałe podstawy pozycji międzynarodowej od lat pięćdziesiątych. Obserwacja aktualnej polityki islamskiego rządu, który w wyniku wewnętrznej konfrontacji umocnił swoją pozycję w państwie, prowadzi do wniosku, iż podstawy republikańskiej polityki zagranicznej nie uległy zmianie¹²⁴. W praktyce, transformacja tureckiej polityki pod rządami AKP sprowadza się do sfery wewnętrznej i polega na zneutralizowaniu przemożnych wpływów elit wojskowych. Zmiany relacji politycznych w Turcji związane ze wzrostem znaczenia politycznego islamu nie oznaczają wcale, że kraj ten podąża w stronę niebezpiecznej islamizacji, postrzeganej jako czynnik konfrontacji cywilizacyjnej, toczącej się aktualnie pomiędzy Wschodem i Zachodem. Zwolennicy odmiennego poglądu, powołują się na przykłady międzynarodowej aktywności Ankary, które wykazują niebezpieczne tendencje związane z polityką nacjonalizmu oraz ekstremizmem islamskim. Przykładem, który może zostać sklasyfikowany, jako wyraz islamizacji polityki tureckiej, jest ochłodzenie relacji z Izraelem, oraz popieranie dążeń niepodległościowych Palestyńczyków¹²⁵.

Polityk Partii Sprawiedliwości i Rozwoju Ahmet Davutoğlu, podczas sprawowania funkcji ministra spraw zagranicznych, zaprezentował doktrynę „strategicznej głębi” w relacjach międzynarodowych, która zakłada uzyskanie przez Turcję silnej pozycji na Bliskim Wschodzie. Koncepcja została opracowana z myślą o wykorzystaniu

¹²³ P. Osiewicz, *Integracja Europejska w polityce zagranicznej Turcji za rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju*, „Rocznik integracji europejskiej”, 2011, nr 5, s. 405.

¹²⁴ S. H. Gordon, O. Taspinar, *Winning Turkey: How America, Europe and Turkey Can Revive a Fading Partnership*, „The Washington Quarterly” 2008, s. 126–129.

¹²⁵ N. Danforth, *Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy from Atatürk to the AKP*, „Turkish Policy Quarterly”, nr 3 (7), s. 83–95.

zaangażowania Turcji w regionie w celu wspierania procesu stabilizacyjnego, w perspektywie do utrzymania pokoju na poziomie globalnym. Założenia doktryny przewidują prewencję przy użyciu adekwatnych środków w przypadku konfliktów w sąsiednich państwach, doktryna dopuszcza dyplomatyczne działania medacyjne w czasie kryzysów, które zagrażają stanowi równowagi na Bliskim Wschodzie¹²⁶. Odnosi się, również do relacji z mocarstwami, które posiadają wpływy na Bliskim Wschodzie. Według nowej strategii, oparcie polityki międzynarodowej Ankary na sojuszu z Unią Europejską i Stanami Zjednoczonymi, stoi w sprzeczności z tożsamością kulturową Turcji¹²⁷. Ankara dąży do samodzielnej polityki wobec Rosji i Iranu realizując własne cele strategiczne, odrębne od interesów Waszyngtonu i Brukseli¹²⁸. Cel, który podkreślają twórcy doktryny, dotyczy przyszłego charakteru sojuszu strategicznego z Zachodem, który będzie pełnił rolę jednego z równoważnych czynników w polityce zagranicznej Turcji¹²⁹. Polski dyplomata Andrzej Ananicz wskazał na interesujący element reformy tureckiej doktryny stosunków międzynarodowych dotyczący tureckiej służby dyplomatycznej, do której włączono naukowców, ekspertów w dziedzinie gospodarki oraz planowania, a także reprezentację społeczeństwa obywatelskiego. Rozbudowę aparatu dyplomacji wymusiło rozszerzenie skali kontaktów międzynarodowych na poziomie bilateralnym oraz ustanowienie regularnych spotkań ekspertów w nowych obszarach współpracy¹³⁰.

Źródła doktryny politycznego islamu w Turcji

Paralele społeczno-doktrynalne w procesach rozwoju systemów państwowych odzwierciedlają zasadę ciągłości historycznej. W Turcji zależność ta funkcjonuje na poziomie pryncypalnego znaczenia suwerenności narodu wobec czynników zewnętrznych oraz heterogenicznej formie wyrażania uczuć patriotycznych. Trudności we wdrażaniu form demokratycznych odzwierciedla najnowsza historia Turcji, rządzonej kolejno przez laickich kemalistów i islamskich konserwatystów. Wprowadzenie ideologii sekularnej przy wydatnym udziale armii oraz późniejsze reformy instytucjonalne, które modyfikowały autorytarny wymiar poszczególnych elementów systemu, implikowały wypaczenie procesu ewolucji liberalizmu. Wybiórcza kontestacja kemalistowskiej doktryny konserwatywnej przez elity religijne, uwydatniła skalę problemów, z którymi mierzą się zwolennicy

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ö. Terzi, *Implications of the Enhanced Regional Activism of Turkey for Its Relationship with the European Union*, "Cicero Foundation" 2006, nr 10, s. 2.

¹²⁹ Ş. Kardaş, *Turkey Redrawing the middle East Map or Building Sandcastles?*, "Middle East Policy" 2010, nr 1 (17), s. 115-136.

¹³⁰ Zob. A. Ananicz, *Międzynarodowa rola Turcji*, „Sprawy Międzynarodowe” 2006, nr 2, PISM.

liberalnej demokracji, niewytrzymujący zderzenia z żadną z form rządów autorytarnych¹³¹. Po zwycięstwie liberalne hasła AKP, zaczęły być zastępowane dążeniem do reformy w oparciu o instrumenty kontroli wypracowane przez ideologów poprzedniego systemu. W sferze normatywnej partia rządząca zdołała stworzyć awangardową doktrynę w ramach muzułmańskiej homogenicznej koncepcji politycznego islamu. Turecki system wyróżnia mechanizm łączenia liberalizmu z konserwatyzmem islamskim, który r.je nadzieję na budowę liberalnego społeczeństwa, dojrzałego do funkcjonowania w demokratycznym systemie. Propaganda, którą wykorzystuje AKP przekłada się na realne reformy społeczne, natomiast faktyczny spór o władzę uruchamia proces ewolucji hermetycznego establishmentu politycznego, uzależnionego od religijnych i wojskowych elit. Islamski rząd posługujący się autorytarnymi narzędziami politycznymi, jest zmuszony do umożliwienia debaty społecznej, która wykracza poza stan daty demokratyczne dopuszczane w czasach rządów Kemalistów¹³².

Część dawnych elit dostrzegła w rządach AKP kontynuację dążeń do zapewnienia wzrostu międzynarodowego znaczenia Turcji i przyłączyła się do nowej władzy, oferując doświadczenie w sferze polityki zagranicznej oraz zapewniając konsolidację wpływów wewnętrznych. Alians z ugodową grupą Kemalistów sprzyjał interesom AKP, która stanęła przed całkiem nowymi wyzwaniami. Dzięki wsparciu doświadczonych polityków sekularnych, Turcja mogła rozszerzać granice ingerencji w politykę międzynarodową¹³³. Wzrost znaczenia partii dominującej oraz konsensus wpływowych ośrodków, przyczyniły się do wprowadzenia w życie śmiałych idei dotyczących polityki międzynarodowej. Przede wszystkim AKP w praktyce realizuje międzynarodową politykę dwubiegunową. Aktywność Ankary na arenie międzynarodowej wciąż opiera się na dążeniu do zagwarantowania bezpieczeństwa państwa. Podstawą tureckiego systemu bezpieczeństwa, jest nadal obecność w NATO, jednak w ostatnich latach rola Turcji w Sojuszu Północnoatlantyckim uległa zmianie, wynikającej z przeniesienia punktu ciężkości polityki globalnej Stanów Zjednoczonych oraz wzrostu znaczenia Unii Europejskiej. Pojawienie się dużej liczby podmiotów, zdolnych do prowadzenia niezależnej polityki zewnętrznej spowodowało, że rząd AKP wykazuje wzmożoną aktywność polityczną na Bliskim Wschodzie¹³⁴. Dążenie do maksymalnego wykorzystania potencjału prowadzi w rezultacie do próby utrzymania

¹³¹ W. Posch, op. cit., s. 5.

¹³² A. Kaya, *Management of Ethno-Cultural Diversity in Turkey: Europeanization of Domestic Policies and New Challenges*, "International Journal of Legal Information" 2010, nr 2 (38), s. 216.

¹³³ K. Kirişçi, *Between Europe and the Middle East*, op. cit., s. 39□51.

¹³⁴ Ş. Kardaş, *Turkey: Redrawing the Middle East Map*, op. cit., s. 115□36.

ściślych związków z Zachodem przy jednoczesnym zwiększaniu zaangażowania na Wschodzie. W obliczu aktywnej polityki dwubiegunowej Turcji coraz częściej uważa się, że aspiracje Ankary stanowią większe zagrożenie dla muzułmańskiego Wschodu, niż dla chrześcijańskiego Zachodu. W krajach arabskich pojawia się obawa dotycząca skutków tureckiej aktywności, której implikacją może stać się powrót do polityki imperialnej¹³⁵.

*Rządy AKP wciąż korzystają z dorobku kemalizmu, który służy jako system kontroli społeczeństwa, a także podstawa tureckiej doktryny stosunków międzynarodowych. kemalizm posiada zdolność przyswajania idei imperialnych oraz liberalnych koncepcji europejskich. Wy tłumaczenie elastyczności republikańskiego systemu tkwi w jego korzeniach. Kompletny system powstał w czasie upadku Imperium Osmańskiego, gdy tureckie państwo osiągnęło stan rozkładu. Konieczność utrzymania niezależności przyczyniła się do przeprowadzenia rewolucyjnych zmian, które doprowadziły do ustanowienia solidnych podstaw nowego systemu. Odrzucenie kemalizmu musi poprzedzić rewolucja, której nie wywoła islamska AKP. Możliwa jest rekonstrukcja kemalizmu, którego fundacyjna rola zostanie osłabiona przez reaktywację ideologii imperialnej [neoosmańskiej] oraz europeizację systemu. W ten sposób ideologia religijna zyska pożądane przez AKP miejsce w hierarchii doktrynalnej, pomimo utrzymania republikańskich instrumentów polityczno-społecznych, poza sekularyzmem, który jest sprzeczny z podstawą funkcjonowania partii religijnej*¹³⁶.

Lata dziewięćdziesiąte przyniosły epokowe zmiany w polityce globalnej, które wpłynęły, również na sytuację elit sekularnych. Wojskowa kontrola instytucji cywilnych straciła rację bytu wobec zmieniającego się układu w stosunkach międzynarodowych. Turecka koncepcja systemowa ery republikańskiej opierała się wpływom rodzimych elementów kulturowych, których trzon stanowiło przywiązanie do władzy absolutnej, wspieranej przez wpływowe elity religijne. Dewaluacja systemu opartego na doktrynie kemalizmu, sekularyzmie oraz autorytarnej władzy i potężnym aparacie administracyjnym, uaktywniła elity religijne, które włączyły się do walki o władzę. Proces, który rozpoczął się w połowie lat dziewięćdziesiątych umożliwił powstanie Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, dojrzałego ugrupowania politycznego o korzeniach konserwatywno-religijnych, które uzyskało monopol na władzę w Turcji. Doktryna AKP, z jednej strony bazuje do fundamentalistycznej propagandzie religijnej, z drugiej prowadzi politykę pro-europejską. Według sceptyków, liberalne tendencje służą jedynie, jako element strategii, której celem jest wprowadzenie w błąd europejskiej opinii publicznej. Przeciwnicy tureckiej integracji z chrześcijańską Europą, argumentują sceptyczne podejście do liberalnych deklaracji

¹³⁵ M. Nur al-Din, *The Three Turkish Identities or the "Non-Identity"*, "Shu'un al-Awsat" 2005, nr 120, s. 181.

¹³⁶ Zob. B. Alpan, *Europe-as-Hegemony' and Discourses in Turkey after 1999: What has 'Europeanization' Got to Do with It?*, "Journal of Balkan and Near Eastern Studies", nr 1 (16), ss. 68-85.

polityków AKP wskazując skrajne islamskie korzenie ugrupowania¹³⁷.

Pierwszy konserwatywny rząd Turcji został utworzony w 1996 r. przez Necmettina Erbakana. W kampanii wyborczej lider Partii Dobrobytu wykorzystał propagandę anty-Zachodnią obiecując, że doprowadzi do wyjścia Turcji z NATO oraz zaprzestania starań o członkostwo w Unii Europejskiej¹³⁸. Propaganda, która odzwierciedlała ideologiczne pryncypia politycznego islamu, została od początku poddana krytyce na Zachodzie, której trzon stanowiło przekonanie, że turecki rząd sprzyja rozwojowi islamskiego fundamentalizmu, a także zmierza do włączenia Turcji do grona podmiotów tworzących skonsolidowany blok islamskich rewizjonistów. Większe zaskoczenie budzi fakt, iż turecki rząd konserwatywny został poddany krytyce w państwach arabskich. Po objęciu urzędu Erbakan odbył wizytę w Libii, gdzie spotkał się z Mu'ammarem Kadafim, który zwrócił uwagę na polityczne zbliżenie Ankary z Izraelem. Libijski przywódca stwierdził, że deklaracje wsparcia wspólnych muzułmańskich interesów dzięki, którym Erbakan wygrał wybory, są sprzeczne z rzeczywistością¹³⁹.

Krytyczne opinie na temat polityki Turcji, nie spowodowały zmian generalnej koncepcji, której cele były nastawione na realizację interesów państwa. W latach 1996-1997 rząd Erbakana odnowił porozumienie ze Stanami Zjednoczonymi w sprawie amerykańskich wojsk stacjonujących w Turcji. Opinia publiczna przyjęła ten fakt ze zrozumieniem, ze względu na tradycyjne zależności, związane z turecką strategią bezpieczeństwa. Kolejne decyzje zmieniły, jednak diametralnie pozycję rządu, który zezwolił na korzystanie przez Amerykanów z baz tureckiej armii, w celu prowadzenia działań w północnym Iraku w ramach operacji „*Provide Comfort*”. Umowa została przedstawiona jako turecki wkład w misję zapewnienia bezpieczeństwa Kurdom, prześladowanym przez reżim Saddama Husajna. Najpoważniejsze reperkusje wywołało kolejne porozumienie z Izraelem, które zostało zawarte w sierpniu 1997 r.. Dotyczyło nawiązania współpracy tureckiego przemysłu zbrojeniowego z izraelskimi konsorcjami. Erbakan tłumaczył, że zbliżenie z państwem żydowskim nie uderza w interesy wspólnoty muzułmańskiej. Krytyczne reakcje rządów państw arabskich, zostały znów zbagatelizowane. W opinii tureckiego premiera umowa miała czysto handlowy charakter i nie należało jej postrzegać w kategoriach

¹³⁷ J. B. White, op. cit., ss. 131-155.

¹³⁸ D. Jung, *Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities*, “Mediterranean Politics” 2005, nr 1 (10), s. 1-2.

¹³⁹ J. B., White, *Pragmatists or ideologues?*, op. cit., s. 30.

politycznych¹⁴⁰.

W rezultacie ultymatywnych nacisków generałów, Erbakan złożył urząd premiera w czerwcu 1997 r.. Po dwuletnim przesileniu, związanym z zakazem działalności politycznej, wydanym przez turecki wymiar sprawiedliwości, wyłoniła się Partia Sprawiedliwości i Rozwoju, ugrupowanie, które stworzyli rozłamowcy z szeregów partii Erbakana. Po zwycięskich wyborach w 2002 r. AKP kontynuowała politykę eskalacji wpływów w regionie Bliskiego Wschodu, a także znacznej części świata muzułmańskiego. Rząd AKP wykorzystał sprawdzone środki, które obejmowały w znacznej mierze atut rozwiniętej tureckiej gospodarki oraz powiązania z Zachodem. William Hale określa Turcję w okresie rządów partii islamskich mianem „*middle power*”, w odniesieniu do rozbudowanej struktury potencjału tureckiego państwa, który nie miał odpowiednika w świecie muzułmańskim¹⁴¹. Historyk Thomas Bender dowodzi, że turecka polityka zagraniczna została podporządkowana ekspansji w kierunku sąsiednich terytoriów bliskowschodnich już w latach dziewięćdziesiątych. Profesor Bender podkreśla, że plany rozszerzenia wpływów zostały zainicjowane w 1997 r., w którym, przy udziale rodzimych przedsiębiorstw, turecki rząd nawiązał współpracę z władzami Syrii, prowincjonalnymi dygnitarzami w północnym Iraku, a także doprowadził do zbliżenia z Izraelem¹⁴². Profesor Ziya Önis twierdzi natomiast, że początki programu ekspansywnej polityki zagranicznej sięgają rządów premiera Turguta Özala. W 1985 r. T. Özal został pierwszym premierem, który objął urząd w wyniku zwycięstwa w demokratycznych wyborach, pierwszych od czasu przewrotu wojskowego, który został przeprowadzony w 1980 r.. W latach 1985-1995 Turcja przeżywała ogromny wzrost gospodarczy, który skłonił rząd Özala do zainicjowania programu rozszerzania wpływów poza granicami Turcji¹⁴³. Premier Özal stał się zwolennikiem wyjścia kraju z izolacji międzynarodowej i wsparł amerykańską interwencję w Iraku. Według profesora Önisa tradycyjnie wierna zasadom kemalistowskiej idei izolacjonizmu armia, zajęła w tym czasie neutralne stanowisko¹⁴⁴.

Profesor M. Hakan Yavuz uważa, że kluczową rolę w procesie aktywizacji ekspansywnej polityki regionalnej Turcji, należy przypisać relacjom z Izraelem. Początki nowego wymiaru relacji były wyjątkowo trudne, gdyż w 1980 r. Ankara wycofała swojego ambasadora z Tel-

¹⁴⁰ R. Olson, *Turkey-Syria relations since the Gulf War: Kurds and water*, „Middle East Policy” 1997, nr 5 (2), s. 179.

¹⁴¹ W. Hale, *Turkish Foreign Policy 1774 – 2000*, Frank Cass, Londyn 2000, s. 7–8.

¹⁴² T. Bender, *Politics, intellect, and the American University, 1945 – 1995*, „Dædalus” 1997, nr 1 (126), s. 25.

¹⁴³ Z. Önis, *Turkey in the post-Cold War era: in search of identity*, „Middle East Journal”, nr 1 (49), s. 61.

¹⁴⁴ A. Makovsky, *The new activism in Turkish foreign policy*, op. cit., s. 92.

Awiiu, po tym jak Kneset przyjął akt ustanawiający Jerozolimę stolicą państwa¹⁴⁵. Przełom nastąpił w 1996 r. po podpisaniu wspomnianej umowy handlowej, jednak wówczas pojawiło się kolejne wyzwanie, które dotyczyło reakcji krajów arabskich wobec tureckiej linii w polityce zagranicznej. W 1998 r. libański *As-Safir* zamieścił artykuł zatytułowany „*An Alliance against all Arabs*”, w którym napiętnowano turecki rząd, wyłamujący się z solidarnej polityki państw muzułmańskich wobec Izraela¹⁴⁶. Mimo przeszkód natury ideologicznej doszło do zawarcia szeregu porozumień w sferze wymiany wojskowych informacji, współpracy wywiadów, a także w sprawie sprzedaży sprzętu wojskowego. Nawiązano ścisłą współpracę kulturalną i naukową oraz wymianę handlową¹⁴⁷. W krajach sąsiednich opinia publiczna uznała, że turecko-izraelska współpraca została zawarta pod wpływem nacisków Stanów Zjednoczonych. Arabscy nacjonaści krytykowali Turcję, twierdząc, że Amerykanie wykorzystują sojusz z Turcją, w celu osłabienia jedności muzułmańskiej¹⁴⁸. Zbliżenie Ankary z Tel-Awiiem, rzeczywiście stanowiło poważne wzmocnienie regionalnego systemu bezpieczeństwa, które było zdecydowanie korzystne dla Zachodnich potęg. W tym znaczeniu ocena porozumień turecko-izraelskich, która upowszechniła się w krajach arabskich, była całkowicie uzasadniona przez doświadczenia historyczne. Współpraca Turcji z Izraelem stanowiła wielkie zagrożenie w kontekście permanentnego konfliktu Arabów z państwem Żydowskim. Syryjski reżim, sympatyzujący z polityką zagraniczną Ankary przyłączył się do ogólnie arabskiej krytyki Turcji. Prezydent al-Assad stwierdził, że tureckie stosunki z Izraelem stanowią „największe zagrożenie dla Arabów od 1948 r.”¹⁴⁹.

Umowy z Izraelem zyskują dodatkowe znaczenie w kontekście walki wewnętrznej o władzę w Turcji. Sekularne elity, sprzyjające przez lata polityce Zachodu, zostały postawione przed koniecznością zajęcia stanowiska w kwestii sojuszy międzynarodowych. Podpisując umowy z Tel-Awiiem rząd islamski dowiódł, że zamierza utrzymać ciągłość w polityce zagranicznej potwierdzając, również pragmatyczny wymiar działalności partii islamskich. Działalność rządów konserwatywno-religijnych umożliwiła politologom analizowanie sposobu funkcjonowania tureckiej sceny politycznej, na której partia islamska wykazała

¹⁴⁵ H. M., Yavuz, *Turkish – Israeli: relations through the lens of the Turkish identity debate*, “Journal of Palestine Studies”, nr 1 (27), s. 24.

¹⁴⁶ T. Salman, *Hilf didda kul al-arab!* [An alliance against all Arabs], “As-Safir”, 3 września 1998.

¹⁴⁷ R. Olson, *Turkey's Relations with Iran, Syria, Israel, and Russia, 1991 – 2000: The Kurdish and Islamist Questions*, Mazda Publishers, Costa Mesa 2001, s. 125–165.

¹⁴⁸ I. Salama, *Min hilf Ankara – Baghdad fi al-khamsiniyyat ila hilf Ankara-Tel Aviv fi al-tisiniyyat* (From the Baghdad Pact of the 1950s to the alliance between Ankara and Tel Aviv in the 1990s), “al-Kifah al-Arabi”, 2 stycznia 1998.

¹⁴⁹ B. Ofra, G. Özcan, *Changing Relations*, op. cit., s. 136.

zdolność wyjścia poza zasadnicze fundamenty ideologiczne¹⁵⁰. Politolog Tarık Oğuzlu ocenia turecko-izraelskie partnerstwo powołując się na neorealistyczną teorię stosunków międzynarodowych. W jego przekonaniu założenia „doktryny Davutoglu” mieszczą się w ramach koncepcji politycznego neorealizmu, na co wskazują postępowe elementy w doktrynie AKP, określone jako „strategiczna głębia” oraz „*soft power*”. Z kolei trzeci czynnik, którym jest idea „neo-osmańska” ma charakter rodzimy, który dowodzi, że całość koncepcji, posiada cechy politologicznej teorii neoklasycznego realizmu¹⁵¹.

¹⁵⁰ D. Jung, W. Piccoli, *The Turkish-Israeli alignment: paranoia or pragmatism?*, „Security Dialogue” 2000, nr 1 (31), ss. 91 – 104.

¹⁵¹ T. Oğuzlü, *The Changing Dynamics of Turkey-Israel Relations*, op. cit., s. 273–288.

Rozdział 2. Turecki naród i partia islamska

Rola narodu w koncepcji rządzenia Partii Sprawiedliwości i Rozwoju

Ocenę liberalnej transformacji tureckiego systemu komplikuje przekonanie, iż zmiany mają charakter koniunkturalny i w rzeczywistości służą elitom konserwatywnym do zachowania władzy. Sceptycy wskazują na niezmienną pozycję elit, które dążą do zachowania przewodniej roli, wykorzystując tradycyjne środki. Należy, również podkreślić istotę czynnika społecznego, który kształtuje kierunki działania władzy. Obserwatorzy wskazują, że demokratyczny program Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, stanowi element czysto strategiczny, który ma na celu likwidację zagrożenia ze strony opozycji, a także przejęcie pełnej kontroli nad państwem. W rezultacie osiągnięcia niezagrożonej pozycji rząd zmieni, również liberalne stanowisko. W sferze normatywnej doszło niewątpliwie do przełomu, który daje możliwość zbudowania w przyszłości liberalnego społeczeństwa, rządzonego w ramach demokratycznego systemu. Dotychczas obywatele tureccy funkcjonowali w rzeczywistości, w której byli podporządkowani doktrynie, kształtującej wizję ograniczonej roli społeczeństwa, uzależnionego od zdolności władzy, wywodzącej się z hermetycznego establishmentu politycznego, który dodatkowo musiał liczyć się z autorytarnym wpływem armii. Paradoks polega na tym, że islamski rząd, który narażony, jest na oskarżenia o tendencje autorytarne, umożliwił debatę społeczną, która nie miała precedensu w czasach rządów zdominowanych przez polityków hołdujących doktrynie kemalizmu¹⁵². Politolog Marek Matusiak starał się dowiedzieć, iż Partia Sprawiedliwości i Rozwoju świadomie przejęła elementarny dorobek systemu republikańskiego, a konflikt ze środowiskiem politycznym kemalistów przebiega niemal wyłącznie na poziomie kadrowym. Według Matusiaka zależność, która kształtuje polityczną aktywność AKP stanowi kontynuację wyjątkowej roli Turcji w świecie muzułmańskim. Zarówno osmańska jak i republikańska doktryna na pierwszym miejscu stawiała aspekt tureckości jako ideologiczny fundament, na którym opiera się elita władzy bez względu na różnice ideologiczne. Politycy AKP opierają swoją działalność na egalitaryzmie społecznym, który propagowano w czasach dominacji systemu kemalistowskiego¹⁵³. Po zakończeniu kadencji prezydenckiej Ahmeta Sezera, desygnowany na stanowisko głowy państwa Abdullah Gül zapowiedział, że w Turcji zostaną przeprowadzone liberalne reformy,

¹⁵² A. Kaya, *Management of Ethno-Cultural Diversity in Turkey: Europeanization of Domestic Policies and New Challenges*, "International Journal of Legal Information" 2010, nr 2 (38), s. 216.

¹⁵³ M. Matusiak, *Wielki skok*, op. cit., s. 41.

które dostosują system prawny państwa do standardów rozwiniętych krajów demokratycznych. W rezultacie konsolidacji wpływów instytucji zdominowanych przez AKP, wprowadzono w życie projekty, które nazwano „inicjatywą demokratycznego otwarcia” oraz „programu jedności narodowej i braterstwa”¹⁵⁴. Kumulacja władzy doprowadziła do wprowadzenia zmian, zgodnych z oczekiwaniami społecznymi. W trakcie realizacji projektów rząd musiał zmierzyć się z przeciwnościami, które wymuszały przewartościowanie programu. Początkowo punktem oparcia reform była polityka proeuropejska, jednak ze względu na fiasko rozmów akcesyjnych, uaktywniło się silne lobby przeciwne ustępstwom wobec Brukseli. Antyeuropejskie tendencje stworzyły realną możliwość zmiany rządu, która spowodowała, iż pierwszorzędnego znaczenia nabrała wewnętrzna walka z opozycją, skupioną wokół CHP oraz zachowawczych elit w armii¹⁵⁵.

Krytyczny zwrot w polityce Brukseli wobec Turcji został wywołany przez eskalację wydarzeń, które dotyczyły bezpośrednio kwestii przystąpienia Cypru do UE. Ankara uzyskała zgodę na rozpoczęcie negocjacji dzięki ugodowej polityce rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, jednak zakończenie cypryjskich negocjacji wpłynęło na zmianę pozycji Turcji w relacjach z Brukselą, poważne ochłodzenie relacji nastąpiło, gdy Turcja zaostrzyła kurs wobec Cypru¹⁵⁶. Turecki rząd musiał przyjąć krytykę wobec fiaska strategii w kwestii Cypru, która bazowała na wykorzystaniu skomplikowanych zależności dyplomatycznych, powstałych w wyniku zaangażowania międzynarodowego. Możliwość oddziaływania na arenie międzynarodowej wymagała skomplikowanych zabiegów, na które zdecydowała się Ankara, w przekonaniu, że przyczynią się do przyjęcia Turcji do UE. Strategia, którą przyjął turecki rząd, nie uwzględniała pozostałych czynników, wpływających na decyzje podejmowane w Brukseli. Przeszkody o charakterze społecznym, kulturowym i ekonomicznym decydowały o przyszłości tureckich negocjacji w stopniu, którego nie można było bagatelizować. Formalne zawieszenie negocjacji w 2006 r., wywołało poważne konsekwencje, polegające na przerwaniu ciągłości reform, a także obniżało efektywność umowy celnej z Unią Europejską¹⁵⁷.

Religia umożliwia realizowanie politycznych celów w świecie muzułmańskim, w którym elity polityczne postrzegają islam jako naturalny czynnik generujący poparcie społeczne w walce o władzę lub po przejęciu władzy stanowi kulturowe spoiwo, które

¹⁵⁴ B. Kizikan-Kisacik, op. cit., s. 231.

¹⁵⁵ B. Saatcioglu, *How Closely Does the European Union Membership Conditionally Reflect the Copenhagen Criteria? Insights from Turkey*, „Turkish Studies” 2009, nr 4 (10), s. 567.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 567.

¹⁵⁷ Ibidem.

wpływa na regulację nastrojów społecznych. Polityczna aktywność elit religijnych, działających w zgodzie z formułą demokratycznych procedur instytucjonalnych, pojawiają się w krajach muzułmańskich niezwykle rzadko. Wyjątkowy charakter „politycznego islamu”, który w systemie demokratycznym stanowi ideał partycypacji religijnej opcji politycznej, ma korzenie w latach 20-tych XX wieku. Koncepcja powstała wewnątrz ruchu, którego przedstawiciele uznali, że islam pozostał jedyną wartością, mogącą przyczynić się do odrodzenia potęgi muzułmańskiej, która ugięła się pod naporem obcych mocarstw, odpowiedzialnych za proces degradacji klasycznej koncepcji władzy w islamie. Odwołanie do źródeł potęgi kalifatu miało stać się sprawczą siłą procesu odbudowy, która w praktyce funkcjonuje dziś w ekstremalnej formie w Iranie oraz Arabii Saudyjskiej, gdzie islam jest nadrzędnym czynnikiem w stosunku do prerogatyw władzy świeckiej. Polityczny islam spełnił częściowo rolę, jaką przewidzieli twórcy, jednak w konsekwencji stał się również przyczyną pogłębiania izolacji kulturowej i radykalizacji działalności znaczących grup społecznych¹⁵⁸.

W rezultacie zwycięstwa w wyborach parlamentarnych z listopada 2002 r. Partia Sprawiedliwości i Rozwoju przyjęła odpowiedzialność za utworzenie tureckiego rządu, w którym stanowisko premiera objął Recep Tayyip Erdoğan, a tekę ministra spraw zagranicznych Abdullah Gül¹⁵⁹.

Bezprecedensowe wydarzenie oraz nowy rozdział republikańskiej historii Turcji, jakim było wkroczenie na scenę polityczną partii islamskiej nowego typu umożliwiło kompleksowe przeobrażenie struktury elit politycznych przy udziale generacji młodych konserwatystów, która powołała do życia pro-islamską partię, głoszącą w polityce wewnętrznej hasła bliskie ideom fundamentalistycznym, a w relacjach międzynarodowych ustanowienie równowagi pomiędzy zaangażowaniem w stosunki z krajami muzułmańskimi i relacje z Unią Europejską¹⁶⁰. Źródeł pragmatyzmu politycznego AKP należy szukać w doświadczeniach poprzednich ugrupowań religijnych, które skupiały młodych intelektualistów wokół nauk sufickiego konwentu Nakszbandijja, głoszącego radykalne poglądy społeczne¹⁶¹. Sympatykiem sufickiej ideologii w latach 90-tych był Recep Tayyip

¹⁵⁸A. An-Na'im, *Political Islam in National Politics and International Relations*, [w:] *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, red. S. R. Berger, Ethic and Public Policy Center Wm. B. Eerdmans Publishing Co, Waszyngton 1999, s. 103-123; S. Aydin R. Çakır, *Political Islam in Turkey*, "CEPS" Bruksela 2007.

¹⁵⁹W. Posch, *Crisis in Turkey: Just another bump on the Road to Europe*, Institute for Security Studies 2007, nr 67, s. 29.

¹⁶⁰Z. Öniş, *The Political Economy of Islam and Democracy in Turkey: From the Welfare Party to the AKP*, Palgrave Macmillan Journals, Nowy Jork 2006, s. 103-128.

¹⁶¹Nakszbandijja – bractwo sufickie założone w Persji przez Muhammada Nakszbanda w XIV w. Uzyskało znaczne

Erdoğan, który wkraczał w obszar polityki tureckiej, jako działacz młodzieżowy u boku Necmettina Erbakana - prekursora politycznego islamu w Turcji¹⁶².

Ewolucyjny charakter zmian środków komunikowania ze społeczeństwem partii pro-islamskich polega na połączeniu idei konserwatyzmu religijnego z zasadami demokracji oraz wspieraniu zbliżenia Turcji z Europą. W rezultacie, zmiana strategii politycznej, przyczyniła się do wzrostu sympatii dla partii wpływowych grup społecznych, którym bliskie były, ideały konserwatywne oraz wizja władzy, która sprzyja liberalizacji relacji gospodarczych. Wzrost znaczenia AKP, która skumulowała w swoim programie wszystkie doświadczenia poprzednich formacji religijnych, wywołał poruszenie wśród elit laickich, stojących na straży ideałów republikańskich. W 2002 r. został uruchomiony mechanizm propagandowy, oparty na przekonaniu, iż polityka islamska prowadzi do ustanowienia rządów religijnych pod przykrywką liberalizmu gospodarczego¹⁶³. Spór polityczny, który wywołało pojawienie się nowego, silnego ugrupowania islamskiego na scenie politycznej, okazał się bardziej niebezpieczny dla monopolu władzy sekularnych elit. Jednym z ważniejszych elementów ideologicznych, które włączyła do strategii politycznej AKP, było wykorzystanie w walce o elektorat patriotycznych oraz nacjonalistycznych tendencji występujących w społeczeństwie. Na początku działalności politycznej Erdoğan zasłynął przemówieniem, w którym wykorzystał credo ideologa tureckiego nacjonalizmu - Mehmeda Ziyi Gökalpa: „minarety są bagnetami, a meczety obozami wojskowymi”¹⁶⁴, świadomie adaptując wyjątkowy charakter patriotycznych tendencji opartych na zderzeniu ideologii religijnej i republikańskiej¹⁶⁵.

Powszechne zdanie badaczy tureckiej sceny politycznej, na temat fenomenu rządów AKP, opiera się na tezie, iż źródłem sukcesów wyborczych partii, jest poparcie konserwatywnego, prowincjonalnego elektoratu, który - zgodnie z prawdą - stanowi antytezę liberalnych poglądów wyborców mieszkających w tureckich metropoliach. Wnioski zachodnich naukowców nabierają nowego znaczenia wobec poglądów tureckich politologów, którzy problematykę eskalacji poparcia AKP postrzegają w znacznie szerszym kontekście. Zdaniem politologów z Uniwersytetu Bilkent w Ankarze, AKP przejęła zdeklarowany prowincjonalny elektorat konserwatywny od centro-prawicowych formacji

wpływy min. Azji Środkowej, a także w Turcji.

¹⁶²Ibidem.

¹⁶³M. Aykul, *The threat in secular fundamentalism*, "The New York Times" 2007.

¹⁶⁴Cytat. za: A. Higgins, *Swiss ban mosque in surprise vote*, Associated Press, Genewa 2009.

¹⁶⁵M. Aykul, op. cit.

politycznych¹⁶⁶. Partie narodowe, z którymi zostało ustanowione porozumienie, głosiły skrajnie religijne i rasistowskie hasła, nawołujące do rozprawy z kurdyjskim terroryzmem. Podstawowy cel koncepcji nacjonalistycznej AKP dotyczył stworzenia przeciwwagi dla armii, której przywilejem było rezerwowanie prawa do obrony społeczeństwa, przez eksponowanie ekstremalnego wymiaru działalności niepodległościowej mniejszości kurdyjskiej w Turcji¹⁶⁷.

Polityczne znaczenie islamu zostało ustalone przez laickich rewolucjonistów w pierwszej fazie procesu europeizacji Turcji, która zakończyła się wraz z likwidacją instytucji sułtanatu i kalifatu. Podstawy organizacji Imperium Osmańskiego, zostały zastąpione przez system republikański, wzorowany na europejskich koncepcjach podziału władzy oraz roli społeczeństwa. W nowych realiach nie było miejsca dla politycznego wpływu przedstawicieli islamu, którzy zostali włączeni do mechanizmu społeczno-państwowego, jako jeden z wielu czynników, podporządkowanych nadrzędnej idei republikańskiej. Władza państwowa została powierzona instytucjom demokratycznym, których przedstawiciele wywodzili się z grona dowódców wojskowych oraz ideologów systemu, określonego jako kemalizm. Zwierzchnia rola Wielkiego Zgromadzenia Turcji, prezydenta oraz rządu uległa w stadium kreacyjnym wypaczeniu, które polegało na stworzeniu podstaw demokracji na bazie czynnika wojskowego. Armia stała się naturalnym gwarantem bytu republiki, a władza cywilna została sprowadzona do roli fasady systemu¹⁶⁸. Władze republikańskie zmusiły środowisko religijne do rezygnacji z wpływów na rządzenie. Znaczenie społeczne islamu przetrwało okres naporu laickiej ideologii aby powrócić na turecką scenę polityczną w latach siedemdziesiątych XX wieku.

W zmieniającej się rzeczywistości republikańskiej Turcji, armia nadal pełniła nadrzędną rolę w strukturze zależności na szczytach władzy, natomiast islam zaczynał odzyskiwać znaczenie w polityce. Świadectwem zmiany strukturalnej systemu są wypowiedzi Süleymana Demirela, wpływowego polityka, który funkcjonował w ramach wojskowej kurateli nad państwowymi instytucjami, będąc w swej karierze ofiarą i beneficjentem skomplikowanych relacji na szczytach władzy. Demirel postrzegał armię, zgodnie z jej specyficzną funkcją, którą ukierunkował permanentny proces wszechobecnej indoktrynacji, powołując się równocześnie na islam, jako czynnik wpływający na opinię

¹⁶⁶ M. Heper, S. Toktas, *Islam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of Recep Tayyip Erdogan*, "Muslim World" 2003, nr 2 (93), s. 157-185.

¹⁶⁷ J. B. White, *Islamist Mobilisation in Turkey: A Study in a Vernacular Politics*, Waszyngton 2002, s. 151-155.

¹⁶⁸ K. Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, "İletişim", İstanbul 2015, s. 1000-1004.

publiczną: „*Allah najpierw stworzył turecką armię, a następnie naród*”¹⁶⁹ (S. Demirel).

Na wyjątkową rolę armii wpływa epos tureckiej wojny o niepodległość, w której wojsko, prowadzone przez niezłomnych wodzów, wspierane przez turecki żywioł w Anatolii, pokonało połączone siły wrogów. Ówczesna Upadek Imperium Osmańskiego, spowodował, że walka tureckich bohaterskich oddziałów toczyła się o niepodległość¹⁷⁰. Wysiłek Turków na obszarze Anatolii, początkowo postrzegany był w Europie, jako zryw zdezorganizowanych i osłabionych oddziałów. Anatolia okazała się niezwykle trudnym terenem do prowadzenia działań wojennych, natomiast faktyczne zdolności militarne tureckiej armii, w konfrontacji z Grekami wspieranymi przez mocarstwa europejskie, okazały się wystarczające. Rozwój sytuacji militarnej uświadomił mocarstwom, że projekt rozbioru Turcji nie może zostać zrealizowany za pomocą niestabilnej Grecji. Zważyło to na przyszłości Turcji, która obroniła niezależny status, potwierdzony pokojem zawartym 24 lipca 1923 r. w Lozannie, który kończył wojnę turecko-grecką oraz zażegnał groźbę utraty niepodległości, umożliwiając inicjowanie głębokich przemian wewnętrznych, których przeprowadzenie naród powierzył zwycięskim dowódcom¹⁷¹. Wojna skonsolidowała ludność Anatolii, wzmocniła rolę tureckiego nacjonalizmu, ustaliła hierarchię władzy, zagwarantowała, również realizację koncepcji republikańskiej, która stanowiła podstawowy cel nowego przywódcy tureckiego narodu - paszy Mustafy Kemala, który zdecydował równocześnie o likwidacji państwa osmańskiego oraz jego instytucji. Niekwestionowany przywódca Republiki Tureckiej rozpoczął karierę w wojsku osmańskim w trakcie I wojny światowej. Po wojnie o niepodległość, zyskał status Atatürka - ojca tureckiego narodu, od jego imienia doktrynę państwową nazwano kemalizmem¹⁷². Profesor Alpaslan Işıkli z Uniwersytetu w Ankarze określił kemalizm, jako kompleksową koncepcję społeczno-polityczną, opartą na nacjonalizmie oraz nadrzędnej roli armii, obejmującą zbiór wartości społecznych, stworzonych w celu odnowy i przetrwania państwa¹⁷³.

Prekluzyjna zmiana ustrojowa wywołała uzasadnioną obawę o przyszłość państwa, które zostało pozbawione tradycyjnych struktur administracyjnych. Instytucje republiki zostały podporządkowane idei świeckiego, laickiego państwa¹⁷⁴. Podczas II wojny

¹⁶⁹C. Arcayürek, *Derin Devlet (1950 -2007)*, Istambuł 2007, s. 79.

¹⁷⁰S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge 1977, s. 310–326.

¹⁷¹R. H. Davison, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, „Slavic Review” 2002, nr 1 (34), s. 186–187.

¹⁷²Zob. G. Gawrych, *The Young Atatürk: From Ottoman Soldier to Statesman of Turkey*, Londyn 2013, s. 182-218. Na temat kultu Atatürka zob: D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Warszawa 2000.

¹⁷³*Ibidem.*, s. 12.

¹⁷⁴D. Fromkin, *A Peace to end all Peace: the fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Middle East*, Nowy

światowej Turcja oparła się na naciskom mocarstw, utrzymując neutralny status do 1945 r. Okres pokoju został spożytkowany na doprowadzenie do końca zasadniczych reform, niezbędnych do wypracowania instrumentów gospodarczych, społecznych oraz militarnych, które zbliżyłyby kraj do standardów państw rozwiniętych. Pozycja armii w okresie międzywojennym była niezachwiana i uległa dalszemu wzmocnieniu w 1952 r. po przystąpieniu Turcji do Paktu Północnoatlantyckiego. Potężne Stany Zjednoczone gwarantowały wsparcie w wypadku zagrożenia militarnego, jednak obecność w NATO do dziś budzi w tureckim społeczeństwie sprzeczne emocje, związane z polityką mocarstw po I wojnie światowej¹⁷⁵.

Światowe tendencje liberalne przyczyniły się do reformy systemu republikańskiego. W 1945 r. wprowadzono w Turcji pluralizm, który złamał monopol władzy Ludowej Partii Republikańskiej i umożliwił działalność innym partiom politycznym. Demokratyzacja sceny politycznej nie zmieniła pozycji armii wobec władz cywilnych¹⁷⁶. Efektem przemian był coraz większy sprzeciw społeczny, jednak zwolennicy kemalizmu działali pod wpływem przekonania, że w każdym silnym państwie istnieje nieformalna struktura władzy, która w trudnych momentach wywiera naciski na instytucje państwowe¹⁷⁷.

Realizacja politycznych postulatów elit po 1945 r., uruchomiła roszczenia społeczne, dotyczące udziału w demokratycznych procedurach. Na skutek ewolucji mechanizmów demokratycznych, stopniowo modyfikowano system, na którym ciążyły elementy autorytarne. Kontestacja społeczna, wzmocniona dzięki działalności partii, reprezentującym coraz bardziej zróżnicowane poglądy, sprzyjała aktywizacji różnych kierunków doktrynalnych¹⁷⁸. Kontestacja politycznej roli islamu przez republikańskie władze wzmocniła rolę religii w życiu społecznym. Polityka laicka sprzyjała odrodzeniu politycznego islamu, który stał się naturalną przeciwwagą kemalizmu¹⁷⁹.

Politolog Marek Matusiak wskazał, że już w schyłkowym okresie zimnej wojny Turcja, wykorzystywała religię, a także „osmańskość” jako doraźny element wpływania na nastroje społeczne. Dla uzyskania efektu propagandowego w latach 60-tych, w których tendencje lewicowe zaczęły zagrażać władzy kemalistów. W reakcji na spadek poparcia społecznego dla idei sekularnych reaktywowano z rezerwą idee osmańskie, przez

Jork 1989, s. 558.

¹⁷⁵W. Posch, op. cit., s. 13.

¹⁷⁶Więcej na temat sytuacji w Turcji po II wojnie światowej: J. Wódka, *Polityka zagraniczna Turcji. Uwarunkowania wewnętrzne oraz podmioty decyzyjne*, Warszawa 2012.

¹⁷⁷G. Jenkins, *Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics*, „Foreign Affairs” 2002, nr 1 (81), s. 81–82.

¹⁷⁸Zob. S. Berman, *Taming Extremist Parties: Lessons from Europe*, „Journal of Democracy” 2008, nr 19, s. 5–18.

¹⁷⁹Zob. H. Ringgren, A. V. Ström, *Religions of Mankind Today and Yesterday*, ed. J. C. Greig, Oliver and Boyd, Edynburg 1969.

wykorzystanie postaci sultana Mehmeta II Zdobywcy¹⁸⁰.

Największa siła islamu, stanowi, również znaczącą przeszkodę w działalności politycznej w warunkach demokracji. Kontestacja islamu przez polityków świeckich wynika ze zdolności religii do konsolidacji mas wokół wartości duchowych, gwarantując przewagę partii islamskich. Elity religijne w Turcji podkreślają często demoralizujący wpływ idei liberalnych, które prowadzą do odrzucenia islamskiej podstawy systemu społecznego¹⁸¹. Paradoks sprawił, że hermetyczny fundamentalizm islamski, stał się z ideologią kemalizmu w warunkach demokratycznych, w ten sposób zrodził się ewenement w skali muzułmańskiej myśli politycznej¹⁸². Profesor Dariusz Kołodziejczyk, dostrzega, jednak nadrzędną rolę kemalizmu w ewolucji tureckiego systemu:

Wciąż nie potrafią bez emocji dokonać pełnego bilansu tej transformacji. Modernizacja została zainicjowana przez Mustafę Kemala Atatürka. Postać tę do dziś otacza w Turcji kult, co znacznie utrudnia samym Turkom obiektywną ocenę skutków wdrażanych przez niego reform. W większości sklepów i urzędów nadal wiszą portrety Kemala. Blisko osiem dekad od jego śmierci, ideologia, którą stworzył, nadaje kształt wszystkim modernizacyjnym dyskusjom. Turcy nie potrafią się od niej odciąć¹⁸³.

Z kolei polityczny islam opiera się na tradycji oraz ideologii religijnej. Profesor M. H. Yavuz wspiera tezę, głoszącą, że siła politycznego islamu tkwi w działalności społecznej establishmentu, występującego w obronie religijnych wartości¹⁸⁴. Współcześnie polityczny islam rozwija się dzięki kontestacji rozwiniętej cywilizacji chrześcijańskiej, dążącej do globalnej dominacji¹⁸⁵. Walka z neokolonializmem determinuje radykalne postawy przedstawicieli politycznego islamu, którzy wykorzystują ideę powrotu do źródeł religii¹⁸⁶.

Fenomen odrodzenia politycznego islamu w Turcji, wiąże się z działalnością

¹⁸⁰M. Matusiak, *Wielki skok. Turcja pod władzą Erdogana*, „Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia”, nr 51, Warszawa maj 2015, s. 38.

¹⁸¹I. D. Dagı, *Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, “İmge Yayınevi” 1999.

¹⁸²Z. Öniş, *Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-existence*, “Contemporary Politics” 2001, nr 7, s. 283-284.

¹⁸³Zob: W cieniu imperium wywiad z profesorem Dariuszem Kołodziejczykiem przeprowadzony przez Błażeja Popławskiego, „Kultura Liberalna”.

¹⁸⁴M. H. Yavuz, *Towards an Islamic Liberalism?: The Nurcu Movement of Fethullah Gulen*, “Middle East Journal” 1999, nr 53, s. 584-605; M. H. Yavuz, J. L. Esposito, *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement*, Syracuse University Press, Syrakuzy 2003.

¹⁸⁵İ. Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*, “Risale Yayınları”, İstanbul 1986; A. Bulaç, *Kavramlar ve Düzenler*, “Pınar Yayıncılık”, İstanbul 1987.

¹⁸⁶E.-J. Zürcher, *The vocabulary of Muslim nationalism*, “International Journal of the Sociology of Science” 1999, nr 137, s. 81-99.

sufickiego konwentu *Nakszbandijja*, które zrezygnowało z politycznej aktywności wobec nacisków laickich władz¹⁸⁷. W łonie establishmentu religijnego, panowało przekonanie, że antagonizowanie społeczeństwa przeciwko rządowi kierowanemu przez Mustafę Kemala, może wpłynąć na ostateczną klęskę w wojnie o niepodległość, oznaczającą, również daleko idące konsekwencje dla przyszłości islamu. W tym kontekście rezygnacja z uprzywilejowanej pozycji w sferze politycznej, ukazuje wysoki stan świadomości elit religijnych oraz zadziwiającą zdolność antycypacji. W rezultacie postawa wpływowych mułłów umożliwiła zgodę władz republiki, które pozwoliły na działalność religijnych fundacji, deklarujących rezygnację z aspiracji politycznych. Wpływowy zakon *Nakszbandijja* ulegał wówczas podziałowi na odłamy, które różniły się w kwestiach doktrynalnych¹⁸⁸.

Szczególny wymiar relacji państwa z konwentami religijnymi można dostrzec na przykładzie stosunku islamskiego filozofa oraz pisarza, Muhammad Fethullaha Gülena, który porzucił wyważoną krytykę laickiej doktryny, przeistaczając się w umiarkowanego orędownika władzy państwowej. Ruch Gülena wywodził się z elit islamskich, związanych regułą *Nakszbandijji*¹⁸⁹. W swoich tekstach prezentował wyważoną interpretację władzy świeckiej i roli islamu w społeczeństwie poddanym procesowi laicyzacji, mimo to w latach 70-tych sąd wydał nakaz internowania Gülena, którego działalność zagrażała laickości państwa¹⁹⁰. Neutralizacja zagrożenia skłoniła władze do reinterpretacji roli Gülena, którego działalność wykorzystano, jako przeciwwagę dla radykalnych konserwatystów religijnych. Filozof przystał na współpracę z lewicowym rządem Bülenta Ecevita wspierając swym autorytetem delegalizację partii politycznych w 1998 r.¹⁹¹

Zgoła odmienna postawa charakteryzuje działalność *Millî Görüş* (Ruch Wizji Narodowej), kierowanego przez Mehmeda Zahida Kotku, który jak Gülen opierał swoje nauki na regule *Nakszbandijji*¹⁹². Kotku stał się przewodnikiem duchowym młodzieży studenckiej, która wywarła wpływ na kształt tureckiej sceny politycznej¹⁹³. W latach 60-

¹⁸⁷Określenie Imperium Osmańskiego ze wszystkimi jego instytucjami.

¹⁸⁸M. F. Gülen, *Emerald Hills of the Heart: Key Concepts in the Practice of Sufism*, Tughra Books, Nowy Jork 2011, s. 6–13.

¹⁸⁹Sufickie bractwo *Nakszbandijja* wywodzi się z Persji, gdzie w XIV w. zostało założone przez chodzę Ibn Mohammada *Nakszbanda*. Reguła bractwa opiera się na ascezie oraz całkowitym podporządkowaniu ściśle określonej hierarchii. *Nakszbandijja* zyskała największe wpływy na Kaukazie, gdzie w XIX w. jej przywódcy byli duchowymi przywódcami powstań przeciwko władzy carskiej. Po rozpadzie ZSRR, imamowie suficy nawoływali do walki o niepodległość Czeczenii i Dagestanu.

¹⁹⁰W. Kristianasen, "New Faces of Islam," *Le Monde Diplomatique* 1997.

¹⁹¹A. Bell, "Turkish Islamic leader defies radical label," *Reuters* 1995.

¹⁹²Szajch Mehmed Zahid Kotku, żył w latach 1887–1980.

¹⁹³E. Gürdoğan, "Görünmeyen Üniversite", [The Unseen University], *Seha Neşriyat*, İstanbul 1989.

tych Turgut Özal - inżynier utożsamiający się z konwentem - stanął na czele Państwowej Organizacji Planowania, wprowadzając do polityki społecznej oraz gospodarczej elementy myśli konserwatywnej. Sukcesy podopiecznych skłoniły Kotku do wsparcia idei powołania pierwszych islamskich partii politycznych. W 1970 r., Necmettin Erbakan założył Partię Ładu Narodowego, jednak prawdziwe znaczenie dla ruchu, miało utworzenie Partii Ocalenia Narodowego, powołanej do życia w 1972 r.¹⁹⁴. Już w 1973 r. ugrupowanie Erbakana weszło do Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji, a w 1974 r. utworzyło rząd z Republikańską Partią Ludową. Kryzys polityczny, pozbawił koalicję wpływów w 1977 r., doprowadzając do konfliktu, który wpłynął na pozycję Erbakana w *Millî Görüş*. Na czele Partii Ładu Narodowego stanął kolejny protegowany Kotku, brat Turguta Özala - Korkut¹⁹⁵.

W 1980 r. sukcesy ugrupowania Erbakana doprowadziły do przewrotu wojskowego, który poparły wszystkie siły sekularne. Wprowadzono zakaz działalności partii politycznych, T. Özal wraz z grupą członków, zdelegalizowanej Partii Ocalenia Narodowego, został odsunięty od wpływów na okres 3 lat. Dopiero w 1983 r. wznowił działalność, założył Partię Ojczyźnianą, która rezygnowała z propagandy islamskiej, skupiając wysiłki na propagowaniu liberalizacji gospodarki państwowej. Formacja rozluźniła związki z konwentem *Millî Görüş*, który został zmuszony do rezygnacji z bezpośredniej ingerencji w politykę, skupiając się na działalności społecznej przy wykorzystaniu rozbudowanej struktury konserwatywnych mediów¹⁹⁶.

Po zakończeniu okresu represji Erbakan założył Partię Dobrobytu, która kontynuowała kampanię społeczną, głoszącą konieczność powrotu do fundamentalnych wartości islamu. Partia Erbakana nie przeszła żadnej głębszej reformy strukturalnej, utrzymując charakter elitarnej organizacji, zamkniętej na możliwość liberalizacji poglądów, mimo to zyskała miano prekursora politycznego islamu w Turcji po zwycięstwie w wyborach powszechnych w 1995 r., w których Partia Dobrobytu z 21 proc. poparciem utworzyła koalicyjny rząd z Partią Słusznej Drogi, kierowaną przez Süleymana Demirela¹⁹⁷. Koalicja Refah-Yol doszła do porozumienia w kwestii realizacji programu liberalnej gospodarki oraz pakietu reform socjalnych. Wpływy islamskie zostały zagwarantowane w

¹⁹⁴R. Çakır, *Ayet ve Slogan* [The Verse and The Slogan], "Metis" 1994, s. 22.

¹⁹⁵M. Bogdani, *Turkey and the Dilemma of EU Accession: When Religion Meets Politics*, Routledge, Londyn 2011, s. 45.

¹⁹⁶Zob. A. Öncü, *Packaging Islam: Cultural Politics on the Landscape of Turkish Commercial Television*, "New Perspectives on Turkey" 1994, nr10.

¹⁹⁷T. Bora, K. Çan, *Bunalım Dönemine Girerken* [Dramatyczne czasy], „Birikim” 1996, nr 81, s.36–42.

sferze polityki z krajami muzułmańskimi oraz odnowy społecznej w duchu wartości islamskich¹⁹⁸. Połączenie sił z S. Demirelem doprowadziło Erbakana na szczyt władzy, w 1996 r. został pierwszym premierem pro-islamskim islamu w historii republiki. Polityka religijna znalazła odzwierciedlenie w krytyce sekularyzmu, która doprowadziła w 1998 r. do kolejnej interwencji antydemokratycznej, którą poparł wymiar sprawiedliwości, laicy politycy, administracja państwowa, a także media i znaczną część elity ekonomicznej. Tym razem wojsko nie wzięło bezpośredniego udziału w wydarzeniach, jednak wizja puczu, wywołała powszechną zgodę na delegalizację Partii Dobrobytu¹⁹⁹.

Zgodnie z koncepcją naukową, która zakłada paralelizm społeczno-doktrynalnych procesów rozwoju, systemy państwowe reprezentują wartości, które odzwierciedlają w różnym stopniu dorobek historyczny poprzednich pokoleń. W Turcji zależność ta funkcjonuje na poziomie pryncypalnego znaczenia suwerenności narodu wobec czynników zewnętrznych oraz heterogenicznej formie wyrażania uczuć patriotycznych. Heterogeniczność systemu rządów, która wpływa na trudności we wdrażaniu nowych form demokratycznych ma odzwierciedlenie w najnowszej historii Turcji, zarówno rządzonej przez laickich kemalistów, jak i i pro-islamskie elity²⁰⁰. Wprowadzenie ideologii sekularnej przy wydatnym udziale armii oraz późniejsze reformy instytucjonalne, które modyfikowały autorytarny wymiar poszczególnych elementów systemu, implikowały wypaczenie procesu ewolucji liberalizmu wobec dwubiegunowej konfrontacji systemów konserwatywnych. Demokratyczne przemiany, napotykają poważne trudności, gdyż politycy tureccy, którzy oddają swoje usługi w służbie demokratycznych ideałów, niejednokrotnie nie wytrzymują zderzenia z tradycyjnymi formami wpływów²⁰¹.

W Turcji demokracja nigdy nie była w pełni rozwinięta, ograniczona przestrzeń demokratyczna zostaje poddana próbie w czasie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, która wykorzystuje tendencje występujące wśród klasy średniej zorientowanej na odrodzenie wartości islamskich w społeczeństwie. Początkowo wydawało się, że partia otworzyła nowe możliwości dzięki połączeniu islamskich korzeni z przedsiębiorczością i wzrostem gospodarczym. Optymiści przewidywali, że neo-islamska klasa burżuazji przyczyni się do zbudowania podstaw zaawansowanej demokracji w Turcji. Dekadę po

¹⁹⁸R. Çakir, *Ne Seriat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak*, "Metis" 1994.

¹⁹⁹Ö. Çaha, *Turkish Election of November 2002 and the Rise of Moderate Political Islam*, "Turkish Journal of International Relations", nr 1 (2), s. 104.

²⁰⁰Analiza zagadnienia polityki wewnętrznej Turcji zob: A. Szymański, *Między islamem a kemalizmem. Problem demokracji w Turcji*, Warszawa 2008.

²⁰¹W. Posch, op. cit., s. 5.

dojściu do władzy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju demokratyczne nadzieje przekształciły się w obawę, że Turcja jest rządzona w sposób autorytarny, a władza dąży do zniesienia wartości liberalnych. Reorientacja polityki rządu nie spotkała się ze sprzeciwem oświeconej konserwatywnej klasy średniej, która stopniowo traciła swoją niezależność i potencjał oddziaływania na polityków. Stała się rzecz odwrotna, gdyż przedsiębiorcy tureccy zaczęli godzić się z rzeczywistością, w której rządzące ugrupowanie wprowadza autorytarne mechanizmy władzy. W zamian klasa średnia chętnie korzysta z ułatwień, jakie rząd wprowadza dla przedsiębiorców. Niegdyś uświadomiona politycznie nowa klasa średnia pozwoliła usytuować się na pozycji uprzywilejowanej w centrum niedemokratycznego systemu. W stopniu bardziej znaczącym niż dotychczas zasoby państwowe są dystrybuowane zgodnie z zasadami klienteli stycznych. Z drugiej strony reakcja klasy średniej w Turcji nie odbiega od wzorców, które obowiązują w teorii liberalnej demokratyzacji. Burżuazyjna klasa średnia zachowuje swój potencjał egzekwowania zasad demokratycznych od władzy, jedynie wówczas gdy władza nie posługuje się przymusem. W Turcji klasa średnia straciła swój demokratyczny potencjał, kiedy stała się zależna od państwa, w którym władza korzysta dodatkowo z przymusu. "Z biegiem czasu w Turcji to Partia Sprawiedliwości i Rozwoju zaczęła kształtować kierunki w gospodarce nie napotykając na sprzeciw nowej klasy średniej, która wyniosła ją do władzy. Nowa klasa zgromadziła kapitał i urosła w siłę dzięki uprzywilejowanym relacjom z rządem. W rezultacie klasa średnia, która nie jest zależna od państwa ogranicza się do grup, pozostających pod opieką elity sekularnej, która nie posiada realnej władzy w instytucjach państwowych. Konserwatywno-religijna klasa średnia nie pojawiła się jednak wraz z ruchem odrodzenia islamu w Turcji. Konserwatywna klasa średnia jako grupa ekonomiczna, również zareagowała na zmiany społeczne, wspierając bliską własnym przekonaniom elitę polityczną, a także zapewniając sobie wymierny profit w postaci udogodnień w generowaniu kapitału, które zapewniła Partia Sprawiedliwości i Rozwoju w zamian za wsparcie. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, istniała prawicowa islamska klasa średnia, która zawsze miała silną reprezentację w państwie. Istniały partykularne spory, ale naiwnością jest uznanie elity sekularnej i konserwatywno-religijnej klasy średniej za historycznych przeciwników. Jest również wątpliwe, że nowa islamska klasa średnia zyskała w Turcji przewagę nad gospodarczą elitą świecką. Większość konserwatywnych zwolenników Erdoğan'a i rządzącej partii wywodzi się z niższej klasy społecznej, która jest niezwykle podatna na religijną propagandę

Profesor Mirela Bogdani z Instytutu Studiów Europejskich na Uniwersytecie w Tiranie przekonuje, że islam, stanowi główną przeszkodę w realizacji liberalnych przemian w Turcji. Z badań Bogdani wynika, iż kemalizm, oddziałuje w sposób podrzędny na reformy demokratyczne²⁰². Politolog Ali Kazancigil wyraża odmienny pogląd, twierdzi, że kemalizm nadal pełni zasadniczą rolę w procesie ewolucji systemowej. Jego zdaniem podstawa reformy państwa łączy się z oddziaływaniem sekularyzmu, który u podstaw ma francuską koncepcję laicką oraz osmańską ideę państwowej kontroli instytucji religijnych. Kemalizm odnosi się do jakobińskich ideałów z XIX w., które wskazują na konieczność objęcia kontrolą instytucji religijnych dla dobra państwa²⁰³. Profesor Narodowej Akademii Obrony w Wiedniu - Walter Posch, wskazuje, że główne problemy systemowe wynikają ze skomplikowanych relacji pomiędzy żywymi tradycjami imperialnymi i koniecznością implementacji dojrzałych form demokracji, które stoją w sprzeczności z wizją państwa zarówno partii islamskich, jak i Kemalistów²⁰⁴. Wreszcie Elizabeth S. Hurd politolog z *Northwestern University* zauważa, że turecka doktryna państwowa nie może być postrzegana przez pryzmat prostych przełożeń z europejskim modelem demokracji, opartej na podstawie ideologii Judeo-chrześcijańskiej, dojrzałej doktrynie europejskiego sekularyzmu, czy laicyzmu. Europa przeszła wielowiekowy proces dostosowywania istniejących zależności społeczno-politycznych, aby osiągnąć model, który w przypadku Turcji, nie może zostać wprowadzony automatycznie²⁰⁵. Na podstawie opinii naukowców, zajmujących się sceną polityczną w Turcji, można wysnuć wniosek, że proces demokratyzacji będzie długotrwały i uzależniony od wyniku konfrontacji elit władzy²⁰⁶.

Skomplikowany charakter relacji politycznych w Turcji może być odniesieniem dla badaczy politycznego islamu, który budzi tak wielkie emocje wśród opinii publicznej na Zachodzie. Spektakularne zwycięstwo Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, zostało osiągnięte na skutek kumulacji wielu czynników, która w świecie muzułmańskim nie występują w tak szerokim zakresie²⁰⁷. Część zwolenników zaangażowania islamu w politykę stanowili wykształceni ludzie, którzy mogli z powodzeniem prowadzić polemikę na poziomie rzeczowych argumentów. Konieczność przystosowania do szczególnych warunków politycznych, spowodowała, że islamscy działacze zrezygnowali z radykalnych form

²⁰²Zob. M. Bogdani, *Turkey and the Dilemma of EU Accession*, op. cit.

²⁰³A. Kazancigil, *The Deviant Case in Comparative Analysis: High Stateness in a Muslim Society*, op. cit., s. 232.

²⁰⁴W. Posch, op. cit., s. 3.

²⁰⁵Zob. E. S. Hurd, *The Politics of Secularism in International Relations*, Princeton University Press, New Jersey 2008, s. 64-85.

²⁰⁶O. Roy, *Globalised Islam*, op. cit., s. 16.

²⁰⁷A. Kazancigil, op. cit., s. 233.

dyskursu, wnioskując, iż o sprawach państwowych można rozmawiać w duchu tradycyjnych wartości religijnych²⁰⁸. Z drugiej strony politycy konserwatywni zaczęli zwracać szczególną uwagę na kwestie gospodarcze oraz obiecywali przeprowadzenie reform administracyjnych²⁰⁹. Rangę islamu w systemie demokratycznym wzrosła do tego stopnia, że koncepcja polityczno-religijna może z powodzeniem konkurować na poziomie rzetelności z systemem opartym na negacji religii, reprezentowanym przez sekularystów, którzy odwoływali się do autorytetu armii²¹⁰. W przeciwieństwie do zwolenników silnej pozycji wyjściowej partii pro-islamskich profesor Ihsan D. Dagi, twierdzi, że Partia Sprawiedliwości i Rozwoju wkraczała w sferę wielkiej polityki mając niewielkie szanse na sukces. Zdaniem tego politologa, zasadniczą rolę w zwycięskiej kampanii, miała postać lidera²¹¹. Zdolności administracyjne Erdoğan na stanowisku burmistrza Stambułu, zjednywały mu przychylność establishmentu ekonomicznego. Doświadczenie i koneksje przyszłego premiera Turcji oraz rzetelne techniczne wykształcenie, potwierdzone podczas pracy w prywatnych przedsiębiorstwach, stanowiły poważny atut w procesie budowy poparcia AKP²¹².

Powyższy pogląd bagatelizuje rolę otoczenia Erdoğan, który mógł liczyć na kompetentnych współpracowników, którzy w podobnym stopniu dostrzegali korzyści w zmianie ultrakonserwatywnego nastawienia prekursorów politycznego islamu. Bliskim partnerem Erdoğan był Abdallah Gül, który osiągnął szczyty politycznej kariery, jako minister praw zagranicznych oraz prezydent Turcji. W czasie rządów N. Erbakana w latach 1996-1997, pełnił funkcję eksperta komisji budżetowej, komisji spraw zagranicznych oraz rzecznika rządu. Kolejny protegowany Erbakana - Bülent Arınç, po delegalizacji Partii Dobrobytu włączył się w budowę AKP, uzyskując wybór na przewodniczącego Wielkiego Zgromadzenia Narodowego Turcji oraz wicepremiera²¹³. Do sukcesu partii islamskich w Turcji przyczynił się w znacznym stopniu uniwersalny charakter konserwatywno-liberalnej doktryny politycznej.

²⁰⁸Ibidem.

²⁰⁹M. Bogdani, op. cit., s. 45.

²¹⁰O. Roy, op. cit., s. 16.

²¹¹I. D. Dagi, *The Justice and Development Party*, op. cit., s. 88–106.

²¹²Zob. Konstytucja Republiki Tureckiej, red. W. Staśkiewicz, K. Gralak, Biblioteka Sejmowa, Warszawa 2013.

²¹³Zob. A. Dzisiów-Szuszczykiewicz, *Polityka zagraniczna Turcji w kontekście czerwcowych wyborów parlamentarnych i „arabskiej wiosny”*, „Departament Analiz Strategicznych”, Warszawa, 29 lipca 2011 r., s. 2.

Uniwersalny wymiar doktryny politycznej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju

Fundamentalne znaczenie dla powstania Partii Sprawiedliwości i Rozwoju miał kongres Partii Cnoty, wyznaczony w maju 2000 r., na którym zwolennicy pragmatycznych reform poparli kandydaturę A. Güla na przewodniczącego. Stało się to wbrew stanowisku Erbakana, który oddziaływał na proces decyzyjny przez swego protegowanego Recaię Kutana²¹⁴. Gül uzyskał znaczące wsparcie, niemal połowy delegatów, dzięki czemu, wytworzyła się możliwość usamodzielnienia grupy rozłamowej²¹⁵. Koło reformatorów zainicjowało proces konsolidacji zaplecza politycznego, przez oparcie działalności na możliwie szerokich grupach społecznych²¹⁶. Do planowanej formacji włączono działaczy centro-prawicowych, związanych z T. Özalem oraz S. Demirelem. Przejście działaczy Partii Ojczyźnianej, spowodowało zaangażowanie się prowincjonalnego elektoratu po stronie rozłamowców z Partii Cnoty²¹⁷. Tarham Erden, wpływowy polityk Republikańskiej Partii Ludowej oraz prezydent ośrodka badań publicznych KONDA sugeruje, że międzypartyjna roszada wywołała przesilenie polityczne, które wyniosło do władzy partię Erdoğan. Teza Erdena opiera się na wynikach badań społecznych, które wykazują, iż bez wsparcia, AKP nie mogła liczyć na osiągnięcie absolutnej większości w legislaturze. Erkan Mumcu, bliski współpracownik Özala, a także Köksal Toptan - protegowany Demirela, podobnie Mehmet Dülger, którzy przeszli do AKP, uzyskali stanowiska ministerialne po wyborach w 2002 r.²¹⁸.

Zwieńczeniem wysiłków było zwycięstwo w wyborach parlamentarnych, które odbyły się w listopadzie 2002 r. AKP uzyskała 363 mandaty, w liczącym 550 miejsc Wielkim Zgromadzeniu Narodowym Turcji, dystansując Republikańską Partię Ludową, ugrupowanie, które kształtowało nowoczesny system rządów w Turcji²¹⁹. Obietnice wyborcze, dotyczące polityki pro-europejskiej, które wychodziły naprzeciw postulatami społecznym, zostały wprowadzone w życie przez rząd po wyborach. Turcja potwierdziła aspiracje do członkostwa w UE w dużej mierze dlatego, że w szczytowym momencie

²¹⁴ *Gelenekçiler* – starzy działacze o poglądach radykalnych, zmierzli się z *Yenilikçiler* – młodymi zwolennikami reform, zob: İ. Yılmaz, *Muslim Democrats in Turkey and Egypt: Participatory Politics as a Catalyst*, „Insight Turkey” 2009, nr 2 (11), s. 96.

²¹⁵ R. Q. Meham, *From the Ashes of Virtue, a Promise of Light: The Transformation of Political Islam in Turkey*, „Third World Quarterly” 2004, nr 25, s. 339-358.

²¹⁶ M. Heper, S. Toktas, *Islam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey*, op. cit., s. 157-185.

²¹⁷ S. Coşan, A. Özman, *Center-right politics in Turkey after the November 2002 general election: Neo-liberalism with a Muslim face*, „Contemporary Politics” 2004, nr 10, s. 57-74.

²¹⁸ M. Heper, S. Toktas, op. cit., s. 157-185.

²¹⁹ T. Akyol, *AKP'nin Arkasında Ne Var?*, „Milliyet” 2002, s. 17-21.

społeczne poparcie dla członkostwa w strukturach europejskich, było tak wielkie, że przekroczyło pozytywny stosunek społeczeństwa do obecności Turcji w NATO²²⁰. Politycy AKP podkreślają często, że nadrzędnym obowiązkiem muzułmanina, jest działalność społeczno-wychowawcza, natomiast wykorzystywanie islamu w świeckim systemie władzy wynika z konieczności²²¹.

Porządek społeczny jako zasadnicza cecha konserwatywnej ideologii Partii Sprawiedliwości i Rozwoju odnosi się również do jej członków, od których wymagane jest bezwarunkowe posłuszeństwo, nie ma miejsca na funkcjonowanie wewnętrznej demokracji. Rola Ahmeta Davutoğlu oraz Abdullaha Gula nie powinna być rozumiana jako trwały element przeciwwagi wobec przewodniczącego. Zasada, którą politycy stosują we własnym środowisku skłania ich do przekonania, iż społeczeństwo również powinno się do niej stosować, jednak znaczna część obywateli Turcji uważa, że to co rząd przedstawia jako wolność narodu, jest w rzeczywistości formą autorytaryzmu. Obywatele, którzy zawiedli się oddając głos na Partię Sprawiedliwości i Rozwoju nie dostrzegają znaczących różnic pomiędzy politycznym islamem i kemalistowskim militaryzmem. Centralne elementy demokracji tj. podział władzy, praworządność, czy wolność słowa w dużej mierze nie funkcjonują w Turcji w praktyce. Niesławny artykuł 301, który w teorii stanowi atrybut prawny służący władzy do ochrony jedności narodu i całości państwa, w rzeczywistości jest wykorzystywany przeciwko krytykom rządu. W Turcji krytyka władzy jest traktowana na równi z działaniem na szkodę państwa. Turcy mają świadomość, iż idea ochrony państwa, która przyświecała twórcom artykułu 301, straciła pierwotny sens. Dziś prawo to stanowi w większym stopniu zagrożenie dla wolności dla tureckich obywateli. W rzeczywistości istnieją trzy główne niebezpieczeństwa, które zagrażają tureckiej demokracji: monopol władzy; całkowite załamanie turecko-kurdyjskiego procesu pokojowego; i zniesienie konstytucyjnej zasady sekularyzmu. Wprowadzenie zasady sekularyzmu służyło twórcom republiki odseparowanie Turcji od Bliskiego Wschodu. Dzięki temu kraj był stosunkowo bardziej liberalny i otwarty. Przed wejściem na scenę polityczną Partii Sprawiedliwości i Rozwoju turecki system stanowił unikalną kompozycję wartości czerpanych z dorobku europejskich demokracji oraz tureckiej oryginalnej wizji systemowej pozostającej pod wpływem muzułmańskiej kultury. Opozycja twierdzi, że rządy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju doprowadziły do zmarnowania czasu, który został poświęcony na budowę

²²⁰Ş. Taniyıcı, *Transformation of Political Islam in Turkey: Islamist Welfare Party's Pro-EU Turn*, "Party Politics" 2003, nr 9, s. 463-483.

²²¹M. Metiner, "Yemyeşil Şeriat Bembeyaz Demokrasi", *Doğan Yayıncılık*, 2004, İstanbul.

pluralistycznego społeczeństwa.

Niedemokratyczne działania w polityce wewnętrznej rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju odbijają się na pozytywnym dorobku tej partii²²². Wśród politologów pojawiają się opinie określające AKP mianem pierwszej partii kompletnej. Oznacza to, iż działalność ugrupowania odpowiada wzorcom funkcjonowania europejskich dojrzałych podmiotów politycznych. Dodatkowo zwolennicy islamskiego czynnika w układzie społeczno-politycznym wskazują, że cywilizacja muzułmańska powinna dążyć do kreowania doktryny *sui generis*, w której religijny komponent, będzie wzorowany na modelu ugrupowań chrześcijańsko-demokratycznych²²³.

Partia Sprawiedliwości i Rozwoju weszła na szczyt tureckiej polityki, jako największe ugrupowanie w legislatywie, uprawnione do samodzielnego rządzenia. Obawa przed nadmiernymi wpływami jednej partii spowodowała, że wszystkie wpływowe grupy stanęły przed koniecznością wyboru pomiędzy dwoma skrajnymi ideologiami: sekularną oraz religijną. W sporze AKP mogła korzystać z prerogatyw rządu i parlamentu, które niwelowały wpływy sekularystów, dzierżących urząd prezydencki. Prezydent Ahmet Necdet Sezer, który w 2000 r. został powołany, zgodnie z konstytucją przez legislatywę w wyborach pośrednich na 7-letnią kadencję wywodził się ze środowiska sądowego, pozostawał wierny tradycjom republikańskim i przez całą prezydenturę, wspierał inicjatywy wymierzone przeciwko rządowi Erdoğan²²⁴. Podczas 5-letniej kadencji rząd pro-islamski ugruntował swoją pozycję w instytucjach państwowych realizując plan przejmowania kolejnych instytucji na podstawie demokratycznych procedur, a także presji i perswazji. W maju 2007 r. Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji w ramach konstytucyjnych uprawnień było zobligowane do wyboru prezydenta. Kandydat AKP □ Abdullah Gül mógł liczyć na większość parlamentarną, jednak wybory zostały zbojkotowane przez polityków Republikańskiej Partii Ludowej, która przy wsparciu Trybunału Konstytucyjnego, doprowadziła do impasu inicjując kryzys instytucjonalny. Na początku maja Trybunał wydał orzeczenie, w którym uznał wybór Güla za nieważny ze względu na brak kworum²²⁵. Podobny scenariusz wystąpił w drugim głosowaniu, które również nie zgromadziło wymaganej liczby posłów. Kryzys elekcyjny zaangażował także społeczeństwo, na ulice Ankary wyszli demonstranci, którzy skupiali się wokół prominentnych postaci

²²²Zob. K. Canatan, *Çağdaş Siyasal İslam Düşüncesinin Gelişim Seyri*, Bilgi ve Düşünce 2002, nr 1, s. 31–38.

²²³Ibidem.

²²⁴Posch, op. cit., s., 17–18.

²²⁵Zob. S. Tavernise, G. Bowley, *Turkish court blocks Islamist candidate*, "The New York Times" 2007.

reprezentujących wojsko, polityków oraz osobistości ze środowiska naukowego²²⁶. Społeczeństwo organizowało się w kolejnych miastach, największe wystąpienia miały miejsce w Izmirze, gdzie przeciwko sytuacji w kraju demonstrowało półtora miliona ludzi. Wśród protestujących zaczęły dominować pragmatyczne postulaty: „ani szariat, ani pucz” (*ne şariat ne darbe*)²²⁷. Stan zawieszenia trwał do 27 sierpnia, w kolejnym-trzecim głosowaniu, zwykłą większością²²⁸, deputowani zatwierdzili kandydaturę Abdullaha Güla²²⁹.

Umocnienie władzy prezydenta może nastąpić w rezultacie zmiany konstytucji. Wizja władzy prezydenckiej, którą stara się zrealizować Partia Sprawiedliwości i Rozwoju ma docelowo umożliwić prezydentowi podejmowanie samodzielnych decyzji z mocą prawa bez konieczności liczenia się z władzą ustawodawczą. Reformy umożliwią mianowanie przez głowę państwa sędziów, pociąganie do odpowiedzialności ministrów, przez odebranie tej prerogatywy zgromadzeniu narodowemu. Politycy partii rządzącej, jak i wpływowe osobistości wspierające Partię Sprawiedliwości i Rozwoju stoją na stanowisku, iż reforma konstytucji położy kres istnieniu słabych rządów, które w latach 90-tych nie były w stanie sprawować skutecznie władzy oraz doprowadziły do stagnacji w gospodarce.

Zwolennicy rządu twierdzą, że demokracja oznacza, również wolność wyrażania uczuć religijnych, natomiast walka o zachowanie islamskiej tożsamości nie jest przejawem ograniczania wolności. Dążenie do reformowania państwa w duchu islamu jest wystarczającą zachętą dla wyborców, którzy są skłonni oddać swoje głosy na umiarkowanie islamski rząd. Przeciwnicy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju postrzegają to ugrupowanie jako siłę polityczną, której celem jest doprowadzenie do islamizacji Turcji. Na Uniwersytecie w Ankarze, pod auspicjami Urzędu ds. Religii, działa grupa prawników, którzy pracują nad zagadnieniami islamskiego orzecznictwa. Projekt stanowi próbę uczynienia islamu sunnickiego w pełni zgodnym ze współczesnymi wartościami społecznymi i nowoczesnym systemem prawnym. Konserwatyści religijni postrzegają ten eksperyment jako umożliwienie powrotu do pierwotnego islamu bez konieczności łamania liberalnych praw jednostki. Prawnicy, którzy wspierają działalność Urzędu ds. Religii porównują działalność reformatorów wśród prawników muzułmańskich do rewolucji z

²²⁶E. Temelkuran, *Şehir güzel, kızlar güzel. Miting niye güzel olmasın*, „Milliyet” 2007.

²²⁷C. Dünder, *Gerdek Kapısında 1 milyon İnsan*, „Milliyet” 2007.

²²⁸Ordynacja wyborcza w Turcji przewidywała trzy tury głosowania, w dwóch pierwszych zwycięzca musiał uzyskać 2/3 głosów, w wypadku konieczności przeprowadzenia trzeciej tury, wymagana większość musiała przekroczyć 50 proc.

²²⁹S. Fraser, O. Ant, *Turkish foreign minister wins presidency, in victory for Islamic-rooted government*, „Associated Press” 2007, s. 4.

czasów chrześcijańskiej reformacji. Pod przewodnictwem Alego Bardokoglu, liberalnego uczonego islamskiego, teolodzy z Ankary piszą nową egzegezę Koranu, dostosowując prawo w nim zawarte do wymogów współczesnego świata. Jezuita, ekspert w dziedzinie Turcji i islamu, Felix Koerner, pracuje z profesorami z Ankary przekazując swoją wiedzę na temat historii reform religijnych i filozoficznych w chrześcijaństwie. Przewodniczący Partii Sprawiedliwości i Rozwoju podkreśla, że w świeckiej Turcji jego ugrupowanie pełni rolę, którą w Europie odgrywają Partie Chrześcijańsko-Demokratyczne, utrzymujące w narodach europejskich pierwiastek tradycjonalistyczny i konserwatywny, oparty na wartościach religijnych, bez szkody dla zasad demokracji, tolerancji i liberalizmu. Siły opozycyjne wobec inicjatyw islamskiego rządu negują wszelkie przejawy reform, które stara się wprowadzić Partia Sprawiedliwości i Rozwoju. Głównym powodem jest tocząca się w Turcji walka o ostateczne przejęcie władzy.

Również armia zintensyfikowała działania, wykazujące dążenie do zakwestionowania prerogatyw cywilnych władz. Od czasu obchodów Dnia Narodowego Turcji 30 sierpnia 2002 r., w mediach i na publicznych wiecach prominentni przedstawiciele wojska potępiali separatystyczne ugrupowania kurdyjskie i radykalizm islamski, uosabiany przez AKP. Za chaos, panujący w Turcji generalicja obwiniała, również media, które wspierały ruchy odśrodkowe, szerząc dezinformację, ułatwiającą wzrost pozycji radykalnych partii, wykorzystujących powtarzające się trudności do przejęcia władzy²³⁰. Przed armią pojawiła się czarna wizja stopniowej utraty wpływów. Od początku AKP zmierzała do wprowadzenia zmian prawnych, umożliwiających kontrolowanie strategicznych resortów państwowych²³¹. Istotne wydarzenie miało miejsce w listopadzie 2005 r. w miejscowości Şemdinli - leżącej na terenach zamieszkałych przez Kurdów -, gdzie doszło do zamachu terrorystycznego, w który zamieszany był turecki wywiad, żandarmeria oraz wysokiej rangi oficerowie armii. Rząd zwrócił się do legislatury z wnioskiem o przeprowadzenie śledztwa w sprawie zamachu w Şemdinli, w który według władz zamieszane były osoby pełniące ważne funkcje w armii. Śledztwo wykazało, że zamachowcy, którzy zdetonowali bombę w księgarni, prowadzonej przez wieloletniego aktywistę Partii Pracujących Kurdystanu, należeli do służb specjalnych, a operacja była antyrządową prowokacją, która miała na celu obalenie legalnej władzy. Dowódca sił

²³⁰K. Kirişci, *Between Europe and the Middle East: The Transformation of Turkish Policy*, "Middle East Review of International Affairs" 2004, nr 1 (8), s. 39–51.

²³¹Fragment przemówienia generała Rızı Küçükoglu, wygłoszonego na Uniwersytecie Gazi w Ankarze 5. III. 2007 r., na temat zagrożenia, jakie niosą z sobą rządy AKP, zob. W. Posch, op. cit., s., 17-18.

lądowych tureckiej armii generał Yasar Büyükanıt, który zabrał głos w sprawie oskarżeń wymierzonych przeciwko podmiotom należącym do struktury sił zbrojnych, zapewniał, że incydent był, jedynie częścią szeroko zakrojonej operacji przeciwko kurdyjskim separatystom²³². Jednocześnie Büyükanıt przyznał, że jeden z zamachowców był mu znany, dodatkowe emocje wzbudzał fakt, że użył w wywiadzie określenia „good guy”, dowodząc roli wojskowych w operacji wywiadowczej. Wysłał w ten sposób sygnał do polityków AKP, że próba ograniczenia pozycji armii nie będzie tolerowana²³³.

Skandal wzbudził zainteresowanie mediów, które relacjonowały pojawiające się doniesienia na temat roli poszczególnych czynników. Upublicznienie zakulisowych rozgrywek pomiędzy rządem i armią wywołało, protesty społeczne, które początkowo ogarnęły prowincje zamieszkane przez mniejszość kurdyjską, następnie przeniknęły do największych metropolii²³⁴. Po zapoznaniu z wynikami śledztwa, oskarżyciel publiczny prowincji Van - Fahrhad Sarikaya wystosował akt oskarżenia przeciwko oficerom żandarmerii. Podstawą wniosku oskarżycielskiego było rażące przekroczenie kompetencji, które doprowadziło do śmierci trzech osób oraz zagrożenie życia znacznej liczby obywateli. Politolog Mehmet Gurses wskazuje, że proces, który odbywał się w sądzie prowincji Van, miał charakter polityczny i został przeprowadzony na skutek presji rządu, który próbował pominąć rolę centralnych instytucji wymiaru sprawiedliwości, doprowadzając do wniesienia sprawy pod jurysdykcję sądu prowincji, który nie podlegał wpływom armii. Wobec krytycznego położenia, wojsko doprowadziło do zwolnienia pr.ratora Sarikaya ze stanowiska we wrześniu 2007 r., przez Naczelną Radę Oskarżycieli i Sędziów, następnie zdymisjonowano szefa wywiadu Sabri Uzuna, który skłonny był dostrzegać w aferze element bezprawnego działania, wymierzonego w rząd. W konsekwencji rząd, który nie był w stanie przeciwstawić się wpływom wojska, przyjął postawę koncyliacyjną, zadowolając się ukaraniem niskiej rangi oficerów²³⁵. Niejasności pozostałe po zakończeniu afery Şemdinli, nie pozwalają na jednoznaczną ocenę ról, które odegrały poszczególne podmioty. Faktem jest, iż zaistnienie możliwości pociągnięcia do odpowiedzialności prominentnych wojskowych, wywołało konkretne działania. W kwietniu 2007 r. naczelne dowództwo wprowadziło suwerennie prawo zakazujące żonom oficerów noszenia burek

²³²Zob. J. Gorvett, *Turks 'Deep State' Suffers in Former President's Words, Deeds in Kurdish Town*, "Washington Report on Middle East Affairs, MRMEA" Waszyngton 2006.

²³³Ibidem.

²³⁴Zob. H. J., Kretschmer, *European Union on Turkey's Case in Simdinli*, "Raport Komisji Europejskiej", Bruksela 2005.

²³⁵D. Romano, *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East: Turkey, Iran, Iraq and Syria*, Palgrave Macmillan, Nowy Jork 2014, s. 15–17.

symbolizujących przywiązania religijne. Akt był wymierzony w AKP i miał na celu oczyszczenie armii z niepewnych elementów²³⁶.

Elita tureckiej armii ostrzegła rząd, że będzie musiał stawić czoła wojsku jeśli posunie się do działań mających na celu zmianę świeckiego systemu. Generał Isik Kosaner zapowiedział zemstę za fałszywe oskarżenia, które powiązały kluczowych przeciwników Partii Sprawiedliwości i Rozwoju z aferą Ergenekonu. Komentarze zostały przekazane w sposób obliczony na uzyskanie maksymalnego politycznego wpływu. Kosaner powiedział, że armia jest zdecydowana bronić świeckości państwa założonego przez Atatürka i odrzucił oskarżenia o próbę przeprowadzenia puczu przeciwko rządowi. Wypowiedź była wyraźnym sygnałem, że Partia Sprawiedliwości i Rozwoju powinna liczyć się z wpływami wojskowymi w państwie. Na początku rządów AKP w 2002 r. kemalistowscy sędziowie zawiesili działalność Partii Sprawiedliwości i Rozwoju jednak powstrzymali się przed jej zamknięciem. Wówczas przeważał tylko jeden głos, co stanowiło ostrzeżenie, iż w razie konieczności może nastąpić delegalizacja partii. Armia odegrała kluczową rolę w tureckiej polityce już nie raz. Ostrzeżenie było o tyle poważne, że w ciągu ostatnich 50 lat wojskowi obalili cztery rządy. Ostatnią demonstrację siły wojsko przeprowadziło podczas zaprzysiężenia nowego szefa sił lądowych. Powiedział, że status armii jako najbardziej szanowanej instytucji Turcji został podważony w wyniku oskarżenia byłych oficerów armii o próbę zamachu stanu.

Kolejny skandal, który wpisywał się w walkę o władzę pomiędzy rządem i siłami opozycji był związany z zabójstwem kurdyjskiego dziennikarza Hrant Dinka. Skazani zostali dwaj nacjoniści tureccy, jednak ślady i tym razem prowadziły do wysokich rangą wojskowych. Rodzina zamordowanego wystosowała list otwarty, w którym oskarżała instytucje państwowe o działania mające na celu zatuszowanie sprawy²³⁷. Informacje na temat istnienia tzw. „deep state” coraz częściej były przekazywane do wiadomości opinii publicznej. Dowody pojawiły się w lutym 2010 r., kiedy rząd wszedł w posiadanie dokumentów świadczących o planowanym zamachu stanu. Dokumentacja zawierała blisko 2500 stron materiałów opisujących tzw. Ergenekon²³⁸. Istnienie tajnych planów obalenia władzy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, które zyskały miano „afery Ergenekonu”, zostało

²³⁶W. Posch, op. cit., s. 18.

²³⁷Y. Baydar, *Family Boycotts Retrial for Murder of Turkish-Armenian Journalist*, „Almonitor: The Puls of the Middle East” 2009, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/09/family-slain-journalist-boycotts-trial.html> [dostęp. 23.05.2017].

²³⁸G. H., Jenkins, *Between fact and fantasy Turkey's Ergenekon Investigation*, „Central Asia- Caucasus Institute Silk Road Paper” 2009, s. 55-76.

poddane w wątpliwość, jednak nieustępliwość rządu spowodowała, że delikatny charakter oskarżeń, urósł do rangi rzeczywistego spisku, w który włączyli się dowódcy zajmujące najwyższe stanowiska w tureckim wojsku. Skandal wyszedł na jaw po opublikowaniu dziennika admirała Özdena Örneka, który opisał szczegółowy plan obalenia rządu, opatrzoney kryptonimem „Sarıkız” (złota dziewczyna). Materiały zostały przekazane przez magazyn *Nokta*, który po publikacji dziennika Örneka zawiesił działalność²³⁹.

Artykuł opisywał moment powstania koncepcji zamachu stanu, która pojawiła się na początku 2004 r., jednak nie zyskała wówczas aprobaty ze względu na sprzeciw części wtajemniczonych dowódców, którzy obawiali się reakcji międzynarodowej, zwłaszcza w Brukseli i Waszyngtonie²⁴⁰. Były szef sztabu generał Hilmi Özkök nie zaprzeczył, kiedy zapytano go, czy informacje zawarte w osobistych notatkach jego kolegi są autentyczne²⁴¹, natomiast podkreślał swoją rolę, w uniemożliwieniu przeprowadzenia zamachu stanu²⁴². Operację obalenia rządu przyjął na siebie wywiad (MIT), ponieważ armia chciała zminimalizować swój udział w spisku²⁴³. Do planów rozprawy z rządem powrócono na początku 2007 r., gdy Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji przedstawiło kandydaturę Abdullaha Güla na stanowisko prezydenta. Rząd wykorzystał upublicznienie informacji na temat planowanego zamachu stanu i w październiku 2008 r. doprowadził do rozpoczęcia wielkiego procesu sądowego, w którym na ławie oskarżonych zasiedli dowódcy wojskowi, pracownicy akademicki, prawnicy, dziennikarze oraz pisarze, którzy jawnie sprzeciwiali się rządowi AKP²⁴⁴.

Historia republikańskiej Turcji wiąże się z kemalizmem i wpływami wojska na cywilne władze. Przed przejęciem rządów przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju Turcja była państwem, w którym armia wkraczała na scenę polityczną aby przywrócić stabilność w państwie, jednak działało się tak kosztem demokracji. Wraz z rozwojem opinii publicznej oraz roli rządów cywilnych wzrastało sukcesywnie znaczenie czynnika religijnego. Odrodzenie ideologii religijnej doprowadziło do wystąpienia ideologów w roli zawodowych polityków. Walka o władzę, którą sekularna opozycja prowadzi z rządem Partii Sprawiedliwości i Rozwoju odbywa się przy wykorzystaniu ideologii. Rząd przeciwstawia oskarżeniom opozycji o próbę islamizacji Turcji własną propagandę. Partia rządząca

²³⁹Zob. A. Gürmüş, *Geçmiş günler, geçmemiş gündemler*, „Nokta” 2007.

²⁴⁰Ibidem, s. 19.

²⁴¹Ibidem, s. 20.

²⁴²Ibidem.

²⁴³Ibidem.

²⁴⁴G. H. Jenkins, op. cit., s. 45-50.

zwalcza nieformalne powiązania występujące pomiędzy elitami sekularnymi. Teza na temat istnienia pojedynczego, centralnie kierowanego mechanizmu, który funkcjonuje w Turcji poza formalnymi strukturami władzy i działa przeciwko niej, jest trudna do zaakceptowania dla części tureckiej opinii publicznej. Wykazywanie odpowiedzialności za skandale, które wybuchały pod koniec lat 90 oraz ujawnianie powiązań między siłami bezpieczeństwa, rządem i zorganizowaną przestępczością przekształciły się w instrument służący władzy do niszczenia opozycji. W rezultacie ucierpiała min. reputacja armii, która była postrzegana jako najbardziej zaufana instytucja narodowa. Rozprawa z opozycją jest częścią przedsięwzięcia, które ma doprowadzić Partię Sprawiedliwości i Rozwoju do kompletnej reformy systemu określanej mianem drugiej ery republikańskiej.

Tzw. drugą erę republiki rozpoczyna utworzenie rządu przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju. Kulminację tego procesu stanowi otwarcie negocjacji akcesyjnych z Turcją z Unią Europejską w 2005 r., które spowodowało, że dominujący czynnik systemowy uległ zmianie. W praktyce oznaczało to powołanie nowych instytucji w ramach anachronicznego aparatu państwowego. Dwa nienaruszalne elementy władzy, przejętej po kemalizmie uległy dekompozycji. W armii przekształcono Radę Bezpieczeństwa Narodowego, z organu podlegającego kontroli dowódców wojskowych, w instrument cywilnej polityki, zależny od rządu AKP. W ramach rządu utworzono Ministerstwo ds. Unii Europejskiej. Pierwszy organ służył do momentu zmiany, jako instrument władzy Kemalistów, którzy zadbali o sekularny charakter instytucji wojskowych w celu utrzymania władzy. Druga zmiana została wprowadzona, jako efekt liberalizacji systemu w duchu europeizacji. Impuls do europeizacji, który dały elity kemalistowskie, do dziś stanowi ostrze walki o władzę pomiędzy rządem AKP i partiami sekularnymi na poziomie ideologicznym. Obie strony często instrumentalnie traktują politykę Europejską, gdy w grę wchodzi konieczność wykorzystania nastrojów społecznych, zwłaszcza w czasie wyborów. Sukces AKP z 2002 r., który zapoczątkował okres nieprzerwanych rządów politycznego islamu w Turcji, został osiągnięty dzięki wykorzystaniu tradycjonalistycznych tendencji w konserwatywnym społeczeństwie, ale też w dużej mierze w rezultacie sprzyjania ideologii neoosmańskiej oraz wspierania pewnych form liberalizacji systemu.

Polityka rządu partii Sprawiedliwości i Rozwoju wobec mniejszości narodowych

Tendencja zachowawcza w kwestii liberalnych reform społecznych, występująca nieprzerwanie od momentu ustanowienia republiki, uległa zmianie na skutek polityki europejskiej Turcji oraz czynników wewnętrznych, które kształtowały tempo i zakres demokratyzacji. Hamujące czynniki spoza obszaru relacji Turcji z Unią Europejską, od których w dużym stopniu zależą przemiany społeczno-polityczne, dotyczą bariery braku doświadczeń w sferze praktycznego operowania w ramach systemu demokratycznego, zarówno elit politycznych, jak i społeczeństwa. Proces reform w dziedzinie praw człowieka, w Turcji w dużej mierze odnosi się do kwestii praw mniejszości. W polityce Partii Sprawiedliwości i Rozwoju problem ten stał się istotnym elementem kampanii wyborczej w 2002 r. oraz okresu pierwszej kadencji pro-islamskiego rządu. W tym czasie woła władz tureckich do realizowania programów z zakresu prawodawstwa, odpowiadała dążeniom Turcji do członkostwa w UE. W rezultacie rozpoczęto prace nad kwestiami związanymi z prawami człowieka w dziedzinie prawa własności oraz likwidacji dyskryminacji w sferze uprawnień do używania własnego języka przez mniejszości, zwłaszcza w systemie edukacji, a także dostępu do mediów.

W latach 2002-2005 przyjęto w Turcji pakiet kompleksowych reform w zakresie kompetencji poszczególnych instytucji państwowych, polityki wobec Kurdów, zniesienia kary śmierci, a także likwidacji sądów bezpieczeństwa, będących formą wojskowych trybunałów. Wcielenie w życie demokratycznych reform, nie przyniosło jednoznacznej zmiany sytuacji obywateli, liberalna transformacja nie objęła rzetelnej zmiany niedemokratycznych zapisów konstytucji. Artykuły 7 oraz 8 ustawy zasadniczej, przewidują surowe kary za działalność terrorystyczną, która obejmuje, również pokojowe formy agitacji, art. 312, przemianowany na 216, przewiduje kary za nakłanianie społeczeństwa do nienawiści i wrogości, art. 301 uprawnia sądy do skazywania obywateli za tzw. „obrazę tureckości”, ten ogólny termin umożliwia represjonowanie elit intelektualnych za sprzeciwianie się jedności państwa i został wprowadzony po wojskowym zamachu w 1983 r. Oddziaływanie autorytarnych zapisów konstytucji, jest nadal bardzo duże, pomimo poprawek, wprowadzonych przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji. W 2008 r. parlament zdominowany przez posłów AKP przegłosował poprawki do ustawy zasadniczej: zmniejszył wymiar kary przewidzianej w art. 301 z trzech do dwóch lat, nałożył obowiązek

uzyskania zgody ministra sprawiedliwości przed wydaniem oskarżenia oraz wprowadził zapis, iż kara może zostać nałożona za „obrazę narodu”, a nie jak do tej pory „tureckości” Rząd pro-islamski, zdecydował się na reformy uznając strategiczne uzasadnienie takiej polityki. W ramach zaspokojenia wymagań Brukseli, w dziedzinie praw człowieka rząd AKP złagodził oraz doprecyzował prawo karne, jednak nie zamierza rezygnować z instrumentów kontroli społeczeństwa²⁴⁵.

Zasadnicze znaczenie ma zrozumienie, że reforma prawa, którą realizował rząd AKP, likwidowała anachroniczne zapisy, niemające zasadniczego znaczenia dla pozycji rządu, natomiast realizowały postulaty UE, część z nich stanowiła element walki propagandowej z przeciwnikami wewnętrznymi. Program reform rządu AKP, w kwestii wolności obywatelskich i praw człowieka łatwiej pojąć odnieśjąc się do konkretnego przykładu - *Ustawy o stowarzyszeniach*, która została skodyfikowana przy udziale wojskowych jeszcze w 1983 r. Zasadniczym celem, postulowanym przez rząd pro-islamski była liberalizacja restrykcyjnych art. 5 i 6. W art. 5 wprowadzono poprawkę znoszącą zakaz tworzenia organizacji o charakterze kulturalnym „broniących, rozwijających bądź propagujących języki lub kulturę inną niż kultura i język turecki”, [także] „głoszących istnienie mniejszości deklarującej istnienie rasowej, religijnej, kulturowej lub językowej odrębności”²⁴⁶. Dodatkowo w ramach odrębnego pakietu reform, wprowadzono zapis, zezwalający na prowadzenie oficjalnej i nieoficjalnej korespondencji w języku mniejszości oraz w relacjach z zagranicznymi partnerami.

Inicjatywa, która wywarła zasadniczy wpływ na działania rządu, dotyczyła reformy prawa medialnego, którą rozpoczęto już w 2002 r., dodając poprawkę do *Ustawy o tworzeniu i nadawaniu przez stacje radiowe oraz programy telewizyjne*, zezwalającą na przekazywanie informacji w różnych językach i dialektach²⁴⁷. Ustawa w nowym brzmieniu zabraniała jednak przekazywania treści, które mogły zagrozić porządkowi konstytucyjnemu, fundamentalnym zasadom, które przyświecają Republice Tureckiej lub integralności państwa niepodzielnego oraz jego narodu. Szczegółowe wytyczne, dotyczące funkcjonowania środków przekazu, zostały wypracowane przez Naczelną Radę Radiofonii i Telewizji i zatwierdzone 18 grudnia 2002 r. przez Naczelnego Zarząd Radia i Telewizji

²⁴⁵T. Y. Sancar, *Türk Ceza Kanunu'num 159. ve 312. Maddelerinde Yapılan Degisik-liklerin Anlami*, “Journal of Ankara University Law Faculty” 2003, nr 52, s. 99.

²⁴⁶The Law of Association, “Official Gazette of Turkish Republic” 1983, nr 2908.

²⁴⁷The Law on the Broadcasting of Radio Station and Television Channels, “Official Gazette of Turkish Republic” 1983, nr 4771, por: *Regulation concerning the Language of Radio and Television Broadcasting*, “Official Gazette of Turkish Republic” 2002, nr 4771.

(RTÜK)²⁴⁸. Regulacja prawa medialnego w kierunku realizacji postulatów i praw mniejszości do posiadania własnego środka przekazu, podlegały początkowo monopolowi Tureckiej Korporacji Radiowo Telewizyjnej (TRT)²⁴⁹. Ustawa zezwalała na 45-minutowe transmisje radiowe oraz 30-minutowe przekazy telewizyjne²⁵⁰, ustalono charakter tematyczny audycji oraz ustanowiono rządową kontrolę treści przekazu²⁵¹.

Podczas realizacji postanowień znowelizowanej ustawy medialnej, ujawnił się konflikt interesów pomiędzy poszczególnymi instytucjami. Prawo medialne, nakazujące telewizji publicznej nadawanie w językach mniejszości, umożliwiała instytucjom państwowym kontrolę emisji. W ten sposób relacje, pomiędzy władzą i podlegającymi jej mediami zostały naruszone, a rada nadzorcza koncernu wyraziła zaniepokojenie możliwością utraty samodzielności w podejmowaniu decyzji. W związku z tym TRT zwróciła się do rządu o doprecyzowanie nowego prawa, powołując się na art. 133 konstytucji o niezależności mediów. Nadawca wykorzystał sprzeczność, która polegała na tym, że w ustawie zasadniczej widnieje zapis nakazujący nadawanie, wyłącznie w języku tureckim. Rząd przyznał, że nie można nakazać nadawcy, aby przyjął na siebie zobowiązanie nadawania w języku lokalnym bez odpowiedniej zmiany prawnej. W efekcie 25 stycznia 2004 r. wprowadzono poprawkę do konstytucji, która miała charakter ogólny i w ten sposób umożliwiała nadawanie w językach lokalnych wszystkim stacjom, także prywatnym, które musiały najpierw uzyskać zgodę Naczelnej Rady Radiofonii i Telewizji²⁵². W rezultacie od czerwca 2004 r. TRT, jako pierwsza rozpoczęła nadawanie programów w języku kurdyjskim (w dialekcie północno kurdyjskim Kurmandżi), arabskim, bośniackim oraz czerkieskim. Najistotniejsze było, jednak rozpoczęcie 17 marca 2006 r. nadawania programu w języku kurdyjskim przez trzy prywatne stacje lokalne działające na terenach zdominowanych przez kurdyjską mniejszość²⁵³. Dyskryminacja mniejszości narodowych przejawiała się, również w kwestii używania języka przez wspólnoty mniejszościowe. Podstawą restrykcyjnej polityki państwa było *Ustawa o językach obcych i nauczaniu*, które w art. 2 stanowiło, iż „językiem ojczystym obywateli tureckich nie może

²⁴⁸ Regulation concerning the Language of Radio and Television Broadcasting, “Official Gazette of Turkish Republic” 1983, nr 4771.

²⁴⁹ Ibidem, art. 5(2).

²⁵⁰ Ibidem, art. 5(3).

²⁵¹ Ibidem, art. 5(4).

²⁵² The Regulation on Broadcasting in Different Languages and Dialects Traditionally Spoken by Turkish Citizens in Their Daly Life, “Official Gazette of Turkish Republic” 2004, nr 25357.

²⁵³ B. Kizikan-Kisacik, op. cit., s. 161.

być żaden język poza tureckim”²⁵⁴. Rząd AKP wniósł zasadniczą zmianę, rozszerzając sens art. 2, który w nowej formie brzmiał: „językiem ojczystym obywateli tureckich nie może być żaden język poza tureckim oraz innymi językami i dialektami [używanyymi przez] obywateli tureckich”. Pomimo uznania języków mniejszości, turecki, jako jedyny miał status państwowy. Reforma wpłynęła zasadniczo na powstanie instytucji edukacyjnych dla mniejszości. Prywatne szkoły, które uzyskały wymagane zezwolenie zaczęły prowadzić kursy językowe, które przełamywały zakaz nauczania języków mniejszości w ramach powszechnego systemu edukacji²⁵⁵. Zmiany dotyczyły w głównej mierze Kurdów, część środowisk intelektualnych oraz zwolennicy niepodległości, odnosili się sceptycznie lub całkowicie negowali wartość reformy, tłumacząc, że profity są niewielkie²⁵⁶. Brak woli pełnego uznania języków mniejszości, sprawił, że trudno jest ocenić skalę reformy, zwłaszcza, że została ona przeprowadzona w atmosferze sporu, który zaangażował z jednej strony zwolenników reform, z drugiej środowiska wrogie wobec wszelkich przejawów separatyzmu.

Szczególne znaczenie w kontekście segregacyjnej polityki w Turcji należy przypisać ekonomicznej polaryzacji społeczeństwa, która znalazła odzwierciedlenie w stosunkach własności. Prawo własności, które zostało wprowadzone w 1936 r. zapoczątkowało proceder maksymalnego ograniczenia prawa organizacji nie muzułmańskich do nabywania, obrotu, darowizn, eksploatacji oraz rejestracji nieruchomości. Ustawa miała na celu doprowadzenie do marginalizacji mniejszościowych stowarzyszeń przez odebranie im materialnych podstaw funkcjonowania. Prawo własności było korzystne dla władz, gdyż blokowało instytucjonalny rozwój podmiotów kontestujących ustalony porządek społeczny. Kolejne rządy utrzymywały anachroniczną machinę, która zapewniała w swym kształcie skuteczną ochronę systemu. Dopiero w 2002 r. zdecydowano się na częściową rewizję prawa własności, którą przeprowadził rząd Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, w ramach nowelizacji *Ustawy o organizacjach*²⁵⁷. Waga dokumentu poddana została krytyce środowisk liberalnych, jednak kapitalne znaczenie nadawał uchwale art. 1, w którym umieszczono klauzule znoszące dyskryminujące zakazy. Zasadnicze zastrzeżenie budził proces implementacji prawa, które po wprowadzeniu nie było w pełni realizowane.

²⁵⁴ The Law on Foreign Education and Teaching, “Official Gazette of Turkish Republic” 1983, nr 25357.

²⁵⁵ N. Ucalrar, *Between Majority Power and Minority Resistance: Kurdish Linguistic Rights in Turkey*, “Lund University Press”, s. 145.

²⁵⁶ The Regulation on Broadcasting in Different Languages and Dialects Traditionally Spoken by Turkish Citizens in Their Daily Life, “Official Gazette of Turkish Republic” 2003, nr 25307.

²⁵⁷ The Law of Amending Several Laws, “Official Gazette of Turkish Republic” 2002, nr 24841.

Procedury biurokratyczne, które musiały przejść stowarzyszenia, wymagały na wstępie zezwolenia Rady Ministrów na obrót nieruchomościami. Obowiązek koncesyjny, został nałożony wyłącznie na podmioty prawne zrzeszające przedstawicieli mniejszości, muzułmanie niepodlegli tej zasadzie²⁵⁸. W związku z krytyką rząd zapowiedział wprowadzenie poprawek do ustawy, które zostały uwzględnione w kolejnych projektach reform. W 2003 r. zniesiono wymóg uzyskania rządowej aprobaty transakcji oraz przedłużono okres rejestracji nabytej własności do osiemnastu miesięcy, umożliwiając w ten sposób legalizację własności organizacjom, które przekroczyły ustalony termin zgłoszenia transakcji²⁵⁹. Korzystne zmiany nie wyeliminowały wszystkich postulatów, gdyż zachęeni polityką państwa przedstawiciele mniejszości zaczęli domagać się zwrotu nieruchomości, które zostały odebrane właścicielom w przeszłości na skutek długotrwałego procesu dyskryminacji. Problem przed, którym stanął rząd AKP, polegał na tym, że wiele przywłaszczeń zyskało status, który uniemożliwiał odzyskanie bezprawnie odebranej własności, z tego powodu zaczęto domagać się odszkodowań za poniesione straty²⁶⁰.

Utylitarna koncepcja reformistyczna rządu w latach 2002-2005, polegała na włączeniu kwestii praw mniejszości w proces generalnej przebudowy w sferze praw człowieka, nadającej całemu społeczeństwu szereg demokratycznych przywilejów. Liberalizacja w tym zakresie została zainicjowana, w dużej mierze na skutek presji UE, w gruncie rzeczy tureckie władze zdecydowały się na przedsięwzięcie, które nie zostało w pełni przygotowane, skutkiem tego ewolucja systemu od początku miała ograniczony charakter. Istotne znaczenie ma fakt, iż przeprowadzenie rewolucyjnych zmian o charakterze liberalnym, spoczęło na grupie polityków o nastawieniu tradycjonalistycznym. Dodatkowy impuls, który ukierunkował demokratyczny wymiar islamskiej doktryny AKP, miał podłoże ideologiczne, polegające na dążeniu do przedstawienia politycznego islamu, jako pragmatycznej doktryny, zdolnej do adaptowania się w liberalnym świecie.

Sytuacja rządu była trudna ze względu na konfigurację skomplikowanych zależności polityczno-społecznych. Elektorat konserwatywno-religijny wymagał od AKP ochrony wartości religijnych w polityce społecznej, co w sposób zasadniczy kontrastowało z naciskami Brukseli, łączącej realizację reform z wizją intensyfikacji negocjacji akcesyjnych. Rząd doszedł do wniosku, że zachowawcza polityka UE w stosunku do Turcji, daje

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ The Regulation on the Acquisition and Disposition of Immovable Properties under the name of Community Foundations”, “Official Gazette of Turkish Republic” 24 stycznia 2003 - 4 października 2003, nr 25003.

²⁶⁰ D. Kurban, H. Kezban, *The Story of an Alienation: Real Estate Ownership Problems of Non-Muslim Foundations and Communities in Turkey*, TESEV 2009, s. 36.

możliwość hamowania procesu reform liberalnych ku zadowoleniu żelaznego elektoratu konserwatywnego, natomiast utrzymanie relacji z Brukselą pozwoli przekonać liberalnych wyborców, że rząd nadal dąży do integracji z Europą. W kolejnych latach polityka nastawiona na utrzymanie władzy, wpłynęła destrukcyjnie na proces liberalizacji, który wznowiła dopiero decyzja Rady Europejskiej z 17 grudnia 2004 r. potwierdzająca, iż Turcja wypełniła kryteria negocjacyjne ustanowione na szczycie unijnym w Kopenhadze²⁶¹. Akt ten nie oznaczał szybkiego zakończenia negocjacji, jednak przyczynił się do ewolucji zapoczątkowanych reform.

Transformacja liberalnej polityki rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju

Kanon polityki wewnętrznej Turcji stanowi nacjonalizm, do którego wielokrotnie odwoływały się rządy tracące poparcie społeczne. W przypadku rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, załamanie polityki europejskiej na skutek nieprzychylnych dla Turcji decyzji, które podjęto w Brukseli, również zwróciło uwagę władzy w kierunku tradycyjnych form kierowania państwem. Realizm polityczny spowodował, iż AKP zaczęła intensywnie wykorzystywać ideologię nacjonalistyczną w konfrontacji z laicką opozycją. Nowa koncepcja została wymuszona przez krytykę rządowej polityki wobec mniejszości, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii kurdyjskiej, a także liberalizacji praw społecznych, która zdaniem konserwatywnego elektoratu prowadziła do chaosu. Zagrożenie władzy, oznaczało dla rządu konieczność wykorzystania instrumentów, które paradoksalnie służyły do tej pory sekularnej opozycji do prowadzenia walki propagandowej z islamistami. Istotną rolę w polityce wewnętrznej AKP zaczął odgrywać czynnik przymusu wobec obywateli, wyłamujących się ze ściśle określonych zasad funkcjonowania systemu w Turcji²⁶². Zgodnie z tym podejściem rząd wznowił na szeroką skalę militarną prewencję wobec organizacji kurdyjskich, które prowadziły politykę siły wobec tureckiego państwa²⁶³.

Wydaje się, że rząd zaakceptował fakt, iż należy doprowadzić do kompromisu z armią, która stanowiła czynnik wpływający na sytuację polityczną w kraju. Pewne założenia ideologiczne, które determinowały znaczenie sił zbrojnych, mogły zostać wkomponowane

²⁶¹ The Council of the European Union, Presidency Conclusions of Brussels European Council, 16 /17 grudnia 2004.

²⁶² U. Cizre, *The Justice and Development Party and the Military*, [w:] *Secular and Islamic Politics in Turkey*, red. ibidem, Routledge, Nowy Jork 2008, s. 156.

²⁶³ Por: Commission of the European Communities, Turkey 2006 Progress Report, COM (2006) 649 final, 13, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/Nov/tr_sec_1390_en.pdf; *Turkey's Anti-Terror Laws: Threatening the Protection of Human Rights*, "Kurdish Human Rights Protect Briefing Paper 2008, http://www.khrs.org/khrp-news/human-rights-documents/doc_download/166-turkeys-anti-terror-laws-threatening-the-protection-of-human-rights.html.

w strategię AKP. Jednym z najważniejszych elementów doktryny kemalizmu, w której wojsko zajmowało centralną rolę była - pozornie anachroniczna - idea, polegająca na utrzymaniu całości państwa przez marginalizację mniejszości. Włączenie wojska do walki z ekstremizmem kurdyjskim, spowodowało, że spór wewnętrzny z laicką opozycją został zawieszony. Taki rozwój wypadków był możliwy, także dlatego, iż elity wojskowe poniosły porażkę w konfrontacji z AKP w pierwszych latach rządów, kiedy partia pro-islamska nie posiadała stabilnej pozycji w państwie. Rząd, który uzyskał mandat społeczny w wyborach 2002 r., zdołał przezwyciężyć ofensywę opozycji, w dużej mierze dzięki programowi demokratycznych reform, wspieranemu przez Brukselę, która zagwarantowała ochronę przed radykalnymi działaniami armii. Po 2005 r., kiedy stało się jasne, że polityka pro-unijna nie sprawdza się, elity wojskowe wsparły szeroko zakrojoną koalicję przeciwko rządowi²⁶⁴. Ofensywa propagandowa przeciwko AKP rozpoczęła się jednak od krytyki polityki Brukseli, która polegała przede wszystkim na wywołaniu w społeczeństwie przeświadczenia, że Unia Europejska nigdy nie zezwoli na członkostwo Turcji. Generał Yasar Büyükanit, który zastąpił postępowego Hilimiego Ozkoka, zapowiedział, że armia nie zgodzi się na liberalne reformy w obszarach, które zagrażają bezpieczeństwu państwa²⁶⁵. W związku ze spadkiem poparcia rząd zdecydował się na zahamowanie procesu reform, uznając, że reakcja liberalnej opinii publicznej, stanowi mniejsze zagrożenie, niż działania opozycji, która uzyskała wpływ na konserwatywny elektorat. Destabilizacji władzy uniknięto, w dużej mierze dzięki publicznym deklaracjom rządu, który nawoływał opozycję do kompromisu²⁶⁶.

W 2005 r. rząd odpowiedział na zarzuty opozycji, która wykorzystywała ustępstwa wobec Kurdów, aby wykazać niekompetencję władzy, która działała na niekorzyść państwa. W sierpniowym przemówieniu, wygłoszonym w zdominowanym przez ludność kurdyjską mieście Diyarbakır, premier Erdoğan przedstawił wizję polityki pojednania, dając do zrozumienia, że rząd nie dąży do konfrontacji z Kurdami. Deklaracja miała również przekonać tureckich nacjonalistów, że polityka państwa wobec problemu kurdyjskiego nie może ograniczać się do represji²⁶⁷. Wbrew propagandzie opozycji rząd wskazywał, że większość Kurdów nie sprzyja aktom terroru żyjąc zgodnie z zasadami prawa oraz dążeniem do partycypowania w społeczeństwie na równych zasadach. Reakcja opinii

²⁶⁴ U. Cizre, op. cit., s. 141.

²⁶⁵ B. Kizikan-Kisacik, op. cit., s. 206.

²⁶⁶ U. Cizre, op. cit., s. 207.

²⁶⁷ Erdoğan: Kurdish Problem is the Problem of Turkey, Turkish News Agency Sabah, 12 sierpnia 2005.

publicznej na program polityczny przedstawiony w Diyarbakır, miała kardynalne znaczenie, ponieważ zwolennicy liberalnych reform, musieli wesprzeć rząd²⁶⁸. Po przemówieniu Rada Obrony Narodowej odbyła spotkanie, po którym wydano oświadczenie, iż rząd nie ma prawa działać w tak ważnej kwestii bez porozumienia z wojskiem, które doskonale orientuje się w relacjach kurdyjskich i dokłada wszelkich starań, aby zagwarantować bezpieczeństwo obywateli²⁶⁹.

Propagandę antyrządową wsparł wymiar sprawiedliwości, wydając szereg wyroków na przedstawicieli mniejszości, którzy kwestionowali jedność tureckiego narodu i homogeniczność społeczeństwa. Sędziowie, którzy sympatyzowali z ideą kemalizmu źle postrzegali liberalne reformy, które uznali za sprzeczne z fundamentami ustanowionymi przez twórców republiki. Działania sądownictwa, sprzyjały aktom napiętnowania wpływowych intelektualistów, którzy zwracali uwagę opinii publicznej na istnienie problemu dyskryminacji ludności nie tureckiej. Wskazanie winnych zachęciło do działania nacjonalistów tureckich, którzy dokonali kilku zamachów min. na noblistę Orhana Pamuka²⁷⁰. W czerwcu 2007 r. decyzją sądu odwołano radę miejską w Diyarbakır, jako argument podając, iż zezwala na używanie języka tureckiego w administracji²⁷¹. Opozycyjna Republikańska Partia Ludowa na skutek znacznego spadku poparcia, prowadziła ostrożną politykę wobec rządu, w latach 2002-2005 wsparła reformy, zastrzegając, iż nie mogą stanowić zagrożenia dla podstaw funkcjonowania republiki. Stanowisko CHP sprzyjało pracom legislacyjnym nad zmianami prawnymi, jednak okres ten zakończył się wraz z przedstawieniem przez Komisję Europejską raportu, dotyczącego przyszłych relacji z Turcją. Opozycja parlamentarna zainicjowała w 2005 r. kampanię sprzeciwu wobec UE oraz narzuconych odgórnie reformom²⁷². Ponadto CHP zaczęła intensywnie wspierać propagandę, którą stosowali przedstawiciele armii, wykorzystujący zagrożenie fundamentalistyczne, które niosły rządy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju²⁷³.

Szczegółowe zrozumienie podłoża polityki liberalnej tureckiego rządu, wymaga wzięcia pod uwagę, iż poza zabieganiem o elektorat, walką o władzę i polityczny byt, politycy islamscy, rzeczywiście postawili sobie cel wprowadzenia Turcji do UE.

²⁶⁸ *Military, Government Meet to Assess Terror and 'Kurdish Problem'*, "Turkish Daily News" 24 sierpnia 2005.

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ *Ergenekon Has Links to Security and Judiciary Bodies*, "Today's Zaman", 6 września 2008.

²⁷¹ M. Casier, *Turkey's Kurds and the Quest for Recognition Transnational Politics and the EU-Turkey Accession Negotiations*, "Ethnicities" 2010, nr 10 (1), s. 13.

²⁷² O. Celep, *The Republican People's Party and Turkey's EU Membership*, "South European Society and Politics" 2011, nr 3 (16), s. 424.

²⁷³ Ibidem.

Potwierdzenie pozytywnej roli AKP w kwestii aspiracji europejskich, może stanowić fakt, iż nawet opozycja dostrzegła konieczność utrzymywania otwartej opcji negocjacji akcesyjnych. W tej sferze dostrzegalne są najmniejsze sprzeczności, pomiędzy stronami konfliktu wewnętrznego w Turcji. Różnica w percepcji relacji z Brukselą, polega na tym, że zdaniem przeciwników rządu, jedynym możliwym scenariuszem, jest ograniczona forma członkostwa. W obliczu zaostrzającej się walki o władzę, niejasna polityka Brukseli, stała się przyczyną zmiany nastawienia rządu, który nie mógł przystać na propozycje, wywołujące w społeczeństwie negatywne reakcje. Opozycja polityczna, również określiła swoje stanowisko w kwestii członkostwa, które w maju 2007 r. przedstawił wiceprzewodniczący CHP - Altan Öymen:

To Republikańska Partia Ludowa złożyła wniosek o pełne członkostwo Turcji w UE. Co do zasady, nie jesteśmy przeciwko UE. Byłoby to sprzeczne z naszą przeszłą działalnością. Uczynimy wszelki konieczny wysiłek aby zapewnić pełne członkostwo Turcji. Jednakże nie możemy zaakceptować członkostwa trzeciej kategorii²⁷⁴.

Deklaracja dotyczyła konkretnej propozycji, którą zaoferowała Bruksela, była to formuła negocjacji w systemie *open-ended*, która oznaczała, że zakończenie procedury akcesyjnej może postponowane bez klauzuli określającej konkretną datę. Opozycja wskazywała, że na szczycie w Kopenhadze, Bruksela wprowadziła tzw. „zasadę ograniczonej absorpcji”, kolejne ograniczenie, które oznaczało, że Bruksela zastrzega sobie prawo do odstąpienia od rozszerzenia, gdyby miało ono wpłynąć destabilizująco na funkcjonowanie Wspólnoty. A Öymen stwierdził, że presja, jaką wywiera Bruksela w kwestii mniejszości narodowych, wykracza poza zobowiązania Turcji, wynikające z kryteriów kopenhaskich. Według polityka CHP, Ankara nie jest zobligowana do przyjęcia dyrektyw unijnych:

My Republikańska Partia Ludowa wyrażamy gotowość do stosowania prawa Unii Europejskiej, przypominamy, jednak aby Wspólnota: nie próbowała narzucać nam sposobu postępowania w kwestii mniejszości, zwłaszcza, że sama nie posiada takiej polityki. Zwracamy się do [tureckiego] rządu z jasnym przesłaniem: drodzy przyjaciele nie poddawajcie się naciskom z zewnątrz. Nie

²⁷⁴ A. Öymen, *We Will Show Our Reactions Against The EU*, „Today's Zaman”, 31 maja 2007.

*padajcie na kolana przed presją zewnętrzną*²⁷⁵.

Znamiennym symptomem radykalizacji walki o władzę stał się nacjonalistyczny zwrot Republikańskiej Partii Ludowej, która w latach osiemdziesiątych przyjęła socjaldemokratyczny program, a od 1992 r. ustaliła swoje miejsce na scenie politycznej przez deklarację polityki zachowawczej, jednak nie radykalizowała się tak, jak to miało miejsce po 2005 r., kiedy przystała na sojusz z ultraprawicową Partią Ruchu Narodowego (MHP), przez co spotkała się z krytyką międzynarodowego ruchu socjalistycznego²⁷⁶.

Mimo pozytywnych przemian, Turcja wciąż jest spolaryzowanym i upolitycznionym krajem, w którym preferencje polityczne często decydują o życiu obywateli. Zawodem najwyższego ryzyka jest dziennikarstwo, na skutek polityki władzy, która reaguje na krytykę nieprzychylnych mediów zastrzona została cenzura. W Turcji rozwija się tendencja do zastraszania przeciwników politycznych, mają miejsce pokazowe procesy sądowe, w których zapadają wyroki zamykające często drogę kariery. Na Zachodzie Turcja jest przedstawiana jako kraj, w którym niedemokratyczne procedury wykorzystywane w konfrontacji z opozycją zbliżają ten kraj do niechlubnych standardów obowiązujących w Chinach. W Turcji dochodzi, także do naruszania prawa wobec instytucji naukowych. Naukowców dotyczą represje, tracą pracę bez szans na znalezienie zatrudnienia na tureckich uczelniach; wielu naukowców nie otrzymuje pozwolenia na wyjazd za granicę. Wraz z nasileniem niedemokratycznych działań rządu zmniejsza się w Turcji zakres debaty publicznej. Z drugiej strony wydaje się, że ideologia władzy nie jest w stanie zmienić nastawienia części społeczeństwa, która ceni liberalne wartości wyżej od interesu narodowego, do którego realizacji dąży konserwatywna władza. Tysiące wykształconych Turków szuka sposobów na opuszczenie kraju w poszukiwaniu miejsca, w którym będzie możliwe wyrażanie bez konsekwencji poglądów na temat władzy w Turcji. Przed 2002 r. tureckie społeczeństwo dzieliła ideologia, jednak po przejściu władzy przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju polaryzacja w narodzie osiągnęła apogeum, przenosząc spory na poziomie różnic etnicznych i kulturowych na obszar walki politycznej. W momencie gdy opozycja zostanie ostatecznie pozbawiona wpływów w Turcji dojdzie do sytuacji, w której władza nie będzie miała nad sobą kontroli. Turcja nigdy nie miała naprawdę wolnej prasy, instytucji oraz społeczeństwa, które mogło wyrażać bez przeszkód własne poglądy, długa

²⁷⁵ Turkish General Assembly, The Minutes of General Assembly, 13 Session of the fifth Year of Twenty-Second Cadence, 1 listopada 2006.

²⁷⁶ I. Dagi, *The CHP and MH: A join Nationalist Foreign Policy Front*, "Turkish Daily Newspaper", 9 czerwca 2009.

tradycja cenzury od czasów początku republiki kształtowała charakterystykę tureckiego społeczeństwa, ograniczonego w swych dążeniach i postulatach do radykalizmu, który wybucha wraz z pojawieniem się nowej siły politycznej. Bez wątpienia w Turcji nie zmieni się sytuacja, w której część społeczeństwa będzie wspierać, Recep Tayyipa Erdoğan, bez względu na wszystko, część natomiast z różnych powodów będzie przeciwko Partii Sprawiedliwości i Rozwoju. Należy też przypomnieć, że Erdoğan nie jest najbardziej dzielącym politykiem w nowoczesnej historii politycznej Turcji.

Walka o władzę, jest jednym z aspektów, które kształtują turecki system. Wobec konfrontacji z opozycją, która używa w walce o byt polityczny środków poza systemowych Partia Sprawiedliwości i Rozwoju również sięga po instrumenty poza systemowe. W ten sposób górze w walce o władzę bierze element ideologiczny oraz powiązania nieformalne, sprowadzając instrumenty prawno-systemowe do rangi fasadowej. Jednym z atutów rządu w walce z opozycją jest ideologia religijna, którą władza wykorzystuje nadmiernie. W rezultacie nie tylko liberalna część społeczeństwa obawia się władzy. Zagrożenie eskalacją fundamentalizmu islamskiego, powoduje, iż zagrożona jest stabilność Turcji jako strategicznego partnera jak i pomostu między Zachodem i Wschodem. W konsekwencji na Zachodzie panuje tendencja do oceniania Turcji przez pryzmat jej rządu, natomiast zasadniczą rolę w kierunku, w którym podążają państwa pełnią ich społeczeństwa, dlatego należy mieć na uwadze, iż tureccy obywatele decydują o kierunku, w którym podąży ich kraj. Po zwycięstwie wyborczym Partii Sprawiedliwości i Rozwoju turecki system balansuje na krawędzi świeckości, co wzmacnia poczucie zagrożenia. Jednak częściową odpowiedzialność za taki stan rzeczy należy przypisać dążeniu Zachodu do utrzymania wpływów w Turcji. Tureckie społeczeństwo charakteryzuje na równi fascynacja Zachodnim dorobkiem cywilizacyjnym i sprzeciw wobec narzucania Turcji tych wartości. Wszelkie przejawy zmiany *status quo* w relacjach z Zachodem wykorzystują konkurujące tureckie elity polityczne, opierając retorykę na skrajnych hasłach odnoszących się do Zachodu.

Propaganda, która jest wymierzona w Unię Europejską łączy w sobie konieczność reakcji na krytykę polityki wewnętrznej tureckiego rządu z ukazywaniem możliwości prowadzenia niezależnej polityki zagranicznej w wypadku utrzymywania się Unijnej propagandy wymierzonej przeciwko Partii Sprawiedliwości i Rozwoju. W tym kontekście istotne znaczenie mają realne możliwości oddziaływania Turcji na arenie międzynarodowej. Turcja posiada argumenty aby stać się aktywnym graczem regionalnym na Bliskim Wschodzie, jednocześnie nie zamierza rezygnować ze starań o przystąpienie do Unii

Europejskiej. Nowa elita polityczna reprezentuje światopogląd, który nawiązuje do historycznego imperializmu osmańskiego. Ideologia imperialna ma swoje podłoże jeszcze w czasach rządów Kemalistów, którzy usiłowali stworzyć silne świeckie państwo, zdolne do prowadzenia niezależnej polityki regionalnej. Różnica pomiędzy kemalistowską wizją Turcji i konserwatywno-religijną koncepcją relacji zewnętrznych Partii Sprawiedliwości i Rozwoju polega min. na tym, iż reforma państwa z czasów początku republiki wymagała wytworzeniu w społeczeństwie przekonania, że za upadek Turcji odpowiada islam, jako ideologia, która stanowi główną przeszkodę dla procesu modernizacji. Mustafa Kemal i jego następcy uczynili Turcję polityczną i ekonomiczną potęgą w świecie muzułmańskim. Pomimo wysiłku aby stworzyć jednolitą turecką tożsamość, republikańskie władze nie zdołały wyeliminować trwale czynnika religijnego ze sfery polityki. Paradoksalnie partia Sprawiedliwości i Rozwoju dąży w sferze polityki zagranicznej do podobnych celów.

Rozdział 3. Polityka zagraniczna Turcji w czasie rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju

Rzeczywiste możliwości Turcji w obszarze polityki międzynarodowej

Wybory parlamentarne, przeprowadzone 12 czerwca 2011 r. przyniosły AKP kolejne zwycięstwo, które przełożyło się na uzyskanie 341 mandatów w 550 osobowym Wielkim Zgromadzeniu Narodowym Turcji²⁷⁷. W czasie dwóch poprzednich kadencji rząd uzyskał niezależną pozycję polityczną, co przyczyniło się do przeprowadzenia szeregu zmian w układzie politycznym²⁷⁸. Okres 2002-2007 wyznaczył centro-prawicowe ramy koncepcji politycznej partii, czego skutkiem było ustalenie przyszłych zadań pod wpływem szerokiego spektrum oczekiwań społecznych²⁷⁹. Kolejne zwycięstwo wyborcze w 2007 r. było rezultatem wywiązania się z obietnic danych w poprzednich wyborach, wzrost gospodarczy, stabilizacja oraz przywrócenie znaczenia tradycyjnym wartościom, przyczyniły się do wytworzenia spójnej wizji przyszłości państwa. W 2007 r. wykreował się w Turcji system bipolarny, który uzupełniała Republikańska Partia Ludowa (CHP), generująca poparcie społeczne na poziomie 21 proc. W porównaniu z 46.5 proc., którym mogła szczycić się AKP wydawało się to niewielką wartością, jednak CHP, mogła liczyć na wsparcie sekularnego establishmentu, stając się dzięki temu, faktyczną przeciwwagą dla pro-islamskiego rządu²⁸⁰. Po wyborach z 2011 r. AKP mogła, po raz kolejny samodzielnie stworzyć rząd, jednak zabrakło jej głosów, które pozwoliłyby na zmianę konstytucji²⁸¹.

Postulat zmiany konstytucji, zaczął nabierać znaczenia już w 2007 r., gdy wewnątrz AKP wykrystalizowała się idea całościowej reformy systemu politycznego. Pierwszym krokiem na rewolucyjnej drodze, było przeprowadzenie zmiany procedury wyboru prezydenta. AKP dążyła do zniesienia wyborów pośrednich, wprowadzając prawo wyborów powszechnych, a także skrócenia kadencji prezydenta do 5 lat²⁸². Walka o zmianę konstytucji przybrała formę starcia dwóch wizji systemu społecznego. Przeciwnicy rządu,

²⁷⁷ C. Aslan-Akman, *The 2001 Parliamentary Elections in Turkey and Challenges Ahead for Democratic Reform Under a Dominant Party System*, "Mediterranean Politics" 2012, nr 1 (13), s. 77–95.

²⁷⁸ E. S. Sekercioğlu, G. Arıkan, *Trends in Party System Indicators for the July 2007 Turkish Elections*, "Turkish Studies" 2007, nr 9 (2), ss. 213–231.

²⁷⁹ E. Özbudun, *Changes and continuities in the Turkish party system*, "Representation", nr 42 (2), s. 129–137.

²⁸⁰ W. Hale, E. Özbudun, *Islam, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP*, Routledge Londyn/Nowy Jork 2010, s. 55–68.

²⁸¹ C. Aslan-Akman, op. cit., s. 79.

²⁸² E. Özbudun, Ö. F. Gençkaya, *Democratization and the Politics of Constitution Making in Turkey*, "Central European University Press" 2010, s. 98–99.

uznali, że zmiana ustawy zasadniczej uderzy w system państwowy i doprowadzi do ostatecznego zwycięstwa konserwatystów, które rozpocznie proces islamizacji Turcji. W 2010 r. deputowani AKP złożyli w parlamencie projekt nowelizacji konstytucji, który dotyczył reformy systemu sądowego, zdominowanego przez przeciwników rządu. Wnioskodawcy nie kryli się z intencją ukarania oficerów, którzy ponosili odpowiedzialność za zamach stanu przeprowadzony w 1980 r., wskazując, iż doszedł do skutku dzięki ścisłym powiązaniom armii z wymiarem sprawiedliwości. Oprócz zmiany systemowej, celem rządu było niedopuszczenie do kolejnego zamachu stanu, którego ofiarami padli by politycy AKP. W kwietniu 2010 r. legislatura przyjęła pakiet zmian, jednak w wyniku sprzeciwu opozycji, rząd ustąpił w kwestii artykułu, dotyczącego utrudnienia procedury delegalizacji partii politycznych. 12 września odbyło się referendum, w którym 58 proc. głosujących opowiedziało się za wprowadzeniem poprawek do konstytucji. Ofensywa polityczna objęła, również plany rozwiązania kwestii zagrożenia ze strony armii. W sierpniu rząd przejął kontrolę nad Naczelną Radą Wojskową.

Politolog Burhanettin Duran, przypisuje doniosłą rolę w realizowaniu nowej polityki rządowi Erdoğan²⁸³, przychylając się do zdania, iż stosunki zewnętrzne AKP stanowią najbardziej zrównoważoną sferę działania rządu, kierowanego przez pro-islamskich polityków. Architekt relacji Turcji na arenie międzynarodowej – wpływowy polityk AKP – Ahmet Davutoğlu, który początkowo pełnił funkcję szefa doradców premierów Güla i Erdoğan, a w 2009 r. otrzymał stanowisko ministra spraw zagranicznych, stworzył w tym czasie podstawę doktryny, którą definiowały hasła „zero konfliktów z sąsiadami” oraz „głębia strategiczna i polityka *soft power*”. Koncepcja Davutoğlu odwoływała się do siły jaką reprezentowała Turcja z czasów, kiedy Anatolia stanowiła serce Imperium Osmańskiego. Powstała dzięki temu spójna teoria polityczna, stymulująca rozwój państwa, odwołująca się jednocześnie do idei wzmocnienia bezpieczeństwa międzynarodowego. Wkład w rozwiązanie problemów na Bliskim Wschodzie miał, również przysłużyć się dążeniu Turcji, do przystąpienia do UE²⁸⁴. W koncepcji forsowanej przez AKP mieściły się założenia, które odpowiadały podziałom społecznym w Turcji. Nieangażowanie się w spory międzynarodowe miało na celu zaspokojenie ambicji wyborców, którzy pamiętali o głównej zasadzie polityki Turcji od czasów Kemala Atatürka, do której AKP, włączyła kraje muzułmańskie. Podkreślając znaczenie islamu w polityce państwowej, Turcja rozszerzyła

²⁸³ H. Yavuz, *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AKP Party*, University of Utah Press, Salt lake City 2006, s. 281–294.

²⁸⁴ K. Öktem, *Angry Nation: Turkey since 1989*, Zed Books, Londyn 2011, s. 170.

swą działalność w ramach Organizacji Współpracy Islamskiej. Rząd podkreślał, także priorytetową rolę relacji ze Stanami Zjednoczonymi²⁸⁵. Według doktora J. Wódki turecka koncepcja *soft power* nie odnosi się wyłącznie do idei pokojowego rozwiązywania konfliktów, czy mediacji. Prowadzi również do gotowości prowadzenia praktycznych działań Turcji na arenie międzynarodowej w oparciu o zdolność wykorzystania w odpowiednim momencie czynnika siłowego. Długofalowa praca nad utrzymaniem odpowiednich instrumentów politycznych, a także realnej siły tureckiej armii powoduje, że doktryna *soft power* opiera się w znacznym stopniu na oddziaływaniu czynnika polityki siły²⁸⁶.

Tak się stało w przypadku kryzysu cypryjskiego, na co wskazuje wypowiedź członków opozycji wobec AKP. Deniz Baykal □ przewodniczący Republikańskiej Partii Ludowej (CHP) □ w przemówieniu do zgromadzenia narodowego z 17 listopada 2002 r. stwierdził, że: „rząd Erdoğan ugiął się pod wpływem ultimatum”²⁸⁷. Lider opozycji, skrytykował pracę ministra spraw zagranicznych □ Yakışa, który zdaniem Baykala prowadził działania, zmierzające do usunięcia tureckich wojsk z północy Cypru, dodatkowo podkreślał, że przystąpienie Cypru do UE pozbawi ochrony turecką mniejszość, która może liczyć, jedynie na Ankarę²⁸⁸. Baykal wskazywał, że „plan Annana” umożliwi greckiej społeczności przejmowanie ziemi, należącej do Turków, dlatego nawoływał do odroczenia przystąpienia Cypru do UE, do momentu, w którym interesy ludności tureckiej zostaną w pełni zabezpieczone. Postulował, także oddzielenie kwestii cypryjskiej od tureckich negocjacji akcesyjnych²⁸⁹. W zamian proponował, aby rząd powoływał się w rozmowach z Unią na umowy z 1960 r., uniemożliwiające włączenie Cypru do organizacji, której Turcja nie była członkiem²⁹⁰.

Cypr wchodzi w skład zachodniego systemu bezpieczeństwa Turcji, a także stanowi ważny punkt strategiczny NATO, dlatego włączenie wyspy do UE, musiało uzyskać aprobatę przedstawicieli tureckich sił zbrojnych. Jak twierdzi profesor Gulnur Aybet, dowództwo wojskowe, przez lata wymuszało na politykach działania zgodne z założeniami strategicznymi, w których Cypr odgrywał szczególną rolę²⁹¹. Aybet wspomina, że w 2002 r. doszło na tym tle do sporu polityków AKP z generałami²⁹². Dowódca sił lądowych □ Aytac

²⁸⁵ Ibidem, s. 171.

²⁸⁶ J. Wódka, *Polityka zagraniczna „nowej” Turcji. Implikacje dla partnerstwa transatlantyckiego*, „Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk”, Warszawa 2013, red. H. Januszevska, Warszawa 2013, s. 13.

²⁸⁷ I. Çem, *Turkey's Cyprus Policy*, „Northern Cyprus Monthly” 2002.

²⁸⁸ Ibidem.

²⁸⁹ Ibidem.

²⁹⁰ O. Oymen, *Turkey's European Foreign Policy, Perceptions*, „Journal of International Affairs” 1997, vol. 2, s. 3.

²⁹¹ G. Aybet, *Turkey and the EU After the First Year of Negotiations: Reconciling Internal and External Policy Challenges*, „Security Dialogue” 2006, nr 4 (37), s. 533.

²⁹² Ibidem.

Yalman stwierdził, że „plan Annana” godził w bezpieczeństwo kraju i jego konsekwencją będzie „osaczenie Turcji w granicach Anatolii”²⁹³. Naczelne dowództwo podważało argumentację rządu, że ustępstwa w kwestii Cypru, przyspieszą tureckie negocjacje z Unią²⁹⁴. Opinię, zdają się potwierdzać politolodzy: Ziya Onis i Suhnaz Yilmaz, którzy dostrzegają w polityce UE tendencje do wykorzystywania tureckich aspiracji²⁹⁵, z kolei Philip Robins twierdzi, że decyzje Brukseli w sprawie Cypru były sprzeczne z zasadą, mówiącą, że do wspólnoty nie mogą przystąpić państwa, które nie stosują się do układów międzynarodowych²⁹⁶.

W odpowiedzi premier Erdoğan podkreślił odpowiedzialność poprzedników, wykazując, że nie zabezpieczyli w należyty sposób interesów Turcji, doprowadzając do tego, że rząd AKP działa pod przymusem sytuacji międzynarodowej. Premier tłumaczył, że brak elastycznej polityki, przez lata stworzył sytuację, w której jedyną możliwością, stało się uwzględnienie aspiracji greckich Cypryjczyków, wspartych dodatkowo przez Unię Europejską²⁹⁷. Pod wpływem napiętej sytuacji międzynarodowej oraz wewnętrznego sporu, rząd Erdoğan zapropozował rozwiązanie kwestii cypryjskiej, oparte na przykładzie belgijskiego członkostwa w UE. W Belgii dwie społeczności, funkcjonują w ramach jednego państwa²⁹⁸.

Rząd Erdoğan uzależnił wprowadzenie dalszych reform od polityki Brukseli w kwestii Cypru²⁹⁹. Wobec twardego stanowiska Ankary Wspólnota postanowiła dokonać rewizji umów stowarzyszeniowych, powołując się na niewystarczające tempo przemian w Turcji³⁰⁰. Potwierdzono, również wcześniejsze decyzje w sprawie Cypru, deklarując że w razie fiaska rozmów w sprawie zjednoczenia, rozmowy akcesyjne obejmą, jedynie Republikę Cypru. W takim wypadku Bruksela zobowiązywała się do udzielenia pomocy ekonomicznej dla TRCP. Jednocześnie odrzucony został postulat Turcji, dotyczący uznania przez Unię państwa cypryjskich Turków³⁰¹.

²⁹³ Wywiad z dowódcą sztabu generalnego tureckiej armii Hilimim Ozkokiem, przeprowadzony przez Mehmeta Alego Kislaliego, „Radical”, 9 listopada 2003.

²⁹⁴ Ibidem.

²⁹⁵ Z. Onis, S. Yilmaz, op. cit., s. 24.

²⁹⁶ S. Robins, *Between the EU and the Middle East: Turkish Foreign Policy under the AKP Government, 2002-2007*, “ISPI Working Paper”, Mediolan 2007, s. 11.

²⁹⁷ S. B. Gülmez, op. cit., s. 134.

²⁹⁸ A. A. Celenk, op. cit., 351.

²⁹⁹ Z. Öniş, *The Political Economy of Islam and Democracy in Turkey: From the Welfare Party to the AKP*, [w:] *Democratization and Development: New Political Strategies for the Middle East*, red. D. Jung, Palgrave Macmillan, Nowy Jork 2006, s. 103–128.

³⁰⁰ Zob. Z. Öniş, *The New Wave of Foreign Policy Activism in Turkey: Drifting Away from Europeanization?*, “DIIS Report 05”, Kopenhaga 2009.

³⁰¹ European Council Presidency Conclusions, 2002b, Kopenhaga 12–13 grudnia 2002.

Pozycja Turcji w staraniach o członkostwo w Unii Europejskiej nigdy nie była silna. Podczas kopenhaskiego szczytu Komisja Europejska po raz pierwszy przyznała, że akcesja Turcji zagraża Wspólnocie. Zwrócono uwagę na kwestie odmienności religijnej, a także na związane z tym trudności w relacjach pomiędzy Turcją, a pozostałymi członkami UE³⁰². W gronie oponentów znajdowali się przywódcy najsilniejszych państw europejskich: kanclerz Niemiec Angela Merkel oraz prezydent Francji Nicolas Sarkozy. Przywódcy ci stali się wyrazicielami grupy europejskich polityków, którzy, także dostrzegali zagrożenia związane z członkostwem Turcji. Wskazanie przez kanclerz Merkel problemu tureckiej emigracji, ściśle wiązało się z ogromną mniejszością turecką w Niemczech. Znamienne jest, że kwestia ta została przedstawiona, jako podrzędna wobec zagadnienia nieprzestrzegania przez Turcję praw człowieka oraz blokowania przez Ankarę rozwiązania problemu cypryjskiego. Prezydent Sarkozy sprzeciwiał się członkostwu Turcji z podobnych powodów, dostrzegając problem przyrostu muzułmańskiej mniejszości we Francji uznał, że muzułmanie nie mogą zyskać punktu oparcia w Turcji, jako członku UE³⁰³. Obawy Niemiec i Francji potwierdzali prawicowi politycy europejscy, wskazując na radykalizm islamski, względy gospodarcze oraz społeczne, wynikające z przystąpienia Turcji do UE³⁰⁴. W zamian za odroczenie negocjacji, Niemcy zaproponowały Turcji projekt ustanowienia specjalnych stosunków, wzmacniający rolę istniejących porozumień Wspólnoty w ramach Europejskiej Strefy Ekonomicznej (EEC)³⁰⁵.

Rozmowy prowadzone w Kopenhadze, wzbudzały szczególne zainteresowanie tureckiej mniejszości na Cyprze. Rozwiązania przyjęte na szczycie doprowadziły do zmiany stanowiska liderów TRPC. W grudniu 2003 r., w TRCP odbyły się wybory parlamentarne, w których zwyciężyli zwolennicy przystąpienia Cypru do UE. Ankarą niechętnie odniosła się do wzrostu znaczenia tych polityków, uznając, że spowoduje to spadek znaczenia Turcji, jako wyraziciela interesów mniejszości tureckiej na Cyprze. Spotkanie ministra spraw zagranicznych □ Abdullaha Güla z przedstawicielami władz TRCP w kwietniu 2004 r. pokazało, że rząd Turcji nie zamierza prowadzić szczegółowych konsultacji z Turkami z

³⁰² European Commission Document 2004b, par. 4-5.

³⁰³ B. Saatçioğlu, *Turkey-EU Relations from the 1960s to 2012, in Turkey's Accession to the European Union. Political and Economic Challenges*, Lexington Books, Plymouth 2013, s. 14.

³⁰⁴ *EU Puts Turkey on a Long Road to Accession: Commission Gives an Amber Light for Entry; Talks to Start, but They Will Stop If Rights Are Violated*, "The Guardian", 7 października 2004; *In 1683 Turkey Was the Invader. In 2004 Much of Europe Still Sees It That Way*, "The Guardian", 22 września 2004.

³⁰⁵ W dzienniku „Milliet” został opublikowany artykuł, dotyczący rozszerzenia UE o grupę państw Europy środkowo-wschodniej: „nie wyobrażam sobie sytuacji, w której kraje postkomunistyczne wejdą do Unii, podczas gdy Turcja, która przez lata była częścią walczącego z komunizmem obozu Zachodniego, zostanie na lodzie.[...]”, cyt. J. Varvick, K.-O. Lang, *European Neighbourhood Policy: Challenges for the EU-Policy Toward the New Neighbours*, Barbara Budrich Publishers, Leverkusen 2007, s. 216.

Cypru. Turecki prezydent □ Ahmet Necdet Sezer □ wywodzący się z opozycji, uznał, że nie jest dostatecznie poinformowany o sytuacji na Cyprze³⁰⁶. Na premiera Erdoğan'a spadła fala krytyki po przemówieniu prezydenta Denktaş'a, który wyraził sprzeciw wobec zgody Turcji na przeprowadzenie referendum na Cyprze. Według Denktaş'a, już po ogłoszeniu „planu Annana”, AKP zaczęła odcinać się od twardej linii politycznej wobec cypryjskich Greków. W ten sposób polityką, którą kolejne rządy w Ankarze prowadziły od 1974 r., uległa rewolucji. W wywiadzie dla tureckiej telewizji Denktaş oskarżył premiera Erdoğan'a o poświęcenie Cypru na rzecz członkostwa Turcji w UE³⁰⁷.

Krytyczne głosy wobec polityki rządu narastały wraz ze zbliżaniem się terminu referendum przewidzianego na początek maja 2004 r. W kwietniu minister Gül stwierdził podczas przemówienia w Parlamencie, że Turcja zaprzepaściła możliwość zablokowania akcesji Cypru do UE w 1995 r., kiedy rząd pani premier Tansu Çiller zgodził się na negocjacje w zamian za przyjęcie Turcji do Unii celnej. W tym samym przemówieniu Gül wskazał, że w 1999 r. Turcja przyjęła status obserwatora we Wspólnocie w zamian za potwierdzenie deklaracji z 1995 r.³⁰⁸. Philip Gordon wskazuje podobną tendencję w przypadku rządu Erdoğan'a, dowodząc, że AKP zrezygnowała z twardego stanowiska wobec Cypru w zamian za wizję ułatwienia negocjacji z Unią³⁰⁹.

Polityka energetyczna UE funkcjonuje w oparciu o system powiązań o charakterze geopolitycznym, który został wypracowany w celu zaopatrzenia gospodarek wysoko rozwiniętych państw w źródła energii. Turcja stanowi w tym względzie częściową alternatywę dla rosyjskiego kierunku przepływu surowców, będąc niezbędnym ogniwem złożonego mechanizmu tranzytowego. Turcja określana jest mianem „wrót energetycznych” UE ze względu na tranzyt przez jej terytorium surowców energetycznych. Przez Turcję do Europy Zachodniej sprowadzane jest 71proc. gazu ziemnego oraz 73proc. ropy naftowej z południowej Rosji, Azerbejdżanu oraz Zatoki Perskiej³¹⁰.

Turecki rząd nie ma łatwego zadania, ze względu na rosyjską pozycję na rynku źródeł energii. Na wspólną politykę europejską wpływają Niemcy, które utrzymują względną równowagę pomiędzy politycznymi aspiracjami Moskwy i światowym ładem geopolitycznym. Dzięki temu Rosja otworzyła gazociąg północny (*north stream*), który biegnie po dnie Morza Bałtyckiego bezpośrednio z Rosji do Niemiec, a także rozpoczęła

³⁰⁶ G. Haberleri, *Sezer: Türkiye'nin Kabul Ettiği Davos Tutanağından Öğrenildi*, „Milliyet”, 14 kwietnia 2004.

³⁰⁷ S. B. Gülmez, op. cit., s. 132.

³⁰⁸ A. A. Celenk, op. cit., 354.

³⁰⁹ S. Gordon, *Turkey on the Brink*, „The Washington Quarterly” 2006, nr 3 (16), s. 63.

³¹⁰ T. Lodge, *Turkey is key for the EU's energy-hungry states*, „Independent” 21.04. 2009.

budowę południowego gazociągu (south stream), który ma biec z południowej Rosji przez Morze Czarne do południowej Europy i dalej na Zachód. Mimo to Ankara swoje nadzieje wiąże nadal z projektem budowy gazociągu *Nabucco*, którym mógłby popłynąć gaz pochodzący spoza terytorium Rosji i Iranu³¹¹. Podczas szczytu energetycznego w Pradze 8 maja 2009 r., turecki prezydent Abdullah Gül złożył podpis pod międzyrządową deklaracją, która dotyczyła porozumienia w kwestii budowy gazociągu *Nabucco*. Porozumienie zakładało, że do 2025 r. gaz z dna Morza Kaspijskiego oraz Bliskiego Wschodu będzie transportowany do Austrii przez Turcję i Węgry w ilości 31 miliardów metrów sześciennych rocznie³¹². Ankara liczyła, że dzięki porozumieniu w sprawie gazociągu uzyska argument energetyczny w kwestii rozmów akcesyjnych z Brukselą. Projekt został jednak zawieszony, choć nadal ma poparcie części krajów UE.

Charakterystyczny przejaw przemysłanej działalności rządu można zaobserwować na przykładzie trudnego procesu rozwiązywania kwestii Cypru. Złagodzenie stanowiska poprzedników w sprawie Cypru, naraziło interes islamskiego rządu, który musiał zmierzyć się z oskarżeniem o działanie na szkodę państwa, jednak w wyniku dyplomatycznego ustępstwa Turcja mogła liczyć na współpracę gospodarczą z Unią Europejską, co przyczyniło się do poważnego wzrostu ekonomicznego w latach 2002-2006³¹³. Referendum w sprawie akcesji Cypru do UE przeprowadzono 24 kwietnia 2004 r.. Wynik głosowania wywołał poruszenie międzynarodowej opinii publicznej, gdyż okazało się, że grecka ludność Cypru odrzuciła możliwość wstąpienia do UE, gdyby miało do tego dojść w ramach akcesji całej wyspy, łącznie z Turkami z północy, co uniemożliwiło realizację planów zjednoczenia Cypru, przed przystąpieniem do UE³¹⁴. W odpowiedzi premier TRCP, Mehmet Ali Talat, zaapelował do UE oraz ONZ o zniesienie sankcji gospodarczych, a także o uznanie międzynarodowe, powołując się na fakt, iż Turcy opowiedzieli się w referendum za zjednoczeniem³¹⁵. Władze w Ankarze oświadczyły, że Turcja uczyniła wszystko, aby doprowadzić do połączenia wyspy³¹⁶. Politolog Nathalie Tocci, przychyliła się do tej opinii, twierdząc jednocześnie, że polityka UE przyczyniła się do utrwalenia podziału. Tocci dowodzi nawet, że Bruksela świadomie działała przeciwko przyjęciu do UE ludności

³¹¹S. Fedynsky, *Nabucco Pipeline Competition for Russian Gas*, Voice of America News, 14.07.2009.

³¹²Europe Gas Pipeline Deal agreed, BBC News, 13.07.2009.

³¹³E. Akçali, *EU, Political Islam and Polarization of Turkish Society*, [w:] *Europe, the USA and Political Islam*, red. M. Pace, Palgrave Macmillan, Nowy Jork 2011, s. 45.

³¹⁴In Quotes: Cyprus Reunification Fails, BBC News, 24 kwietnia 2004, por: A. Adamczyk, *The Cypriot Dispute: The Position of Greek Cypriots*, [w:] *Turkey and Europe. Challenges and Opportunities*, red. A. Szymański, Warszawa 2012.

³¹⁵Ibidem.

³¹⁶Ibidem..

tureckiej w obawie przed przeniesieniem sporów na Cyprze do przestrzeni, wewnętrznej polityki Wspólnoty³¹⁷.

Dopiero 1 maja 2004 r., kiedy Republika Cypru oficjalnie stała się członkiem UE, zdecydowano się na krytykę postawy cypryjskich Greków. W ramach nowego podejścia, Unia zawarła porozumienie, do którego przyłączyły się Stany Zjednoczone oraz ONZ, dotyczące poakcesyjnej strategii zjednoczenia Cypru. Zakładano w nim nakłonienie Cypryjczyków z obu części wyspy do rozmów. Zastosowano restrykcje ekonomiczne, polegające na utrzymaniu izolacji północnego Cypru oraz zmniejszeniu pomocy gospodarczej dla Republiki Cypru³¹⁸. Profesor Philip Robins rzuca inne światło na te deklaracje: przytacza raport sekretarza generalnego ONZ z 28 maja 2004 r., zgodnie, z którym postawa cypryjskich Turków miała zostać nagrodzona udzieleniem daleko idącej pomocy ekonomicznej³¹⁹. Robins twierdzi, że w rzeczywistości Bruksela nie planowała nigdy zniesienia sankcji wobec TRPC, natomiast deklaracje, dotyczące zjednoczenia Cypru miały doprowadzić wyłącznie do złagodzenia polityki Turcji³²⁰.

Zgoda Turcji na akcesję Republiki Cypru pozbawiła rząd Erdoğan klucowego argumentu w rozmowach dotyczących przystąpienia Turcji do Wspólnoty. W grudniu 2004 r. na szczycie w Brukseli, Unia wznowiła negocjacje z Turcją, zaznaczając, że proces negocjacyjny będzie trudny i długotrwały³²¹. Już w lipcu 2005 r. Bruksela wywarła nacisk na turecki rząd, aby podpisał dodatkowy protokół do porozumienia akcesyjnego, obligujący Turcję do usankcjonowania ścisłych stosunków z nowymi członkami UE. Premier Erdoğan podpisał dodatkowy protokół, jednak zastrzegł w nim, że nie uzna Republiki Cypru oraz, że nie zostaną zniesione bariery handlowe, dopóki Unia nie uzna TRCP³²².

W opinii Henrego Baykeya, planisty Departamentu Stanu USA, Unia wykorzystała instrumenty nacisku w celu zabezpieczenia Republiki Cypru przed ingerencją Turcji. W tej sytuacji odmowa uznania, pozostawała jedynym argumentem w rękach Ankary. Stanowcza postawa Brukseli doprowadziła w grudniu 2006 r. do zawieszenia negocjacji członkowskich

³¹⁷ N. Tocci, *Anchoring Turkey to the European Union: The Domestic and Foreign Policy Challenges Ahead*, "European University Institute", Florencja 2004, s. 199.

³¹⁸ S. Robins, op. cit., s. 12.

³¹⁹ Ibidem.

³²⁰ Ibidem.

³²¹ European Council 2004 Conclusions of the Brussels European Council, Bruksela 16–17 grudnia 2004, 16238/1/04 REV 1.

³²² Por: Enlargement Strategy and Main Challenges 2006–2007, including annexed special report on the EU's Capacity to Integrate New Members", Komisja Europejska, Bruksela 2006, COM (2006) 649 final; *EU Leaders Raise Red Flag on Turkey*, "The New York Times", 5 października 2005; F. Schimmelfennig, U. Sedelmeier, *The Politics of European Union Enlargement: Theoretical Approaches*, Routledge, Nowy Jork 2005, s. 120–141.

z Turcją³²³. Premier Erdoğan przyznał w związku z tym, że jego kraj nie może przystać na jednostronne ustępstwa wsparte politycznym szantażem³²⁴. Unijny Komisarz ds. rozszerzenia, Olli Rehn wyjaśniał, że spełnienie warunków postawionych przez Brukselę, spowoduje ponowne otwarcie negocjacji. Kwestia uznania Republiki Cypru została przemilczana ze względów strategicznych. Politycy europejscy, zdając sobie sprawę z twardego stanowiska Ankary, próbowali skupić działania na kwestiach mniejszej wagi³²⁵.

W listopadzie 2007 r. Parlament Europejski wydał rezolucję, wzywającą Turcję do zdjęcia embarga na handel z Republiką Cypru. W dokumencie umieszczono klauzulę, w której ustalono, że: ustępstwo strony tureckiej, wpłynie na odblokowanie rozmów akcesyjnych. W tym samym czasie, Ankara podniosła kwestię niezrealizowanych deklaracji unijnych wobec TRPC, związanych z włączeniem izolowanej części Cypru do programu pomocy gospodarczej. Bruksela tłumaczyła, że tureckie restrykcje wobec Republiki Cypru, stanowią niedopuszczalną formę nacisku i nie mogą wpływać na politykę UE³²⁶. Grecka minister spraw zagranicznych □ Dora Bakoyannis oskarżyła Turcję o prowadzenie podwójnej polityki, wykazując, że Ankara dąży do intensywnej wymiany handlowej z Unią, jednocześnie pozbawiając tego prawa jednego z członków Wspólnoty³²⁷.

W 2008 r. miała miejsce decydująca runda rozmów, zainicjowanych przez sekretarza generalnego ONZ Ban Ki-moon. Celem tej inicjatywy było doprowadzenie do zjednoczenia Cypru. Turcja, podobnie jak w kontaktach z Brukselą występowała w roli faktycznego reprezentanta nieuznawanej TRPC. Podczas negocjacji ustalono, iż panuje zgoda co do zagadnień, dotyczących przyszłego statusu Cypru oraz systemu rządów po zjednoczeniu. Problematiczne kwestie dotyczyły odszkodowań za grecki majątek przejęty po inwazji tureckiej w 1974 r. oraz rekompensaty dla uchodźców. Kolejne przeszkody związane były z prawnym statusem Turków, którzy zasiedlili wyspę po 1974 r. Turcja wskazywała, również na kwestie bezpieczeństwa w regionie, otwierając debatę na temat obecności tureckich żołnierzy na północy Cypru. Pertraktacje utkwily w martwym punkcie ze względu na brak porozumienia w kwestiach zasadniczych³²⁸.

W 2009 r. rozpoczęły się rozmowy z udziałem przedstawicieli TRCP oraz władz

³²³ H. J. Barkey, O. Taspinar, *Turkey: On Europe's Verge*, "The Foreign Policy Association" 2006, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/taspinar20060207.pdf>.

³²⁴ Ibidem.

³²⁵ Wywiad z Ollim Rehmem z 29 listopada 2006 r., www.abhaber.com/haber.php?id=14844.

³²⁶ *Enlargement "Newsletter"*, 5 listopada 2007, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/press_corner/newsletter/index_en.htm.

³²⁷ D. Bakoyannis, *Does Europe have a message for the world?*, "Eastern Europe Center, St. Anthony's College" 2007.

³²⁸ H. Pope, *The EU-Turkey-Cyprus Triangle: Setting the Stage*, "ICG", 23 lutego 2009; *Solving the EU-Turkey-Cyprus Triangle*, "International Crisis Group", Istanbul/Bruksela, 23 lutego 2009.

Republiki Cypru³²⁹. Osiągnięcie porozumienia uzależniono, przede wszystkim od realizacji postanowień porozumienia z Ankary z 2008 r., w którym Turcja potwierdziła gotowość otwarcia portów dla towarów pochodzących z Republiki Cypru w zamian za obietnicę odblokowania negocjacji z Unią³³⁰. Rozmowy nie przyczyniły się do zmiany sytuacji, potwierdzając impas. Według profesor Gulnur Aybet rząd AKP zdecydował się w tym czasie na realizację planu minimum wobec tureckiej enklawy na Cyprze. Przede wszystkim zacieśnione zostały związki północnego Cypru z Turcją, jednocześnie Ankara wzmocniła iluzoryczną formę międzynarodowego uznania TRPC przez kraje, należące do Organizacji Współpracy Islamskiej³³¹.

W 2011 r. do mediów przedostała się informacja, dotycząca możliwości użycia przez Turcję marynarki wojennej przeciwko Republice Cypru, która nie miała znamion realnego zagrożenia pokazała, jednak jakie możliwości wywierania nacisku posiada Ankara. Kwestia dotyczyła nowego czynnika w relacjach cypryjskich, którym było odkrycie bogatych złóż gazu w obszarze wód terytorialnych Republiki Cypru. Turcja zastrzegła, że złoża stanowią wspólną własność wszystkich Cypryjczyków, w związku z tym TRPC ma prawo partycypować w zyskach z ich wydobywania³³².

W maju 2012 Bruksela zaproponowała Turcji nową formę współpracy, określoną mianem „pozytywnej agendy”. Od momentu zawieszenia negocjacji akcesyjnych był to jedyny mechanizm podtrzymujący formalne stosunki Turcji z Unią. W ramach projektu powołano przedstawicieli obu stron, odpowiedzialnych za monitorowanie obszarów negocjacyjnych. Specjalnie przygotowane grupy robocze miały rejestrować postępy w zakresie energetyki, mobilności, migracji, praw człowieka, reform politycznych oraz wymiaru sprawiedliwości, a także współpracy w zwalczaniu terroryzmu oraz polityki zagranicznej. Turcja zgodziła się na współpracę w ramach „pozytywnej agendy”, uznając tego typu relacje za stan przejściowy³³³. W drugiej połowie 2012 r. nastąpił kolejny kryzys. Powodem wzrostu napięć stało się przejęcie prezydencji w Radzie Unii Europejskiej przez Republikę Cypru. Ankara postanowiła wywrzeć nacisk na Wspólnotę przez zbojkotowanie prezydencji cypryjskiej. Strategia ta doraźnie, miała przyczynić się do złagodzenia

³²⁹ Ibidem.

³³⁰ European Commission Turkey 2008 Progress Report, Bruksela 2008.

³³¹ G. Aybet, op. cit., s. 73.

³³² Report of the Secretary General on his mission of good offices, United Nations, 12 marca 2012, www.uncyprus.org/nqcontent.cfm?a_id=2486&tt=graphic&lang=1.

³³³ G. Aybet, op. cit., 74–75.

stanowiska Brukseli w kwestii zniesienia wiz dla tureckich obywateli³³⁴.

Znaczenie Unii Europejskiej w zmieniającej się koncepcji polityki międzynarodowej Turcji

Polityka pro-europejska została włączona do tureckiej doktryny stosunków międzynarodowych. Instrumenty oddziaływania opierają się na wykorzystywaniu wartości demokratycznych, liberalizmie oraz skodyfikowanych swobodach gospodarczych. Przyjęcie tych zasad, jest rezultatem rewolucyjnych przemian, wprowadzonych na skutek realizacji wymogów, stawianych Turcji na przestrzeni wielu lat przez Unię Europejską. Turcja otrzymuje w zamian instrumenty, niezbędne do rozwoju. Profit, który generuje Unia, polega na budowaniu, coraz silniejszej gospodarki, umożliwiającej utrzymanie pozycji mocarstwowej na poziomie globalnym.

Turecka doktryna, opiera się na ekspansji ekonomicznej, będącej rezultatem, względnie stałego, stabilnego rozwoju gospodarczego. Czynniki militarny, który wiąże Turcję ze Stanami Zjednoczonymi, stanowi, natomiast przeciwważny element w ramach tureckiej doktryny międzynarodowej i ma charakter pasywny³³⁵. Ewolucja polityki międzynarodowej Ankary przybrała intensywną formę, jednak nadal opiera się na pierwotnych republikańskich podstawach, które komplikują możliwość przeprowadzenia zasadniczej zmiany ram konceptualnych. Kierunek europejski, którego wypadkową są procesy demokratyczne w tureckim systemie wewnętrznym, ulega degradacji, wynikającej ze stagnacji w relacjach turecko-europejskich. Dodatkowa korzyść, płynąca z utrzymywania zaawansowanych stosunków partnerskich z Brukselą, polega na tym, że turecki system, jest stale oczyszczany z pozostałości cech autorytarnych³³⁶.

Polityka międzynarodowa Turcji, aktualnie podlega procesowi przenoszenia akcentów oddziaływania w środowisku międzynarodowym w kierunku islamskiego kręgu kulturowego. Wiąże się to z poważnym ryzykiem spadku znaczenia Ankary, jako kluczowego partnera w systemie bezpieczeństwa europejskiego. Przyczyna zmiany priorytetowych założeń międzynarodowych, leży w tym, że integracja z europejskim systemem gospodarczym, nie przynosi Turcji wymiernych efektów, które dałyby ostateczny

³³⁴ Zob. A. Adamczyk, *Cypriot Presidency in the Context of the Cyprus Question and EU-Turkey Relations*, „Yearbook of Polish European Studies”, 2012, vol. 15.

³³⁵ Ö. Terzi, *The Influence of the European Union on the Making of Turkish Foreign Policy*, Ashgate, Surrey 2010, s. 1–23.

³³⁶ Dla lepszego zrozumienia długofalowych działań Turcji na arenie międzynarodowej por: N. Göksel, *From the Desk of the Editor*, „Turkish Policy Quarterly” 2010, nr 9 (3), s. 9–11; Ö. Terzi, op. cit., s. 5–11; E. F. Keyman, Z. Önis, *Turkish Politics in a Changing World: Global Dynamics and the Domestic Transformations*, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul 2007, s. 19, 90.

impuls do porzucenia niezależnych działań na Wschodzie³³⁷. Z drugiej strony, wymierne efekty przynosi trwający proces europeizacji, który wpływa zasadniczo na zmiany społeczne oraz instytucjonalne, obejmujące system sądowy, instytucje polityczne, prawa człowieka, a także wolności obywatelskie. Proces ten stwarza dodatkową płaszczyznę rozwoju, która, również może doprowadzić do wzrostu znaczenia międzynarodowego. Należy pamiętać, także o tym, że poważna debata na temat procesów demokratycznych, która toczy się od pewnego czasu w Turcji, dzieli środowisko konserwatywne oraz sekularne, wywołując rozmaite kontrowersje, które wynikają z natury relacji społecznych³³⁸. Analiza skutków przemian w Turcji wskazuje na dwa kluczowe wydarzenia: po pierwsze, kwestia cypryjska, która w 2004 r. została rozwiązana dzięki demokratycznym procedurom, dowiodła rosnącego znaczenia cywilnych władz państwowych. Decyzja cywilnego organu ustawodawczego, wywołała co prawda, znaczące reakcje środowiska wojskowego, jednak armia musiała w końcu zaakceptować stan faktyczny³³⁹; drugi czynnik, dotyczy polityki wobec Stanów Zjednoczonych: po atakach terrorystycznych we wrześniu 2001 r., w Waszyngtonie zapadły decyzje, dotyczące interwencji w Iraku, które doprowadziły do powołania koalicji międzynarodowej, mającej wesprzeć „wspólną” walkę z terroryzmem. Turcja, która odgrywała znaczącą rolę, jako kraj muzułmański i jako sąsiad Iraku, miała umożliwić Amerykanom przeprowadzenie inwazji z baz znajdujących się na jej terytorium. W tym czasie znaczenie instytucji demokratycznych wzrosło na tyle, że rząd był w stanie odmówić tranzytu amerykańskich żołnierzy przez własne terytorium, a także □ za przykładem Niemiec i Francji □ nie wszedł w skład koalicji. W przypadku Turcji, niewystarczająca argumentacja interwencji w Iraku wiązała się z tym, iż Turcję z Irakiem łączą więzy kulturowe. Z punktu widzenia sprawności działania mechanizmu rządzenia było to wydarzenie o wielkim znaczeniu, ukazujące zmianę punktu ciężkości, pomiędzy wpływami armii i rządu. Dla podkreślenia efektów ewolucji systemowej w Turcji, warto zaznaczyć, że demokracje z Europy Wschodniej oraz wiele państw rozwiniętych z kontynentu, ugięło się pod presją Waszyngtonu, wysyłając swoich żołnierzy do Iraku³⁴⁰. Współpraca Turcji z Brukselą funkcjonuje sprawnie, gdy dotyczy realizacji wspólnych celów. Pragmatyczne związki, zwłaszcza na Bliskim Wschodzie i na obszarach z nim

³³⁷ E. Aleksandri, *Turkey's New Foreign Policy and the Future of Turkey-UE Relations*, "International Spectator" 2010, nr 45 (3), s. 88.

³³⁸ E. Alessandri, *Democratization and the Europeanization in Turkey after the September 12 Referendum*, "Insight Turkey" 2010, nr 12 (4), ss. 23–30.

³³⁹ E. Fotiou, D. Triantaphyllou, "Assessing Turkey's 'Soft Power' Role, op. cit., s. 101; E. Alessandri, *Turkey's New Foreign Policy and the Future of Turkey-UE Relations*", "International Spectator", nr 3 (45), s. 89.

³⁴⁰ Ö. Terzi, op. cit., s. 11.

graniczających, odnoszą się do kwestii ekonomicznych.

Wzrost wpływów Ankary w państwach muzułmańskich, przyczynił się do usankcjonowania idei „politycznego islamu”, który został przyjęty przez środowisko politologiczne, w związku z tym, że funkcjonuje już w terminologii UE oraz w nieco innym wymiarze w Stanów Zjednoczonych. Każde poważne odchylenie Turcji w kierunku konserwatyzmu islamskiego, oznacza dla zachodnich sojuszników groźbę utraty poważnego partnera, który wspiera transatlantycką strategię bezpieczeństwa. Szczególnie niepokojąca, jest niezależna polityka Turcji w relacjach z Iranem, Sudanem, a także palestyńskim Hamasem. Dopóki Ankara była aktywna wyłącznie w Iraku, Armenii i Syrii, gdzie wspierała politykę Zachodu, aktywność ta była pozytywnie odbierana, jednak samodzielne działania Turcji w regionie, były nie do zaakceptowania przez Stany Zjednoczone i Unię Europejską³⁴¹.

Doktor A. Adamczyk wskazał, iż jednym z przykładowych elementów strategii międzynarodowej Ankary, jest polityka wobec Armenii. Zasadniczy argument politologa odnosi się do komponentu tureckiej doktryny stosunków międzynarodowych, którym jest idea „zero problemów z sąsiadami”. Adamczyk oparł wnioski na kasusie skomplikowanych relacji na osi Turcja-Armenia-Azerbejdżan. Pod wpływem nacisków sojuszników z Zachodu Turcja zainicjowała proces normalizacji stosunków z Armenią, jednak zmieniła ugodową politykę wobec Erywanu w obawie przed pogorszeniem współpracy z Azerbejdżanem. UE, Rosja, a także Stany Zjednoczone wpływają bezustannie na Turcję, aby włączyła się w rozwiązanie konfliktu armeńsko-azerskiego. Ankara dokonała wyboru w oparciu o ocenę skutków nacisków sojuszników oraz ze względu na własne ambicje dotyczące budowy strefy wpływów. Profity płynące z polityki mediacyjnej okazały się jednak nieadekwatne do strat jakie może przynieść zmiana ustalonych sojuszy w regionie Kaukazu³⁴².

Na szczycie w Helsinkach w 1999 r., UE potwierdziła rychłe wprowadzenie w życie „Partnerstwa dla członkostwa Turcji”. Umowa, która została ostatecznie zawarta w marcu 2001 r.³⁴³, określała priorytetowe reformy demokratyczne, które powinny zostać zrealizowane przez Turcję przed przystąpieniem do Unii. Już 19 marca 2002 r., turecki rząd przyjął *the National Programme for the Adoption of the Acquis PAA* (Narodowy Program Implementacji Prawa Unii Europejskiej), który zawierał zobowiązanie do wypełnienia

³⁴¹ N. Tocci, *Turkey's European Future: Behind the Scenes of America's Influence on EU-Turkey Relations*, New York University Press, Nowy Jork 2011, s. 154.

³⁴² A. Adamczyk, *Trudne sąsiedztwo – wpływ relacji Turcji z sąsiadami na proces akcesji do Unii Europejskiej*, s. 92–98.

³⁴³ Partnerstwo dla członkostwa Turcji, (Türkiye Cumhuriyeti İle Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin), *KONSEY KARARI (2001/235/AT)*, 8 marca 2008, <http://avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Downloads/PDF/Katilim%20Ortakligi%20Belgesi.pdf>.

deklaracji w kwestii wymagań, stawianych przez Brukselę³⁴⁴. Deklaracje, zostały zweryfikowane przez rzeczywistość, co prawda rozpoczęcie negocjacji nastąpiło 3 października 2005 r., jednak, aż trzy razy w: 2003, 2006 oraz 2008 r., dochodziło do zmian w PAA³⁴⁵. Na impas negocjacyjny, składa się wiele przyczyn, jednak w opinii politologów, można wskazać jedną zasadniczą, związaną z zagrożeniem, płynącym z polityki islamskiej AKP. W przypadku Turcji, z jej konserwatywnym rządem oraz republikańskim systemem, odniesienia do radykalnych tendencji, wydają się niekompletne. W tym kontekście, polityka Unii Europejskiej, powinna zostać uznana za katalizator islamskiego-konserwatywnego odchylenia, które w rzeczywistości rozpoczęło się wraz z zamrożeniem procesów integracyjnych przez Brukselę. Znamienne, że w ramach polityki integracyjnej, turecki rząd zdołał przekonać do idei członkostwa, także konserwatywne grupy społeczne³⁴⁶.

Polityka Brukseli, nie zależy wyłącznie od obaw, dotyczących pro-islamskiej polityki rządu AKP. Podstawowy argument, stanowi to, że turecka polityka zagraniczna, została zainicjowana przez poprzednie kemalistowskie rządy. Pro-islamska AKP w latach 2002-2007, ściśle współpracowała z Brukselą, narażając się na krytykę opozycji, która starała się zdyskredytować politykę pro-europejską. Dopiero w 2007 r. □ po wygranych wyborach □ pod wpływem elektoratu, AKP uznała zasadność zmiany polityki. Skutkiem rezygnacji z bazy programowej z pierwszej kadencji był zwrot w kierunku systemu konserwatywnego oraz budowa strefy wpływów w państwach muzułmańskich³⁴⁷.

Trudne relacje z Brukselą, skomplikowała postawa Niemiec i Francji □ sceptycznych wobec członkostwa Turcji. W Berlinie i Paryżu przywiązywano wagę do relacji handlowych z Turcją, gdyż stanowiły poważny wkład rozwój gospodarczy, jednak kwestia pełnego członkostwa, była nie do przyjęcia. Potrzeba realizacji tureckich aspiracji, skłoniła kanclerz Angelę Merkel do wystąpiła z projektem „uprzywilejowanego członkostwa”, które miało stanowić alternatywę dla pełnej integracji Turcji z Unią³⁴⁸.

Politolog Adrian Chojan zwrócił uwagę na . działania Niemiec wobec Turcji na forum unijnym wskazując, iż Berlin przedstawia projekty, które odnoszą się do schematu, w którym Turcja mogła by stać się członkiem UE. Niemcy przedstawiły projekt, który zakłada ustanowienie ograniczenia

³⁴⁴ National Programme for the Adoption of the Acquis,
<http://avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Downloads/DOC/T%FCrKIye%20Ulusl%20ProgramI.doc>.

³⁴⁵ Ibidem.

³⁴⁶ S. H. Gordon, O. Taspinar, *Winning Turkey*, op. cit., Brookings Institution Press, Waszyngton 2008, s. 50.

³⁴⁷ W kwestii roli polityki wewnętrznej w Turcji w procesie negocjacyjnym por: S. Cook, *Turkey's War at Home*, „Survival”, nr 5 (51), s. 105–120; Z. Öniş, *The New Wave of Foreign Policy Activism in Turkey*, op. cit., s. 27–35.

³⁴⁸ Kwestia rozwoju koncepcji alternatywy dla pełnego członkostwa Turcji zob: J. Vaisse, H. Kundnani, *European Foreign Policy Scorecard 2010*, European Council on Foreign Relations, Londyn 2011, s. 76–77; E. Fotiou, D. Triantaphyllou, 2010, *Assessing Turkey's 'Soft Power' Role*, op. cit., s. 103.

maksymalnej liczby głosów w Radzie UE bez względu na wielkość populacji. Propozycja polega na tym, że państwo, które posiada populację przekraczającą siedemdziesiąt milionów nie uzyska dodatkowych głosów w Radzie. Chojan twierdzi, także, iż polityka niemiecka zmierzająca do zwiększenia roli największych państw UE, do których zalicza się Niemcy, Francję, Wielką Brytanię oraz Włochy może w przyszłości okazać się praktycznym rozwiązaniem, w kontekście ewentualnej akcesji Turcji, która mogłaby stać się elementem w koncepcji niemieckiej³⁴⁹.

Kazus Cypru, tylko potwierdza tendencje partykularne w UE. Akcesja wyspy była □ w dużym stopniu □ uzależniona od ugodowej postawy Ankary. Zgoda na przystąpienie Cypru, którą w 2004 r., *de facto* wyraził rząd premiera Erdoğan, nie przyniosła oczekiwanych korzyści, doprowadziła za to do kolejnych roszczeń. Gdy rząd AKP odmówił pełnego uznania Republiki Cypru, Bruksela zablokowała tureckie negocjacje³⁵⁰. Decyzja została podjęta w oparciu o „prawo europejskie”, jednak wpłynęły na nią uwarunkowania tradycyjnej polityki międzypaństwowej, która odnosi się do sfery klasycznej *Realpolitik*. Potencjalnie większe znaczenie ma polityka wizowa UE wobec nowych członków z obszaru Bałkanów. Turcja podlega restrykcyjnym ograniczeniom, choć jej starania członkowskie, wyprzedzają negocjacje Bułgarii i Rumunii, jednak obywatele tych państw zostali włączeni do polityki Schengen³⁵¹.

Część polityków z Brukseli, nadal traktuje priorytetowo ideę rozszerzenia, wspierając tendencje europejskie w Turcji. Szwedzki minister spraw zagranicznych Carl Bildt, szef włoskiej dyplomacji Franco Frattini oraz przedstawiciel Wielkiej Brytanii William Hague, należą do grupy wspierającej tureckie dążenia akcesyjne:

*Powinniśmy pamiętać, że Turcja, jak żaden inny kraj może zwiększyć potencjał Europy, w zakresie bezpieczeństwa, handlu oraz energetyki, na obszarze od Dalekiego Wschodu do Morza Śródziemnego*³⁵².

Zdaniem części politologów turecką politykę zagraniczną nie sposób ocenić przez pryzmat

³⁴⁹ A. Chojan, *Turcja w Unii Europejskiej – dialog czy zderzenie cywilizacji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, nr 1-2, 2011, s. 156.

³⁵⁰ T. Ögüzlü, *The Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?*, *Turkish Studies*, nr 1 (9), s. 3–4.

³⁵¹ J. Attali, H. Pamboukis, *The Long-term Solution for Europe*, „New Perspectives Quarterly” 2011, nr 28 (1), s. 33; M. Kutlay, *The Ubiquitous Crisis of the EU: Lack of Visionary Leadership*, „Journal of Turkish Weekly” 2010, <http://www.turkishweekly.net/2010/11/30/comment/the-ubiquitous-crisis-of-the-eu-lack-of-visionary-leadership/>.

³⁵² Zob: C. Bildt., F. Frattini, W. Hague, A. Stubb, *Europe Look Outward Again*, „The New York Times”, 11 grudnia 2010.

podporządkowania interesom transatlantyckim. Doktor Jakub Wódka z Polskiej Akademii Nauk podkreśla, iż Turcja od dawna prowadzi politykę niezależną od Stanów Zjednoczonych i zachodniej Europy. Skala poparcia Turcji dla polityki Stanów Zjednoczonych zmieniła się po 1964 r. w rezultacie porozumienia, które pomiędzy 27 i 28 października 1964 roku Waszyngton zawarł ze Związkiem Radzieckim w sprawie wycofania z terytorium Turcji amerykańskich rakiet Jupiter. Kolejny problem, który zmienił charakter relacji sojuszniczych pomiędzy Turcją i Stanami Zjednoczonymi dotyczył kwestii roszczeń tureckich wobec Cypru. Turecka dyplomacja wsparła także państwa arabskie podczas wojen arabsko-izraelskich. Turecka interwencja zbrojna na Cyprze w 1974 r. wpłynęła na znaczną radykalizację stosunków Turcji z Zachodem. Doktor Wódka stawia wniosek, iż współcześnie turecka polityka wobec sojuszników w dużej mierze stanowi kontynuację strategii wcześniejszych rządów republikańskich³⁵³.

Walory tureckiego systemu, zostały podkreślone, przez działalność rządu AKP, który pomimo ustępstw w kwestiach ekonomicznych, stawia twarde veto wobec kontrowersyjnych inicjatyw, które próbują narzucić Stany Zjednoczone w kooperacji z Unią Europejską. Politolog □ Pinar Bilgin, podkreśla znaczenie związków, pomiędzy Turcją i krajami muzułmańskimi, na poziomie cywilizacyjnym. Na podstawie uniwersalnych powiązań, AKP prowadzi relacje z podmiotami, które na Zachodzie postrzega się jako skrajnie ideologiczne, odpowiedzialne pośrednio za eskalację terroryzmu. Pinar idzie jeszcze dalej, twierdząc, że turecki rząd, poza działalnością propagującą demokratyczne wartości, posługuje się ideologią islamską:

*Wzajemne wzmocnienie poprzez współzależności gospodarcze i bliskie związki polityczne w oparciu o wspólną kulturową tożsamość oraz Bractwo Muzułmańskie*³⁵⁴.

Jeśli Turcja rzeczywiście wspiera elementy ekstremistyczne, które wywołują obawy, związane z działalnością terrorystyczną, musi to mieć logiczne uzasadnienie. AKP wywodzi się ze środowiska religijnego i może dokładnie ocenić korzyści oraz skalę zagrożenia, wynikającego z kontaktów z elitami Bractwa Muzułmańskiego. Spełnienie odpowiednich warunków umożliwia włączenie radykalnego elementu do doktryny „zero problemów z

³⁵³ J. Wódka, *Polityka zagraniczna „nowej” Turcji...*, op. cit., s. 12.

³⁵⁴ P. Bilgin, *A return to ‘Civilizational Geopolitics in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the post-Cold War Era*, “Geopolitics” 2004, nr 9 (2), s. 269; P. Bilgin, A. Bilgiç, *Turkey’s New Foreign Policy Towards Eurasia*, “Eurasian Geography and Economics” 2011, nr 52 (2), s. 173.

sąsiadami”, która opiera się na wspomaganiu procesów liberalnych, zapewniających bezpieczny rozwój gospodarczy oraz polityczne *status quo*³⁵⁵. Doktor A. Adamczyk, który wysunął wniosek, iż zaangażowanie w wydarzenia „Arabskiej Wiosny” przyczyniło się do wzrostu znaczenia Turcji, równocześnie starał się wykazać, że zwiększenie roli tego państwa na Bliskim Wschodzie było możliwe dzięki odrzuceniu ustalonych zasad współpracy z Zachodem³⁵⁶.

Turecka polityka wobec Iranu potwierdza wyjątkową rolę stosunków pomiędzy państwami muzułmańskimi. Ankary nie przyłączyła się do światowej krytyki programu atomowego, który Teheran zainicjował w 2002 r., a także nie potępiła sankcji nałożonych na Iran przez Radę Bezpieczeństwa ONZ w 2006 r.. Dyplomatyczna reakcja rządu AKP objęła: poparcie praw Iranu do prowadzenia prób pokojowego wykorzystania energii atomowej oraz; wezwanie irańskiego rządu do nawiązania współpracy z Międzynarodową Agencją Energii Atomowej i przestrzeganie rezolucji Rady Bezpieczeństwa. Tureckie działania, były zgodne z procedurami wynikającymi z założeń doktryny „zero problemów z sąsiadami”. Irański program nuklearny, potencjalnie godzi w interes Turcji, jednak to Zachód ma środki, aby nie dopuścić do budowy irańskiego potencjału atomowego. Na reakcje rządu AKP wpływało przekonanie, że radykalne działania nie zmieniają dążeń Teheranu, zwłaszcza, że turecka doktryna nie zakłada użycia siły zbrojnej w konwencjonalnej wojnie w regionie³⁵⁷.

Ocena tureckich sojuszy, aktualnie dotyczy możliwości wyjścia poza partnerskie zobowiązania. Turcja, jest ściśle powiązana z Zachodem przez: obecność w NATO, partnerstwo strategiczne ze Stanami Zjednoczonymi oraz negocjacje akcesyjne z Unią Europejską. Poważne naruszenie ustalonych zasad współpracy nie wchodzi w grę, dlatego Ankara zdecydowała się na wyważoną politykę regionalną, która nie wywołuje poważnych reperkusji. Dzięki świadomej polityce Turcja stała się mediatorem, realizując założenia doktryny stosunków międzynarodowych³⁵⁸.

Wpływ mniejszości muzułmańskiej w Europie na relacje Turcji z Unią

Obecność mniejszości muzułmańskiej w Europie wpływa na relacje Turcji z Unią Europejską. Turcji posiada znaczny wpływ na działalność rosnących w siłę organizacji islamskich na terenie państw europejskich. Dodatkowo istotne znaczenie należy przypisać

³⁵⁵ Zob: P. Bilgin, *Turkey's New Foreign Policy*, op. cit, s. 173-195.

³⁵⁶ A. Adamczyk, *Trudne sąsiedztwo – wpływ relacji Turcji z sąsiadami na proces akcesji do Unii Europejskiej*, s. 76–77.

³⁵⁷ M. Pieper, *Turkish Foreign Policy toward the Iranian Nuclear Programme: In Search of a New Middle East after the Arab Spring and the Syrian Civil War*, “Brussels School of International Studies” 2013, nr 12 (3), s. 185.

³⁵⁸ Ibidem, s. 183.

samym instytucjom zrzeszającym turecką mniejszość w Europie z uwagi na to, iż część z nich sprzeciwia się działalności tureckiego rządu i tym samym stanowi potencjalną przeciwwagę dla monopolu władzy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju.

Początek współczesnej fali muzułmańskiej migracji do Europy przypadł na okres po zakończeniu Drugiej Wojny Światowej. Zrujnowana Europa potrzebowała taniej siły roboczej, którą zapewнили przybysze z kolonii. Początkowo kierowali się głównie do Francji, w której pracę znaleźli Marokańczycy, Algierczycy i Tunezyjczycy oraz Niemiec, które przyjmowały robotników z Turcji. Rządy tych krajów wprowadziły w życie program, który zakładał wykorzystanie potencjału napływowych pracowników w czasie kryzysu bez możliwości stałego osiedlenia. W rzeczywistości liczba przybyszów stale wzrastała, w związku z tym powstał problem, który rozwiązano przez nadanie części emigrantów prawa stałego pobytu. W krótkim czasie rozwinęły się zorganizowane społeczności muzułmańskie, które nie poddawały się łatwo asymilacji³⁵⁹. Badania statystyczne wykazały, że muzułmanie stanowią od 3 do 5 proc. ludności UE. We Francji mniejszość muzułmańska oscyluje wokół 10 proc. populacji kraju, w Niemczech 3,7 proc.³⁶⁰.

W Niemczech, Francji oraz kilku innych krajach Europy Zachodniej islam stanowi, drugą pod względem liczby wyznawców religię³⁶¹. Według danych *Eurostatu*, w 2008 r. największą grupę muzułmanów stanowili Turcy, których liczbę określono na dwa i pół miliona, przy czym wyniki badań nie obejmowały jednostek, które posiadały obywatelstwo UE oraz podwójne obywatelstwo³⁶². Część muzułmanów mieszkających w Europie natrafiła na trudności wynikające z izolacji wewnątrz społeczności autochtonów, która pogłębiła negatywną opinię na temat wyznawców islamu. Europejczycy dumni z wolności religijnej, posiadający przywilej swobody wypowiedzi, zaczęli obawiać się radykalnych postaw islamskich fundamentalistów³⁶³. Politolog Francis Fukuyama uznał, że grupy kontestujące wartości liberalne, dążą do erupcji całego systemu. Rządy przyjmujące emigrantów powinny tolerować wyłącznie grupy, których przedstawiciele nie wpływają destrukcyjnie na funkcjonowanie państwa³⁶⁴. Fukuyama uważa jednocześnie, że integracja przybyszów, którzy tworzą zwarte grupy stanowi największe wyzwanie długoterminowe dla

³⁵⁹Ch. Caldwell, *Reflections on the Revolution in Europe*, Londyn 2010, s. 91–111.

³⁶⁰M. Bogdani, *Turkey and the dilemma of EU accession*, op. cit., s. 111–112.

³⁶¹E. Osno, *Islam shaping a new Europe*, Chicago 2004, s. 1–5.

³⁶²O. Roy, *Globalised Islam, The Search for a New Ummah*, "CERI Serious in Comparative Politics and International Studies" 2009, s. 101.

³⁶³M. Bogdani, op. cit., s. 144.

³⁶⁴F. Fukuyama, *Identity, Imagination, and Liberal-democracy*, Londyn 2006, s. 9.

współczesnych demokracji europejskich³⁶⁵.

Mniejszość muzułmańska w Europie w pierwszym pokoleniu tworzyła ściśle odseparowane wspólnoty przywiązane do tradycji kraju pochodzenia. Różnorodność etniczna skłaniała te grupy do integrowania się w ramach wspólnoty religijnej³⁶⁶. W drugim pokoleniu przedstawiciele mniejszości muzułmańskich znający język kraju, w którym się wychowali, asymilowali się ze społeczeństwem, odczuwając presję związaną z odmiennością³⁶⁷. Dualna tożsamość spowodowała, że pozostawali pod przemożnym wpływem środowiska muzułmańskiego. Część muzułmanów opowiadała się za wprowadzeniem szariatu, który miał w ich mniemaniu zastąpić system demokratycznego³⁶⁸.

Sytuacja wyznawców islamu w Europie weszła w nowe stadium po ataku *al-Ka'idy* na Stany Zjednoczone. Decyzje, które podjęły rządy krajów Zachodnich po wydarzeniach z 11 września 2001 r. wywołały szereg problemów społecznych. Nastąpił wzrost nastrojów antyislamskich, które dotknęły w poważnym stopniu populację muzułmańską zamieszkującą Europę. Widmo narastającego antagonizmu wewnątrz krajów zamieszkiwanych przez znaczny procent mniejszości muzułmańskiej, zaniepokoiło część polityków, którzy przez lata z nadzieją patrzyli na postęp procesu asymilacji. Sytuację utrudniała działalność radykałów po obu stronach, którzy negowali możliwość pokojowego współistnienia dwóch kultur na terenie Europy³⁶⁹.

Rosnąca liczba muzułmanów w Europie sprzyja powstawaniu kolejnych organizacji, z których część podlega świeckiej kontroli, jednak w znacznej mierze funkcjonują w oparciu o meczety. Propaganda religijna muzułmanów, spotkała się z reakcją europejskich mediów oraz instytucji pozarządowych, które zwróciły uwagę na niebezpieczeństwo związane ze wzrostem aktywności społecznej wyznawców islamu. Arcybiskup Georg Ganswein, który pełnił funkcję prywatnego sekretarza Benedykta XVI, przyznał w wywiadzie dla niemieckiego *Sueddeutsche Zeitung*, że: „islamizacja Europy staje się faktem”, w ten sposób chciał podkreślić groźne oblicze tego procesu³⁷⁰. Rosnący wpływ islamu połączył zaniepokojone grupy społeczne, które wpłynęły na działania polityków.

Jednym z najbardziej dyskutowanych przedsięwzięć było wprowadzenie przez francuski rząd w 2004 r. prawa zakazującego publicznego manifestowania przynależności

³⁶⁵Ibidem, s. 6.

³⁶⁶R. Leiken, *Europe's Angry Muslims*, Nowy Jork 2005, s. 264.

³⁶⁷F. Tarifa, *Facing Tomorrow's Global Challenges: What Role for Social Science?*, Nowy Jork 2006, s. 6–12.

³⁶⁸Ibidem.

³⁶⁹M. Burleigh, *The Christian Tradition . Islam and Contemporary Europe*, Cardiff 2006, s. 166.

³⁷⁰M. Bogdani, op. cit., s. 128.

religijnej. Kolejne stanowiła decyzja władz Szwajcarii, które w 2009 r. zabroniły wznoszenia minaretów. Przykład francuski pokazuje, że władza liczy się z ideą równouprawnienia, wprowadzając restrykcyjne prawo wobec wszystkich mniejszości religijnych. W Szwajcarii sytuacja kształtuje się inaczej ze względu na żywe przywiązanie obywateli do kwestii religii, a także instytucji demokracji bezpośredniej. Szwajcarskie społeczeństwo opowiedziało się w referendum za zakazem wznoszenia minaretów. Projekt zgłosiła nacjonalistyczna Szwajcarska Partia Ludowa, która stanowiła najsilniejsze ugrupowanie w parlamencie. Decyzja, której nie można było kwestionować pod względem zasadności procedur prawnych, naruszyła zasadę równouprawnienia, ponieważ kościoły chrześcijańskie oraz synagogi nie zostały poddane żadnej restrykcyjnej procedurze. Referendum przeprowadzono pod hasłem: „nie chcemy ograniczać wolności religijnych, naszym celem jest zatrzymanie islamizacji kraju³⁷¹”. Głosujący wypowiedzieli się w dwóch innych kwestiach, które dotyczyły handlu bronią oraz podatków³⁷².

W 2006 r. Niemiecki Instytut Badań Interdyscyplinarnych ds Konfliktów i Przemocy przeprowadził sondaż, który wykazał, iż niemieckie społeczeństwo obawia się wzrostu liczby emigrantów. Wyniki analiz potwierdziły się w 2008 r., gdy w kilku niemieckich miastach, przedstawiciele tureckiej mniejszości umieścili na murach ksenofobiczne napisy oraz podpalili samochody. Kilka lat wcześniej brytyjski *The Guardian* zwrócił uwagę na powtarzające się akty nienawiści wobec muzułmanów w Niemczech, przewidując, że mogą one przerodzić się w otwarty konflikt. Brytyjski dziennik podkreślił wówczas znaczenie polityki, którą powinny zainicjować niemieckie władze w procesie normalizacji stosunków z muzułmańską mniejszością³⁷³.

Udziałowi Turków w centralnych ośrodkach władzy w Niemczech towarzyszy specyfika, która generuje miarodajne wnioski na temat pozycji mniejszości tureckiej w niemieckim społeczeństwie. Siła tureckiej mniejszości w Niemczech, opiera się na wielkości diaspory oraz na poziomie organizacyjnym. W 2009 r. pięciu deputowanych tureckiego pochodzenia uzyskało mandat w niemieckim Zgromadzeniu Narodowym³⁷⁴. Potencjał wyborczy mniejszości tureckiej ograniczył brak obywatelstwa oraz niska świadomość polityczna, stąd walor ilościowy, nie mógł być w dostatecznym stopniu wykorzystany przez niemieckich Turków. Mniejszość turecka posiada potencjalną

³⁷¹Ibidem.

³⁷²Ibidem.

³⁷³Ibidem.

³⁷⁴Ş. Aktürk, *The Turkish Minority in German Politics: Trends, Diversification of Representation, and Policy Implications*, „Insight Turkey”, nr 1 (12), s. 65.

możliwość wprowadzenia do Bundestagu własnego ugrupowania. Niemiecki politolog Andreas Wüst wykazuje, że w Bundestagu powinna istnieć „turecka” partia polityczna, która zadbałaby o interes mniejszości oraz wspierałaby aspiracje członkowskie Turcji do Unii Europejskiej³⁷⁵.

Historia politycznej aktywności Turków w Niemczech zaczęła się w latach siedemdziesiątych, kiedy to mniejszość turecka zaczęła wstępować w struktury pozarządowych organizacjach lokalnych. Społeczna forma aktywności politycznej wynikała z faktu, iż Turcy na skutek restrykcyjnej polityki niemieckiego państwa w zdecydowanej większości nie mieli uprawnień politycznych. W latach osiemdziesiątych Turcy zaczęli odgrywać poważną rolę w związkach zawodowych na szczeblu centralnym, a także w największych organizacjach społecznych.

Początki parlamentarnej działalności tureckich emigrantów wiążą się z powstaniem Partii Zielonych (GP). Związki tureckiej mniejszości z ugrupowaniem, które miało reprezentację w legislaturze umożliwiła strategia partii, która nie wymagała od członków posiadania niemieckiego obywatelstwa. Eskalacja reprezentacji tureckiej mniejszości w niemieckiej legislaturze nastąpiła, gdy „Zieloni” utworzyli silną koalicję z Socjaldemokratyczną Partią Niemiec (SPD). Pod koniec lat dziewięćdziesiątych umowa koalicyjna została zerwana. W związku z niekorzystnym rozwojem wypadków politycy tureckiego pochodzenia zaczęli przechodzić do struktur *Die Linke* (PDS), ugrupowania postkomunistycznego, które posiadało znaczne wpływy we wschodnich landach. Lewicowa PDS umożliwiła kontynuowanie działalności politykom tureckim, licząc, że zagwarantują oni głosy mniejszości. Drugim ugrupowaniem, które wiązało się z przedstawicielami tureckiej mniejszości była Wolna Partia Demokratyczna (FDP), która głosiła liberalne hasła społeczne³⁷⁶.

Działania niemieckich władz wobec tureckiej mniejszości stanowi złożone zagadnienie, które obejmuje szereg zależności na poziomie polityki wewnętrznej oraz stosunków Niemiec z państwem tureckim. Zasadniczym odniesieniem do sytuacji Turków w Niemczech, jest prawo o obywatelstwie, które zostało zmienione w 1999 r.. Wobec nowych zapisów o status obywatela mogą ubiegać się wyłącznie Turcy, którzy posiadają stałe zatrudnienie, nie byli karani oraz zrzekli się tureckiego paszportu. W dużej mierze prawo dotyka, również dzieci imigrantów, które urodziły się w Niemczech. Po ukończeniu

³⁷⁵A. M. Wüst, *Naturalised Citizens as Voters: Behaviour and Impact*, „German Politics”, nr 2 (13).

³⁷⁶Ş. Aktürk, op. cit., s. 72.

osiemnastego r. życia, muszą wybrać przynależność państwową. W rezultacie wprowadzonych zasad 2/3 niemieckich Turków nie mogło bądź nie zdecydowało się na przyjęcie niemieckiego obywatelstwa. Rezygnację z tureckiego obywatelstwa utrudniła polityka Ankary, która polegała na dążeniu do utrzymania tej formy związków emigracji z krajem³⁷⁷. Dopiero rząd premiera Erdoğan'a zmienił strategię uznając, iż relacje z macierzystym krajem, nie są gwarantowane przez fakt posiadania tureckiego obywatelstwa, natomiast status obywatela Niemiec, wzmocni znaczenie polityczne emigracji, która sprzyja akcesji Turcji do UE.

Religijny aspekt stanowi odrębne zagadnienie, które wpływa znacząco na status mniejszości tureckiej. Synkretyczny model społeczny, zasadniczo nie odpowiada niemieckiej mentalności, jednak Turcy są właściwie jedyną, liczącą się społecznością muzułmańską, która posiada dodatkowo ukształtowane związki wewnątrz niemieckiego systemu społeczno-politycznego. Na tej podstawie profesor Joel S. Fetzer twierdzi, iż procesy asymilacyjne w Niemczech przebiegają sprawnie³⁷⁸. Mimo rosnącej roli mniejszość turecka napotyka na szereg ograniczeń, które w nieco innym świetle ukazują proces asymilacji Turków w Niemczech. Wpływ tureckiej mniejszości napotyka na ograniczenia, które odnoszą się do zdolności oddziaływania na politykę niemieckich władz. Takie ograniczenia zostały przezwyciężone przez mniejszość żydowską, która w Niemczech posiada większe wpływy niż mniejszość turecka. Profesor Ronald Kaye dokonał analizy przyczyn pozycji diaspory żydowskiej w Niemczech wyróżniając trzy kluczowe atuty, które pozwalają niemieckim Żydom wpływać na politykę państwa, są to: skonsolidowana struktura, przedstawicielska w ścisłych elitach państwowych oraz scentralizowana organizacja³⁷⁹. Z kolei profesor Jette Klausen wykazuje, iż w Niemczech Turcy posiadają centralny system organizacyjny oraz stanowią spójną grupę, natomiast w zestawieniu z sytuacją europejskich Żydów, Turcy nie stworzyli w Niemczech znaczącej reprezentacji w ścisłych elitach państwowych³⁸⁰.

Centralne ośrodki zrzeszające mniejszość turecką rzeczywiście funkcjonują w Niemczech, jednak zasadniczy problem tkwi w ich statusie. Ograniczenie to dotyczy całej społeczności muzułmańskiej, która nie posiada religijnej organizacji centralnej

³⁷⁷J. S. Fetzer, J. C. Soper, *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*, Cambridge University Press, Cambridge 2005s. 94.

³⁷⁸*Ibidem*.

³⁷⁹R. Charlton, R. Kaye, *The politics of religious slaughter: An ethno-religious case study*, "Journal of Ethnic and Migration Studies" 2010, nr 12 (3), s. 503.

³⁸⁰J. Klausen, *Europas muslimische Eliten: wer sie sind und was sie wollen*, Campus Verlag, Frankfurt/Main 2006.

podlegającej ochronie państwa. Dziwi fakt, iż diaspora żydowska oraz różne odłamy kościoła chrześcijańskiego podlegają prawu wyznaniowemu. Muzułmańskie organizacje złożyły szereg wniosków formalnych w niemieckim Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, które zostały odrzucone na podstawie opinii, iż nie spełniają wymogów demokratycznych i liberalnych praktyk. Wyznawcy islamu postrzegają decyzje rządowej agendy jako efekt społecznych nastrojów, które stają się paralełą polityki niemieckiego rządu. Z drugiej strony praktyczne znaczenie blokowania muzulmańskich dążeń polega na tym, że wyznawcy islamu nie otrzymują rządowych subwencji na działalność organizacyjną³⁸¹.

Problem dyskryminacji o podłożu religijnym nie wynika z prostej zależności, jak chcieliby to przedstawiać niemieccy muzulmanie. Politolog Ahmet Kuru przyznaje, że w Niemczech funkcjonuje bez przeszkód ponad dwa tysiące meczetów, które jednak zostały sprowadzone do roli miejsc spotkań pozbawionych widocznych atrybutów wyróżniających ich religijny charakter i przynależność. Większość meczetów w Niemczech nie posiada minaretów, które mają adekwatne znaczenie w islamie do krzyża, będącego symbolem chrześcijańskiego kościoła. Z drugiej strony wpływ tureckiej mniejszości, jest na tyle znaczący, iż udało się wyegzekwować zgodę na budowę meczetu w Kolonii, który jest największą „świątynią” muzulmańską w Niemczech. Co ciekawe wniosek został przyjęty przez Radę Miejską, która była zdominowana przez konserwatystów związanych z CDU³⁸².

Upór, z jakim turecka mniejszość zaangażowała się w projekt budowy meczetu w Kolonii oraz fakt, iż nieprzychylni muzulmanom prawicowi politycy wyrazili zgodę na jego realizację nie powinien dziwić, gdyż Kolonia, jest nieformalnym centrum politycznym mniejszości tureckiej. Znajduje się tam siedziba największej i niezwykle wpływowej organizacji o nazwie *Milli Görüş*, która powstała jako partia polityczna w Turcji w 1969 r.. *Milli Görüş* początkowo działała pod auspicjami konserwatywnego polityka Necmettina Erbakana. Zadania organizacji zostały określone niemal od początku istnienia z myślą o aktywizowaniu mniejszości tureckiej poza granicami kraju. Z czasem filie *Milli Görüş* powstały w Niemczech, Francji, Wielkiej Brytanii, Holandii, Belgii, Szwajcarii Włoszech oraz Skandynawii. Ogromne znaczenie *Milli Görüş* w Niemczech wynika z powszechnego wsparcia tureckiej mniejszości, a także w mniejszym stopniu całej muzulmańskiej społeczności. Organizacja propaguje wartości islamu oraz nawołuje do odrzucenia wpływów Zachodniej cywilizacji. Turcy, których niski status materialny wzmacnia uczucia

³⁸¹A. Kuru, *Secularism, State Policies, and Muslims in Europe: Analyzing French Exceptionalism*, “Comparative Politics” 2008, nr 1 (41), s. 26.

³⁸²M. Landler, *Germans Split Over a Mosque and the Role of Islam*, “The New York Times” 2007, s. 3..

wykluczenia, a nawet napiętnowania, odwołują się do religii jako sposobu podniesienia samooceny przez dowodzenie, że rozwinięta cywilizacja muzułmańska, stanowi wystarczającą legitymację do równego traktowania muzułmanów. Pretensje części przedstawicieli wspólnoty muzułmańskiej opierają się na przeświadczeniu o prześladowaniu³⁸³.

Warte podkreślenia jest, iż Niemieckie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oceniło *Milli Görüş* jako organizację radykalną. Formalne stanowisko agencji rządowej wpływa do pewnego stopnia na proces asymilacji tureckiej mniejszości o poglądach konserwatywnych, sympatyzującej z *Milli Görüş*. W odróżnieniu od działalności niemieckiej komórki organizacja prowadzi stosunkowo liberalną działalność w Holandii. Społeczeństwo holenderskie przejawia inną mentalność w kwestii problematyki muzułmańskiej. Działając pod wpływem pragmatycznych założeń, skłania rząd do konstruktywnej współpracy z *Milli Görüş*, która w Holandii zrezygnowała z radykalizacji programowej na rzecz sprzyjania idei porozumienia ponad religijnymi podziałami³⁸⁴.

Kolejna organizacja mająca wpływy wśród tureckiej mniejszości w Niemczech o nazwie „Ruch Gülena” powstała w Turcji w latach osiemdziesiątych. Podobnie do *Milli Görüş* została ustanowiona w celu reprezentowania interesu Turcji za granicą. „Ruch Gülena” zaktywizował się na terenie Azji Centralnej by następnie rozszerzyć działalność na terenie byłej Jugosławii, gdzie wspierał prześladowanych muzułmanów.

W odróżnieniu od *Milli Görüş*, „Ruch Gülena” przejął odpowiedzialność za tworzenie systemu szkół oraz nadzorowanie kształcenia młodzieży muzułmańskiej w duchu religijnym. Ponadto w Niemczech organizacja stworzyła, również program *stricte* nastawiony na patriotyczne wychowanie mniejszości tureckiej. Z czasem „Ruch” zaczął stanowić ogromną siłę w rękach przywódcy-Abdullaha Gülena. Działalność edukacyjna w Niemczech została podporządkowana *Das Bildungshaus BIL*, której siedziba znajduje się w Stuttgarcie. W Niemczech powstały instytucje edukacyjne w Berlinie, Dortmundzie i Stuttgarcie, gdzie turecka mniejszość przygotowuje się do studiów na niemieckich uczelniach. Program edukacyjny zawiera elementy ideologiczne, które kształtują „lojalność” adeptów. Idee „Ruchu” niezwykle silnie oddziałują na młodych Turków, którzy

³⁸³Por. U. Koyuncu, *Yaşasın Euro İslam (!)*, „IGMG Perspektive” 2005; I. Bilgu, *Tendency of Violence among Youngsters and the Bankruptcy of Politics*, „IGMG Perspektive” 2008; M. Dogan, *Rosa Parks: She Sat for Us to Stand Up*, *IGMG Perspektive* 2005, s. 24; oraz z Zachodniej perspektywy ewolucja muzułmańskiej mniejszości w Europie zob. L. Pedersen, *Newer Islamic Movements in Western Europe*, Ashgate Publishing Company, Brookfield 1999.

³⁸⁴M. Sloodman, J. Tillie, *Processes of Radicalization: Why Some Amsterdam Muslims Become Radicals*, The Institute for Migration and Ethnic Studies 2006.

pragną wzmocnić więź z kulturą kraju przodków. Ze względu na nacjonalistyczny program, który może przyciągać jedynie tureckich muzułmanów „Ruch” rozwija się wyłącznie w krajach, w których mieszka znaczna mniejszość turecka. W związku z tym granice wpływów Gülena nie obejmują tak ważnych państw jak Francja, w której działa na szeroką skalę *Milli Görüş*. „Ruch” stara się aktywnie przeciwdziałać wpływom przeciwników wykorzystując propagandową działalność oficjalnego organu prasowego *Zaman Daily News*, który ma siedzibę w Offenbach w Niemczech, a także przedstawicielstwa we Francji, Holandii oraz innych krajach Zachodniej Europy³⁸⁵.

Reaktywacja tureckiej polityki Wschodniej

W procesie historycznych migracji powstał w Syrii tygiel etniczny, do którego należą Arabowie, Kurdowie, Ormianie i Asyryjczycy. Grupy te różnią się pod względem religijnym i kulturowym, większość stanowią muzułmańscy sunnici, poza nimi w Syrii mieszkają Alawici, Chrześcijanie, Druzowie, oraz szyiocy Imamici i Ismailici³⁸⁶. W 1946 r. Syria uzyskała niepodległość, jednak od tego czasu targały nią częste konflikty, których podłożem była walka o władzę nad tym eklektycznym i niezwykle zróżnicowanym narodem. Od 1963 r. kontrolę nad Syrią przejęła Partia Socjalistycznego Odrodzenia Arabskiego (Baas) zdominowana przez dowódców wojskowych wywodzących się ze społeczności Alawitów. Od 1971 r. z tej grupy etniczno-religijnej pochodzą przywódcy Syrii z rodziny al-Assad³⁸⁷. W 2000 r. prezydentem Syrii został Baszszar al-Assad³⁸⁸. W 2011 r. polityka wewnętrzna syryjskiego reżimu doprowadziła do wybuchu wojny domowej³⁸⁹.

Konflikt w Syrii narastał pod wpływem nakładających się czynników o podłożu etnicznym, religijnym, a także społecznym. Rezultatem destabilizujących procesów, które rozwijały się od czasów uzyskania niepodległości był rozkład stosunków społecznych, który podsycala polityka mocarstw działających we własnym interesie³⁹⁰. Po przejęciu władzy prezydent Baszszar al-Assad prowadził przez krótki czas umiarkowaną politykę, która stopniowo podążała w stronę rządów autorytarnych, które zostały zdominowane przez prezydenckich doradców wojskowych. W marcu 2011 r. w południowo-zachodniej Syrii

³⁸⁵ J. Irvine, *Gülen Movement and Turkish Integration*, [w:] R. Hunt, Y. Aslandogan, *Muslim Citizens of the Globalized World: Contributions of the Gülen Movement*, The Light Publication, 2006. s. 5.

³⁸⁶ P. K. Hitti, *Syria: A short story*, MacMillan, Nowy Jork 1959, s. 250–259.

³⁸⁷ D. W. Lesch, *Syria: The fall of House of Assad*, Yale University Press 2012, s. 93.

³⁸⁸ P. K. Hitti, op. cit., s. 259.

³⁸⁹ D. W. Lesch, op. cit., s. 112–116.

³⁹⁰ B. Scheller, *The Wisdom of Syria's Waiting Game*, Berlin 2014, s. 193.

wybuchły zamieszki antyrządowe³⁹¹. Grupa nastolatków z miasta Dara umieściła na budynkach hasła wzywające do ustąpienia prezydenta i rząd. Policja aresztowała chłopców, zastosowała wobec nich tortury, następnie upokorzyła ich rodziny³⁹². Wybuchły protesty, które niebawem ogarnęły największe syryjskie miasta. Powstały nieskoordynowane grupy zbrojne, które stanowiły trzon walki z reżimem³⁹³.

Spółeczność międzynarodowa ograniczyła reakcje na wydarzenia w Syrii do krytyki działań reżimu. Środki masowego przekazu na Zachodzie zainicjowały mechanizm nagłaśniania położenia, w którym znalazła się syryjska ludność cywilna w obliczu przemocy związanej z prowadzeniem działań wojennych. Brytyjskie media ukazały w negatywnym świetle prezydenta Baszszara al- Assada. Reporterka BBC Kim Ghattas stwierdziła, że wybór Baszszara al-Assada na przywódcę przyczynił się znacząco do wybuchu wojny domowej w Syrii³⁹⁴. Unia Europejska i Stany Zjednoczone naciskały na Turcję, aby wzięła na siebie ciężar pomocy syryjskim rewolucjonistom. Turecki rząd sfinansował program pomocy dla syryjskich uchodźców o nazwie *Zero Point Delivery*. Syryjczycy, którzy uciekli z kraju, zostali ulokowani w obozach dziesięciu obozach na terenie Turcji. Część Syryjczyków uzyskała możliwość podjęcia pracy dzięki pomocy wyspecjalizowanej organizacji rządowej *Disaster and Emergency Management Presidency of Turkey (AFAD)*, która została wsparta przez *The United Nations the High Commissioner for Refugees (UNHCR)*. Sytuacja pozostałych uchodźców była niepewna, ponieważ nie uzyskali prawa legalnego pobytu w Turcji, tym samym po nielegalnym przekroczeniu granicy, musieli liczyć się z deportacją do ogarniętej wojną Syrii³⁹⁵. W regionie narastał chaos, do którego przyczyniło się ustanowienie obozów w newralgicznym regionie na granicy turecko-syryjskiej. Uchodźcy po przekroczeniu granicy syryjskiej ścierali się z uzbrojonymi grupami, które pozostały wierne reżimowi al-Asada³⁹⁶. Sytuacja uchodźców uległa zasadniczej zmianie w wyniku wycofania przez turecki rząd poparcia dla prezydenta al-Asada. W kwietniu 2011 r. tureckie władze zainicjowały „politykę otwartych drzwi”, która gwarantowała uchodźcom szereg praw legalizujących warunki pobytu w Turcji. W

³⁹¹ J. Bennet, *The Enigma of Damascus*, “The New York Times” 2005, http://www.nytimes.com/2005/07/10/magazine/10SYRIA.html?pagewanted=all&_r=0.

³⁹²

³⁹³ D. Gritten, *Syria: The story of the conflict*, “BBC News Middle East” 2014, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26116868> [dostęp 19.10.2017].

³⁹⁴ K. Ghattas, *Family dynamics drive Sirian President Assad*, “BBC Middle East” 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-13247375> [dostęp 18.10.2017].

³⁹⁵ Zob: United Nations Country Team in Turkey Daily Situation Report on the Situation Pertaining to Syria, <file:///C:/Users/Micha%C5%82/Downloads/TurkeyUNCTSitReponSyria22.03.2012.pdf> [dostęp 18.03.2018].

³⁹⁶ S. Ahmadoun, *Turkey's Policy toward Syrian Refugees Domestic Repercussions and the Need for International Support*, “German Institute for International and Security Affairs” 2014, vol. 47, s. 2.

październiku turecki rząd zagwarantował Syryjczykom pełną ochronę³⁹⁷.

Syryjczycy, którzy przybyli do Turcji stali się stroną w wewnętrznej konfrontacji, którą rząd AKP toczył z wpływowym ugrupowaniem Ruch Gülena (*Hizmet*). Walka o wpływy w Turcji rozpoczęła się, gdy *Hizmet* otwarcie podważył pozycję tureckiego rządu wykorzystując wpływy w wojsku, administracji oraz mediach. Pozycja przywódcy Fetullaha Gülena wynikała z wpływu, jaki posiadał na młodzież, która kształtowała swój światopogląd w szkołach religijnych, prowadzonych przez *Hizmet*. Początek starcia dwóch największych sił konserwatywnych w Turcji, miał miejsce w marcu 2011 r., gdy rząd AKP nakazał aresztowanie dziennikarza Ahmeta Şika, który swoje wpływy zawdzięczał Gülenowi. Pozornie nieznaczący proces sądowy przerodził się w rozprawę z potężną strukturą powiązań *Hizmet*. Doszło do konfrontacji, która zakończyła się wyjazdem Gülena do Stanów Zjednoczonych³⁹⁸.

Spółeczność międzynarodowa dążyła do ustanowienia silnego rządu, który reprezentowałby opozycję walczącą z reżimem al-Asada. W sierpniu 2011 r. w Stambule doszło do spotkania przedstawicieli różnych grup opozycji. Rezultatem trudnych rozmów była decyzja o utworzeniu Syryjskiej Rady Narodowej (SRN). Powołany do życia organ przedstawicielski syryjskich rewolucjonistów powstał w celu przejęcia kontroli nad niezależnymi ugrupowaniami, które działały na terenie Syrii. W szeregach SRN znaleźli się reprezentanci najważniejszych grup opozycyjnych: Narodowej Rady Syryjskiej, Sztabu Generalnego Wolnej Armii Syrii, Syryjskiego Bractwa Muzułmańskiego, Generalnej Komisji Syryjskiej Rewolucji, komitetów działających w różnych regionach Syrii, Rząd Rewolucyjnych z całego kraju oraz przedstawiciele syryjskiej mniejszości kurdyjskiej. W składzie rządu znaleźli się dysydenci, którzy od dawna przebywali na przymusowej emigracji oraz przeciwnicy reżimu, którzy musieli opuścić kraj po wybuchu wojny domowej. Brak zgodności pomiędzy przedstawicielami SRN wywołał konflikty, których podłoże stanowiły różnice na poziomie ideologicznym, politycznym, religijnym oraz etnicznym. Część opozycji nie zgodziła się podporządkować władzy organizacji, która nie była w pełni niezależnym przedstawicielem syryjskiego narodu. W rezultacie SRN nie uzyskała realnej kontroli nad wydarzeniami w Syrii³⁹⁹.

Od początku społeczność międzynarodowa wyłączyła z rozmów na temat reprezentacji syryjskiej opozycji ugrupowania fundamentalistyczne. W konsekwencji

³⁹⁷ Ibidem, s. 4.

³⁹⁸ Ibidem, s. 3.

³⁹⁹ J. L. Gelvin, *The Arab Uprising: What everyone needs to know*, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 173-180.

działały one poza kontrolą SRN, której siedziba znajdowała się w Kairze. Część opozycji, która działała niezależnie od syryjskich władz w Kairze, utworzyła na terenie Syrii Syryjski Front Wyzwolenia Islamu (SFWI). Program polityczny koalicji opierał się na umiarkowanej ideologii religijnej⁴⁰⁰. W obliczu malejących wpływów SRN zgodziła się na włączenie do rządu umiarkowanej opozycji konserwatywnej, za którą uznano SFWI. W listopadzie 2012 r. na spotkaniu ugrupowań opozycyjnych w Katarze powołano rząd w poszerzonym składzie, który przemianowano na Syryjski Kongres Narodowy (SKN). Organ przedstawicielski syryjskiej opozycji, do którego przyłączyły się ugrupowania konserwatywne uzyskał poparcie Ligi Państw Arabskich (z wyjątkiem Algierii, Iraku i Libanu), Francji, Wielkiej Brytanii, Turcji oraz Stanów Zjednoczonych⁴⁰¹. Ówczesny Minister Spraw Zagranicznych Wielkiej Brytanii William Hague stwierdził, że jego kraj udzielił SKN poparcia z pełnym przekonaniem, że należy położyć kres „barbarzyńskim metodom” postępowania wobec ludności cywilnej w Syrii⁴⁰². Były Minister Spraw Zagranicznych Malcolm Rifkind przyznał, że po ustaleniach w stolicy Kataru do Syrii może zostać dostarczony sprzęt wojskowy, który posłuży do wzmocnienia „potencjału obronnego” Syryjskiej Armii Rewolucyjnej, równocześnie członkowie Parlamentu wyrazili się sceptycznie o możliwości interwencji brytyjskiej armii w Syrii⁴⁰³.

Warunek skutecznego działania koalicji walczącej z reżimem, stanowiło poparcie Stanów Zjednoczonych, które uznały SKN w grudniu 2012 r.. Od początku wojny domowej Waszyngton zgłaszał zastrzeżenia wobec braku kontroli SNC nad ugrupowaniami islamskimi walczącymi w Syrii. Problem, z jakim musiała zmierzyć się administracja prezydenta Obamy wiązał się w dużej mierze z profilem ideologicznym syryjskich ugrupowań konserwatywnych, który nie różnił się znacząco z retoryką ugrupowań uznawanych przez USA za terrorystyczne. Hillary Clinton, która pełniła funkcję Sekretarza Stanu w momencie wybuchu syryjskiej rewolucji stwierdziła, że według informacji wywiadowczych do Syrii przybyło wielu mudżahedinów z Iraku powiązanych z *al-Ka'idą* i *Hamasem* oraz, że istnieje groźba przejęcia przez bojowników islamskich broni, którą Stany Zjednoczone zamierzają wysłać do Syrii. Na konferencji prasowej podczas wizyty w Mar.

⁴⁰⁰ K. De Young, *Kuwait, a U.S. ally on Syria, is also the leading funder of extremist rebels*, „The Washington Post Middle East” 2013, http://www.washingtonpost.com/world/national-security/kuwait-top-ally-on-syria-is-also-the-leading-funder-of-extremist-rebels/2014/04/25/10142b9a-ca48-11e3-a75e-463587891b57_story.html.

⁴⁰¹ J. Bowen, *US recognises Syria opposition coalition says Obama*, „BBC News Middle East” 2012, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-20690148>.

⁴⁰² M. Chorley, *Britain officially recognises Syrian rebels: William Hague faces fresh calls to arm opposition forces*, „Daily Mail” 2012.

⁴⁰³ Ibidem.

Clinton przyznała, że „broń może trafić do każdego”⁴⁰⁴. Amerykanie wyrazili obawę, iż po zakończeniu wojny domowej broń zostanie wykorzystana przez przeciwników Stanów Zjednoczonych na czele z szyickim Hezbollahem, którego obecność w Syrii finansuje Iran. Ostrożność i chęć uproszczenia skomplikowanych powiązań w ogarniętej wojną Syrii, stanowiła podstawowy wymóg tureckiej polityki bezpieczeństwa⁴⁰⁵.

Wśród opinii publicznej na Zachodzie rosła krytyka, która wskazywała na niewłaściwą politykę rządów, pozwalających na powszechne łamanie praw człowieka w przedłużającej się wojnie domowej w Syrii. Waszyngton stanął przed dylematem związanym z rolą, jaką przyjął stając na straży zasad, które stanowią ideologiczny fundament amerykańskiej dominacji. Zaangażowanie w problem syryjski miało charakter polityczny, jednak wymagało przyjęcia odpowiedzialności za cierpienie ludności cywilnej. Administracja prezydenta Obamy przyjęła ostrożną postawę, która spowodowała, że konflikt w Syrii wymknął się spod kontroli, a amerykańska polityka odniosła odwrotny do zamierzonego skutek. Taka konkluzja płynęła z artykułu w *The New York Times*, który doniósł, iż Stany Zjednoczone poważnie rozważały możliwość militarnego zaangażowania w Syrii, jednak prezydent Obama nie odważył się podważyć fundamentu swojej bliskowschodniej polityki, która polegała na nieangażowaniu się w bezpośrednią interwencję w regionie⁴⁰⁶. Przewodniczący Kolegium Połączonych Szefów Sztabów generał Martin Dempsey oznajmił na posiedzeniu Senatu, że wojsko jest gotowe do przeprowadzenia każdej operacji, jednak w sztabie wskazano również na trudności nie związane bezpośrednio ze zdolnością przeprowadzenia operacji. Argumenty te dotyczyły reakcji Rosji, Iranu oraz - na co wskazuje *The New York Times* - sił rewolucyjnych, których znaczna część pozostawała poza wszelką kontrolą⁴⁰⁷. W 2011 r. miasto Homs leżące na ważnej trasie z Damaszku do Aleppo zostało zajęte przez różne ugrupowania rewolucyjne. Armia rządowa oblegała miasto, a mieszkańcy odcięci od reszty kraju i od pomocy humanitarnej stali się zakładnikami walczących stron. Najwięcej determinacji wykazali bojownicy powiązani z *al-Ka'idą*, którzy walczyli najdłużej z siłami rewolucyjnymi z

⁴⁰⁴ E. Benari, *Clinton: Arming Syrian Rebels is Supporting Al Qaeda*, „Arutz Sheva” 2012, wydanie internetowe: <http://www.israelnationalnews.com/>.

⁴⁰⁵ L. Morris, *Seven Syrian Islamist rebel groups from from new Islamic Front*, „The Washington Post Middle East” 2014, wydanie internetowe: http://www.washingtonpost.com/world/middle_east/seven-syrian-islamist-rebel-groups-form-new-islamic-front/2013/11/22/8a504da6-53bc-11e3-9ee6-2580086d8254_story.html.

⁴⁰⁶ T. Shanker, *Obama Weighs 'Limited' Strikes Against Syrian Forces*, „The New York Times Middle East” 2013, http://www.nytimes.com/2013/08/28/world/middleeast/obama-syria-strike.html?_r=0.

⁴⁰⁷ E. Bumiller, *Military Points to Risks of a Syrian Intervention*, „The New York Times Middle East” 2012, <http://www.nytimes.com/2012/03/12/world/middleeast/us-syria-intervention-would-be-risky-pentagon-officials-say.html?pagewanted=all>.

fanatyczną determinacją, która w razie interwencji mogłaby obrócić się przeciwko armii Stanów Zjednoczonych⁴⁰⁸. Z Libanu przedostały się do Syrii oddziały Hezbollahu, które działają na rzecz interesów Iranu⁴⁰⁹. Przywódca Hezbollahu Hassan Nasrallah ocenił, że prezydent al-Assad nie może przegrać w konfrontacji z rebeliantami⁴¹⁰. Baszar al-Assada na spotkaniu z przedstawicielem rosyjskiej delegacji stwierdził, że interwencja w Syrii może stanowić strategiczny błąd Stanów Zjednoczonych⁴¹¹.

W krajach arabskich Turcja, jest postrzegana przez pryzmat psychologicznych uwarunkowań, powstałych w procesie wielowiekowych relacji, które obejmują okres dominacji imperium Osmańskiego nad krajami arabskimi. W kontekście aktualnych stosunków na Bliskim Wschodzie ważny czynnik wiąże się z okresem zimnej wojny, w którym kraje muzułmańskie przynależały do przeciwnych bloków politycznych. W przypadku Turcji wybór Stanów Zjednoczonych wiąże się ze świadomością zagrożenia ze strony rosyjskiego imperializmu przejętego przez Związek Radziecki. Zachód prowadzi politykę imperialną w sposób, różniący się od rosyjskiej doktryny rozszerzania granic przez podbój. Amerykanie swą siłę zawdzięczają potędze gospodarczej⁴¹².

Politolog İlhan Uzgel twierdzi, że Turcja, jest przygotowana do wejścia w nową rzeczywistość międzynarodową, w której istotną rolę mogą odgrywać jedynie państwa posiadające wszystkie główne walory siły: sprawny system rządów, silną ekonomię oraz skonsolidowaną ideologię państwową⁴¹³. Uzgel twierdzi, że polityka zagraniczna Turcji opiera się na konstruktywizmie oraz post-strukturalizmie uwarunkowanym przez stosunki regionalne. Bezpieczeństwo Turcji dziś zależy od sytuacji w regionie, w którym istnieje stałe zagrożenie wybuchem konfliktu⁴¹⁴. Politolog Pinar Bilgin, również podkreśla znaczenie cywilizacyjnych związków Turcji z krajami muzułmańskimi. Według niej wartość wspólnych korzeni kulturowych wzrosła po 2005 r., gdy tureccy politycy zaczęli wykorzystywać propagandę demokratyczną w relacjach z krajami arabskimi. Liberalne argumenty stały się, wówczas takim samym atutem, jakim była ideologia islamska⁴¹⁵.

⁴⁰⁸ P. Wood, op. cit.

⁴⁰⁹ Ibidem.

⁴¹⁰ J. Sayigh, *A Melancholy Perspective on Syria*, „BBC News Middle East” 2014, <http://carnegieendowment.org/2014/04/08/melancholy-perspective-on-syria/h7fe?reloadFlag=1>.

⁴¹¹ Ibidem.

⁴¹² M. Aydın, *Twenty Years Before, Twenty Years after: Turkish Foreign Policy at the Threshold of the 21st Century*, [w:] *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, red. T. Ismael, M. Aydın, Ashgate, Aldershot 2003, s. 13.

⁴¹³ İ. Üzgel, *Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele*, Phoenix, Ankara 2009, s. 2–5.

⁴¹⁴ K. Kirişçi, op. cit., 34–41.

⁴¹⁵ Por.: P. Bilgin, *A return to 'Civilized Geopolitics in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the post-Cold War Era*, „Geopolitics” 2004, nr 2 (9), s. 269; P. Bilgin, and A. Bilgiç,

Profesor Ziya Önis potwierdza wartość, jaką państwa arabskie dostrzegają w tureckim systemie. Arabowie poszukują wzorca demokratycznego, skłaniając się do absorpcji elementów „tureckiego modelu”, ze względu na sprawność połączenia wartości demokratycznych z muzułmańską ideą państwową. W rezultacie czynniki demokratyczne w krajach arabskich zakładają, że turecka koncepcja systemowa, jest słuszna, gdyż pozostaje w sferze kultury islamu, zbliżając się do standardów ekonomiczno-politycznych Europy i Stanów Zjednoczonych⁴¹⁶. Z kolei dalszy rozwój tureckiego państwa zależy od kontynuacji sojuszu z Zachodem, natomiast praktyczną gwarancją utrzymania ścisłych związków jest obecność amerykańskiej broni nuklearnej na terytorium Turcji. Kwestię tą porusza doktor Aleksandra Dzisiów-Szuszczykiewicz wskazując, iż Turcja jest jednym z grona sześciu państw NATO, które zostały włączone do systemu obrony strategicznej, gwarantowanej przez rozmieszczenie amerykańskiej broni nuklearnej⁴¹⁷.

W odpowiedzi na wsparcie jakiego Stany Zjednoczone udzieliły Turcji w jej staraniach o przystąpienie do Unii Europejskiej prezydent Francji, Nicolas Sarkozy, przemawiający w imieniu większości państw europejskich stwierdził, że Turcja może kiedyś cieszyć się uprzywilejowanymi stosunkami z Unią Europejską, ale pełne członkostwo nie wchodzi w grę, gdyż kraj ten nie należy do Europy ani geograficznie ani kulturowo. Stany Zjednoczone są zainteresowane przede wszystkim zapewnieniem sobie dostępu do zasobów energetycznych basenu Morza Kaspijskiego. Waszyngton ustanowił z Turcją specjalne relacje, które lepiej wpisują się w amerykańskie cele w regionie, niż współpraca z mocarstwami europejskimi. Element turecki w polityce Stanów Zjednoczonych pozwala wywierać presję na europejskich sojuszników Ameryki, a nawet może służyć osłabieniu Europy, która buduje bardzo silną pozycję, będącą przeciwwagą dla globalnych wpływów Stanów Zjednoczonych. Przystąpienie Turcji do Unii Europejskiej doprowadziłoby do wprowadzenia Turcji do Europy w roli państwa, które posiada żywotne interesy z Waszyngtonem i będzie działało na korzyść sojusznika w polityce wewnętrznej Unii Europejskiej. Żadne z powyższych stwierdzeń nie jest jednoznacznie prawdziwe bądź fałszywe, niemniej każde z nich ujawnia szereg problemów przed, którymi stoi współczesna Europa oraz pokazuje wielowymiarowy charakter relacji sojuszniczych pomiędzy Unią Europejską, Stanami Zjednoczonymi, a także rolę Turcji wewnątrz tych skomplikowanych zależności. Kwestia turecka rzadko pojawia się na pierwszym planie debaty europejskiej, mimo to funkcjonuje w sferze dyskusji na temat tożsamości Europy i jej przyszłości.

Turkey's New Foreign Policy Towards Eurasia, "Eurasian Geography and Economics" 2009, nr 2 (52) s. 173.

⁴¹⁶ Zob: M. Bauer, T. Schiller, *The Arab Spring in 2012*, op. cit.

⁴¹⁷ A. Dzisiów-Szuszczykiewicz, *Polityka zagraniczna Turcji...*, op. cit., s. 8.

Popularność zyskują partie polityczne, które wzywają do przyjęcia twardego stanowiska w kwestii ochrony tożsamości Europy. Partie te promują chrześcijańską perspektywę historii Europy, nieufność wobec islamu oraz twardą politykę imigracyjną, tym samym odrzucają możliwość akcesji Turcji. Argumenty przemawiające za negowaniem europejskiej przynależności historycznej i geograficznej Turcji można łatwo podważyć. Przez ponad cztery stulecia imperium osmańskie kształtowało polityczną i strategiczną przyszłość kontynentu. Na przełomie XIX i XX wieku to w Europie ukuło powiedzenie, iż Turcja jest "chorym człowiekiem Europy". Nawet dzisiaj historyczne i gospodarcze wpływy Turcji w Europie są znaczne. Dowolne kształtowanie geograficznych granic Europy dla celów ideologicznych lub politycznych nie zmieni faktu, iż Turcja przynależy do Europy. Gdybyśmy stosowali te same kryteria we wszystkich dziedzinach, Cypr nie byłby częścią Europy. Należy właściwie ocenić problemy, które stanowią przeszkodę dla tureckiej akcesji. Biorąc pod uwagę bliskie związki z Iranem, Syrią, Irakiem i Azją Środkową należy wykorzystać sojusz z Turcją zamiast doprowadzać do jego rozluźnienia. Znaczenie Turcji dla gospodarki europejskiej oraz bezpieczeństwa Europy powinno doprowadzić do stworzenia odpowiedniej strategii w ramach europejskiej polityki opartej na rozwoju handlu dzięki utrzymaniu stabilności w Azji i na Bliskim Wschodzie. Pożądana polityka Unii Europejskiej wobec Turcji powinna być prowadzona niezależnie od Stanów Zjednoczonych. Mimo walorów, które wiążą się z kształtowaniem relacji bez uwzględniania interesów państw trzecich, Bruksela nie jest w stanie wypracować własnej autonomicznej polityki zagranicznej. Poza siłą, jaką dysponują Stany Zjednoczone, wewnątrz Unii Europejskiej istnieje przeszkoda, która odnosi się do partykularnych interesów poszczególnych członków. Nadszedł czas, aby kraje Europy zweryfikowały podejście do islamu, kluczowe zadanie, które stoi przed krajami Unii Europejskiej polega na znalezieniu formuły, która pozwoli dostosować czynnik populacji Turcji do potrzeb Europy nie zaś wykorzystywać argumentacji na temat niebezpieczeństwa muzułmańskiej populacji Turcji dla funkcjonowania Unii Europejskiej. Miarodajnym kryterium dla członkostwa Turcji powinny być kryteria z Kopenhagi, wówczas okazałoby się, że Turcja jest bardzo bliska realizacji wymogów postawionych przez Unię w 1993 r. Część polityków europejskich, jest w stanie działać na szkodę długofalowych interesów Europy, które odnoszą się do gospodarczych i populacyjnych korzyści wynikających z członkostwa Turcji. W zamian można uzyskać zapewnienie ochrony europejskiej tożsamości kulturowej. Potrzebujemy odważnych polityków europejskich, którzy opracują nową wizję stosunków turecko-unijnych, którzy

będą przypominać swoim obywatelom, że Turcja, dzięki swojej potędze gospodarczej, geografii, historii i naturalnej pozycji pośrednika w świecie muzułmańskim, stanowi ważny atut dla Europy i jej przyszłości. Zamiast czekać, aż konieczność historyczna zmusi Unię Europejską do włączenia Turcji, europejscy mężowie stanu powinni współpracować w celu wypracowania jasnej, rozsądnej polityki prowadzącej do członkostwa Turcji - takiej, która szanuje zasady polityczne i uznaje różnorodność kulturową i religijną. W innym wypadku Turcja pokazała już, że jest w stanie inicjować samodzielną politykę zagraniczną na Bliskim Wschodzie, gdzie tureckie państwo posiada prestiż wśród krajów arabskich, które postrzegają Turcję przez pryzmat wspólnoty kulturowej oraz wspólnej historii.

W krajach arabskich dużo uwagi poświęca się kwestii ewentualnej akcesji Turcji do Unii Europejskiej. Przychylne Turcji arabskie elity, używają sformułowania „turecki pomost cywilizacyjny”⁴¹⁸. W opozycji znajdują się wpływowe grupy nacjonalistów oraz zwolennicy idei panarabskich, którzy doceniając praktyczne korzyści wynikające z polityki zagranicznej Ankary, piętnują wszelkie przejawy ustępstw wobec Zachodu⁴¹⁹. W sferze ekonomicznej tendencja krytyczna praktycznie nie ma zastosowania, gdyż turecka gospodarka, jest ważnym ogniwem w procesie budowy potencjału ekonomicznego państw arabskich. Historyczne relacje z Turcją, która przez długi okres stanowiła centrum wielkiego imperium, kontrolującego ziemie należące do Arabów nadal odgrywa zasadniczą rolę⁴²⁰. Profesor Erdal Şafak twierdzi, że Arabowie postrzegają Turcję, jako obcego- „*permanent guest*”⁴²¹. Napięte relacje pomiędzy Turkami i Arabami sięgają czasów średniowiecza i nie zostały nigdy w pełni rozstrzygnięte. Podczas trwania „Zimnej wojny” Turcja wybrała alians z silniejszym Zachód, podczas gdy słabe państwa arabskie, jak Irak, Syria, czy Egipt zwróciły się w kierunku sojuszu ze Związkiem Radzieckim. Egipt nawiązał sojusz z państwami Bloku wschodniego z powodu walki o zrzućenie zależności kolonialnej, jednak w wyniku przegranych wojen z Izraelem zmienił orientację i związał się ze Stanami Zjednoczonymi. Syria i Irak korzystały z pomocy Związku Radzieckiego dłużej od Egiptu, ze względu na obawy przed imperialnym rewizjonizmem Zachodu. Arabia Saudyjska opowiedziała się po stronie Stanów Zjednoczonych, ponieważ nigdy nie została

⁴¹⁸ Por. reakcje na otwarcie negocjacji akcesyjnych z Ankarą na podstawie źródeł europejskich i arabskich: A. Tahiri, *Turkey's Membership in the EU... Islamic Phobia and the Bridge*, „al-Sharq al-Awsat”, 7 października 2005; C. Patten, *Turkey—The EU's Gate to the Islamic World?*, „The Globalist”, 7 czerwca 2004; A. Nizam al-Din, *Turkey, Europe and the Future of the Clash of Civilizations*, „al-Hayat”, 14 listopada 2005.

⁴¹⁹ R. Hamza, *Turkey ... A New Role*, „al-Dustur”, 26 grudnia 2004.

⁴²⁰ O. Bengio, G. Özcan, *Old Grievances, New Fears: Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel*, „Middle Eastern Studies” 2001 vol. 37, s. 52–54.

⁴²¹ Zob. E. Podeh, *The Final Fall of the Ottoman Empire*: Arab Discourse over Turkey's Accession to the European Union, „Turkish Studies” 2007, nr 3 (8), s. 318.

sprowadzona do roli państwa zależnego. Religijne znaczenie półwyspu Arabskiego dla muzułmanów, umożliwiły zachowanie przez Arabię Saudyjską pozycji partnera w kluczowym momencie nawiązywania umów, dotyczących wydobycia ropy naftowej⁴²².

Tureckie aspiracje unijne, stanowią ważny czynnik współczesnych koncepcji pan arabistycznych. Fundamentalizm arabski przeżywa odrodzenie, w którym priorytetową rolę odgrywa islam, jako środek polityczny. W związku z sytuacją, która wytworzyła się na Bliskim Wschodzie, otwarcie przez Ankarę negocjacji akcesyjnych z Brukselą, wywołało zadowolenie arabskich polityków, którzy wyrażali solidarność z muzułmańską Turcją. Minister spraw zagranicznych Egiptu Abd al-Rauf al-Ridi stwierdził, że turecka akcesja do Unii Europejskiej “wyśle jasny sygnał, że kraj muzułmański może należeć do Europy”⁴²³. Jordański przedstawiciel Walid Sa’aidi dodał, że Europa “nie będzie mogła pozostać zamkniętym klubem państw reprezentujących homogeniczną kulturę i styl życia”⁴²⁴. W 2004 r., premier Syrii Naji Otari stwierdził, że Turcja będzie reprezentowała interesy państw arabskich w UE⁴²⁵. Spotkania turecko-syryjskie na najwyższym szczycie potwierdziły nowy partnerski etap w historii stosunków dwustronnych. Prezydent al-Assad uzyskał obietnicę tureckiego wsparcia w relacjach z Europą, w której interes Syrii miał być reprezentowany przez Ankarę⁴²⁶. Wzmocniło to podstawy sojuszu, który został wznowiony w 1998 r. wraz z podpisaniem układu w Adanie⁴²⁷. Odmienne wnioski na temat znaczenia tureckich dążeń, płyną z analizy Arabskiego Centrum Strategicznego *al-Ahram*, w której stwierdzono, że tureckie starania o przystąpienie do UE, nie mają znaczącego wpływu na sytuację państw arabskich.

Profesor Emin Fuat Keyman rozszerza analizę tureckiej polityki zewnętrznej, decydując się na metodę wnioskowania na podstawie afiliacji wszystkich podstawowych czynników: geopolitycznego, systemowego, społecznego oraz ekonomicznego⁴²⁸. W badaniach nad turecką polityką zagraniczną wskazuje na podobieństwach z polityką liberalnego realizmu Stanów Zjednoczonych. Zabieg ten prowadzi do wniosku o istnieniu funkcjonalnych podobieństw liberalnego systemu chrześcijańskiej Ameryki i

⁴²² Zob. D. Jung, *Turkey and the Arab World*, op .cit.

⁴²³ “[...] would send a message to the Arab world that a Muslim country can also become part of Europe [...]”, cyt. G. al-Faqih, *Arab Press Views Turkey’s EU Accession*, “Policy Watch” 2005, vol. 1067.

⁴²⁴ “[...] that the kind of Europe that Turkey could enter in 2014 would no longer be an exclusive club of nations belong to a homogenous culture or way of life [...]”, www.marocainsdumonde.gov.ma/documents/Turquie_UE_Maroc.doc.

⁴²⁵ Wywiad udzielony 29 grudnia 2004 r., www.turkishweekly.net/news.php?id=1184.

⁴²⁶ M. Altunışık, Ö. Tür, *Turkish–Syrian Summit Affirms Historic Changes in the Region*, “Security Dialogue” 2006, nr 229.

⁴²⁷ Ibidem.

⁴²⁸ F. Keyman, “Globalization, Modernity and Democracy: Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol. 15, Nr 3–4, s. 12–14.

konserwatywnego systemu muzułmańskiej Turcji. Keyman wnioskuje z przesłanek, iż polityka zagraniczna Turcji opiera się na realistycznej koncepcji, w której komponent konserwatywno-religijny nie oddziałuje negatywnie na relacje z sojusznikami, co więcej dynamizuje turecką politykę zagraniczną⁴²⁹. Zasadności tezy na temat zmiany systemowej w Turcji, po przejściu władzy przez partię islamską, którą określa się mianem „nowej ery”, można doszukiwać się w efektach procesu realizacji doktryny Davutoğlu. Analizę należy oprzeć na porównaniu założeń polityki zagranicznej systemu kemalistowskiego. Przede wszystkim AKP nadała tureckiej polityce międzynarodowej wymiar ofensywny, w odróżnieniu od polityki nieangażowania państwa w konflikty międzynarodowe, którą przyjęły elity kemalistowskie. Doktryna AKP zakłada wykorzystanie gospodarczych możliwości Turcji do realizacji celów strategicznych w regionie bliskowschodnim. Elastyczna polityka zagraniczna rządu wykorzystuje czynnik ekonomiczny na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej w ramach strategii „win-win” oraz „soft power”. Obiektywny środek oddziaływania międzynarodowego stanowi mediacja, która pozwala Ankarze odgrywać bezpieczną rolę oraz budować pozycję, bez ryzyka uwikłania w konflikt. Koncepcja dopuszcza, również udział Turcji w misjach pokojowych, humanitarnych, a także wojskowych, które nie zagrażają bezpieczeństwu państwa⁴³⁰.

Ważnym elementem doktryny są relacje z Unią Europejską oraz wykorzystanie pozycji pomostu pomiędzy Europą i Wschodem. System państwowy powinien ewoluować w stronę liberalizmu, który przyniósł pozytywne rezultaty państwom Europy Wschodniej. Rząd AKP wykorzystał doktrynę w celu przeniesienia akcentu polityki zagranicznej z wojskowo-izolacjonistycznego na ekspansywno-gospodarczy. Turcja zyskała narzędzie, które umożliwia bezpieczną ekspansję oraz gwarantuje stały wzrost pozycji międzynarodowej⁴³¹. Turcja pełni rolę pomostu, który wiąże arabski kapitał z Zachodem. Firmy z Arabii Saudyjskiej, Zjednoczonych Emiratów Arabskich oraz Bahrajnu, założyły swoje europejskie przedstawicielstwa w Turcji. Pod koniec 2005 r. powołano strefę wolnego handlu pomiędzy Turcją, Egiptem, Tunezją, Marokiem oraz Autonomią Palestyńską⁴³².

Rola wspomnianych procesów, jest niebagatelna, ze względu na odrzucenie tzw. „syndrom Sèvres”. W Turcji do niedawna panowało powszechne przekonanie, że

⁴²⁹ Ibidem, s. 12–14.

⁴³⁰ Por. A. 'Abd al-Rahman, *On 'the Moderate Turkish Islam' the EU and Palestine*, „Akhbar al-Khalij”, 28 czerwca 2006; B. Aras, S. Bicakci, *Europe, Turkey and the Middle East: Is a Harmonization Possible?*, „East European Quarterly” 2006, vol. 40, ss.367–81.

⁴³¹ C. Aygöl, *Locating Change in Turkish Foreign Policy*, op. cit., s. 405–11.

⁴³² S. Nasr, *At Last, a Done Deal*, „al-Ahram Weekly”, 5 stycznia 2006.

zaangażowanie w spory międzynarodowe doprowadzi do unicestwienia państwa. Nowa doktryna faktycznie odrzuciła założenia polityki Sèvres, a także otworzyła szereg nowych inicjatyw. Turcja zmieniła strategię wobec Cypru, decydując się na praktyczne wykorzystanie sporu, ukierunkowane na realizację interesów związanych z negocjacjami z Unią Europejską. Podjęto, również kroki, mające na celu polityczne zbliżenie z Grecją, Armenią i Irakiem, które zdywersyfikuje instrumenty oddziaływania na Brukselę oraz Stany Zjednoczone. W Iraku Turcja wypełnia sojusznicze zobowiązania, realizując równoległe ekspansywne dążenia zmierzające *de facto* do reaktywacji imperialnych metod. Priorytetowy charakter stosunków z Brukselą, skłonił Turcję do liberalizacji prawa dotyczącego mniejszości kurdyjskiej. AKP podjęła szereg demokratycznych inicjatyw wobec społeczności Kurdów, jednocześnie wykluczała możliwość nadania autonomii etnicznym ziemiom kurdyjskim. W zamian za ugodową politykę Ankara zażądała włączenia zbrojnych formacji kurdyjskich działających na terenie Turcji do listy organizacji terrorystycznych, którą stworzono z inicjatywy Stanów Zjednoczonych na potrzeby konsolidacji środków zwalczania światowego terroryzmu⁴³³.

Rezultaty zaangażowania Turcji na Bliskim Wschodzie

W 2011 r. na Bliskim Wschodzie i w Północnej Afryce wybuchły masowe protesty przeciwko władzom, które dopuszczały się łamania praw człowieka, a także doprowadziły gospodarki do stanu ruiny. W styczniu 2011 r. tunezyjskie społeczeństwo pozbawiło władzy generała Ben Alego, który sprawował urząd prezydenta od 1987 r.. Po miesiącu Egipcjanie obalili reżim, na którego czele stał Hosni Mubarak. Wkrótce Marokańczycy, Algierczycy, a także ludność Bahrajnu i Jemenu, zachęcane dążeniami kolejnych społeczeństw, wystąpiły przeciwko autorytarnym władzom. W Syrii i Libii, wystąpienia ludności, przekształciły się w wojnę domową, która sparaliżowała działanie instytucji państwowych.

Strategia *soft power* przyczyniła się do sukcesów tureckiej polityki regionalnej. W zależności od sytuacji tureckie cele podlegały relatywizacji, która przybliżała realizację założeń. W Egipcie podstawowy efekt, wynikający z założenia doktrynalnego został osiągnięty. Podczas masowych protestów przeciwko prezydentowi Mubarakowi skandowano nazwisko premiera Erdoğan. Egipcjanie wyrażali uznanie dla „tureckiego modelu” systemowego. W dużym stopniu tendencje społeczne, zostały ukierunkowane w wyniku reakcji Turcji na wolnościowy zryw egipskiego społeczeństwa. Turecki premier

⁴³³ C. Aygül, op. cit., s. 408.

podczas przemówienia w Wielkim Zgromadzeniu Narodowym wezwał egipski reżim do przeprowadzenia niezbędnych reform demokratycznych, posługując się bardzo wymowną retoryką:

Drodzy Przyjaciele, Jesteśmy świadkami historycznych wydarzeń w regionie. Rząd AKP, pod wpływem wielodniowych debat medialnych i politycznych zdecydował się zająć stanowisko. Przede wszystkim, chcę Wam powiedzieć, że: AKP zawsze stała po stronie wolności; AKP, zawsze stała po stronie liberalnej demokracji; AKP od momentu powstania wierzyła, że najważniejsze są oczekiwania obywateli: bronimy tej idei z całą siłą i na każdym kr... Mam bardzo szczerą radę, braterskie ostrzeżenie dla egipskiego prezydenta Hosni Mubaraka(...)

Jesteśmy ludźmi, jesteśmy śmiertelni... Wszyscy umrzemy i zostaniemy osądzeni za to co po sobie zostawiliśmy... Bardzo ważne, aby pozostały po Nas wspaniałe czyny, pamięć pełna respektu i miłosierdzia. Pochodzimy z narodu wobec, którego mamy obowiązki...

[Hosni Mubarak]

Dlatego słuchaj własnego sumienia i głosu ludu, nie neguj żądań ludu. Przyjmij bez żadnego wahania wolę narodu, który pragnie zmiany. Podejmij kroki, które zadowolą naród, pierwszy z nich uczynić w imię pokoju, bezpieczeństwa i stabilizacji, nie zważając na tych, którzy działają na szkodę Egiptu⁴³⁴.

Po obaleniu prezydenta Mubaraka w lutym 2011 r., turecka aktywność zaczęła wzrastać. Wymiernym rezultatem aktywnej polityki Ankary była wizyta premiera Erdoğan w Kairze, podczas której wyraził poparcie dla procesu demokratyzacji egipskiego systemu. Podkreślił zalety „tureckiego modelu”, stawiając go jako regionalny wzór⁴³⁵. Stwierdził, że Turcji zależy na rozwoju silnej gospodarki w Egipcie. Z satysfakcją przyznał, że konserwatyzm pełni kluczową rolę w tureckim systemie demokratycznym. W państwach muzułmańskich znaczna część społeczeństwa przyjmuje islam jako czynnik sprawczy w polityce. Konserwatywne wartości wyniosły AKP do władzy, dzięki czemu Turcja może

⁴³⁴ Erdogan to Mubarak: "Listen to the Egyptians, "SETA Foundation for Political, Economic and Social Research", 1 lutego 2011.

⁴³⁵ I. Dagı, *The Turkish model: Neither authoritarian nor Islamist*, "Today's Zaman", 14 lutego 2011.

przekazywać swoje doświadczenia innym krajom w regionie⁴³⁶. W przemówieniu tureckiego premiera, można dostrzec instrumenty doktryny polityki zagranicznej. Znajduje się tam pochwała ustroju demokratycznego i liberalizmu. Kluczowe miejsce w przemówieniu zajmuje islam, który pełni funkcję formatywną, wzmocnioną przez moralizatorski ton Erdoğan. Lider AKP wpłynął na uczucia muzułmanów, przewidując, że w przyszłości naród muzułmański zajmie należne miejsce wśród największych mocarstw.

Politolog Karol Wasilewski wyraża przekonanie, iż turecka polityka w czasie „Arabskiej Wiosny” stanowi potwierdzenie obaw Zachodu dotyczących islamizacji tureckiej polityki zagranicznej. Wasilewski próbował wykazać słuszność swoich wniosków opierając się na tym w jaki sposób Partia Sprawiedliwości i Rozwoju reaguje na zmianę sytuacji w regionie bliskowschodnim. Zwrócił uwagę na dobre relacje z egipskim Bractwem Muzułmańskim, które uzyskało tureckie wsparcie podczas wyborów parlamentarnych w Egipcie w 2012 r. oraz na to, iż uległy one pogorszeniu po przejęciu władzy w Egipcie przez środowisko wojskowych⁴³⁷.

Rolę Ankary w konfliktach wewnętrznych w krajach arabskich określa zakres interesów. Tureckie działania opierają się na wykorzystywaniu dostępnych instrumentów: doktryny stosunków międzynarodowych; sojuszów ze Stanami Zjednoczonymi i Unią Europejską; oraz propagowaniu „tureckiego modelu demokratycznego”. Turcja liczy na atrakcyjność własnego systemu demokratycznego, który funkcjonuje w ramach spektrum autorytarnej reminiscencji. W krajach arabskich model ten wpasowuje się w społeczno-polityczne realia, które określają wpływy religijne, reżimowy charakter rządów oraz niska świadomość społeczna w kwestii praktycznej funkcji demokracji i liberalizmu. Ankara wykorzystuje, także walor w postaci sprawnego systemu ekonomicznego, który wyniósł Turcję do roli regionalnego lidera oraz wzoru dla innych państw. Wymienione czynniki zostały wykorzystane w działaniach politycznych wobec państw arabskich osobno, bądź w pewnej konfiguracji⁴³⁸.

Analitik OSW Agata Łoskot-Strachota nakreśliła inny aspekt, który odnosi się do polityki energetycznej Ankary. Analiza prezentuje możliwości Turcji w odniesieniu do położenia geograficznego, sytuacji geopolitycznej oraz uwarunkowań polityki wewnętrznej i zagranicznej. Pragmatyczny wymiar polityki europejskiej Ankary ma odzwierciedlenie we wzroście zapotrzebowania państw UE na surowce energetyczne, które uwidacznia się we

⁴³⁶ Ibidem.

⁴³⁷ K. Wasilewski, *Islamski aspekt tożsamości Turcji w polityce zagranicznej Partii Sprawiedliwości i Rozwoju wobec kryzysu w Egipcie*, s. 6.

⁴³⁸ E. Soler y Lecha, *The EU, Turkey, and the Arab Spring: From Parallel Approaches to a Joint Strategy?*, [w:] *Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy From a Transatlantic Perspective*, red. N. Tocci, Ö. Taşpınar, H. J. Barkey, E. Soler y Lecha, H. Nafaa, „The German Marshall Fund of the United States”, Waszyngton 2011, s. 30.

fluktuacji liczby umów handlowych. Łoskot-Starocha wymienia elementarne zadania, które stawiają sobie tureckie władze. Po pierwsze Ankara dąży do osiągnięcia maksymalnego poziomu tranzytu surowców w ramach idei uczynienia z tureckiego terytorium korytarza energetycznego z Azji do Europy. Polityka turecka w tym aspekcie wychodzi naprzeciw interesom zarówno UE jak i USA. Analityk wspomina jednak, że tureckie aspiracje w tym obszarze napotykać na przeszkodę, gdyż podobną funkcję pragną spełniać zarówno Rosja jak i Iran, Egipt oraz Irak. Turecki rząd czyni także starania w kierunku eksportowania surowców energetycznych, które znajdują się bezpośrednio na jej terytorium. W założeniu Turcja ma ambicję aby stać się czwartym po Rosji, Algierii i Morzu Północnym eksporterem⁴³⁹.

Profesor Ziya Önis wyróżnia cztery fazy zaangażowania Turcji w procesy zachodzące w krajach arabskich, przypisując zasadniczą rolę tureckim inwestycjom w regionie. Od 2002 r. do końca drugiej kadencji rządu AKP suma kontraktów, zawartych przez Turcję wyniosła prawie 26 miliardów dolarów⁴⁴⁰. Önis wskazuje, że w pierwszej fazie turecka dyplomacja wystosowała jasny sygnał do przywódców państw arabskich, w którym wyraziła pełne wsparcie dla społecznych żądań. Interes ekonomiczny, skłonił, jednak turecki rząd do przejścia na pozycję wywarzonej krytyki i ograniczenia nacisków na reżimowe władze. Zależności polityczno-kulturowe spowodowały, że AKP z niechęcią odniosła się do interwencji NATO w Libii oraz sankcji dla Syrii. W drugiej fazie pod wpływem presji NATO, Turcja wsparła działania militarne w Libii. Tureckie działania dyplomatyczne w Syrii polegały na wywieraniu bezpośredniej presji na reżim prezydenta Baszszara al-Asada, w kwestii implementacji liberalnych reform. W czerwcu 2011 r. turecka polityka uległa zmianie pod wpływem wyborów. AKP utworzyła trzeci z kolei rząd, który zaostrzył kurs wobec reżimu w Syrii. Zasadnicza zmiana, nastąpiła, także w kwestii polityki Izraela wobec Palestyny, zwiastując konserwatywny zwrot, który Önis określa, jako trzecią fazę polityki regionalnej w czasie „Arabskiej Wiosny”⁴⁴¹. W czwartej fazie, której początek objął cały 2011 rok, polityka Ankary wróciła do pierwotnego stanu umiarkowanych nacisków na represyjny rząd. W tym okresie Turcja oszacowała koszty ekonomiczne, przedłużającej się wojny domowej w Syrii. Działania zostały oparte na polityce wspierania międzynarodowych sankcji. Na decyzję AKP wpłynęło unormowanie kursu Brukseli wobec

⁴³⁹ A. Łoskot-Starocha, *Turcja – korytarz tranzytowy dla surowców energetycznych do UE*, „Prace OSW”, 2005, s. 7–8.

⁴⁴⁰ Na dane Centralnego Banku Turcji powołał się Z. Önis, *Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest*, „Insight Turkey”, nr 3 (14), s. 56.

⁴⁴¹ Z. Önis, *ibidem*, 50.

wydarzeń w Syrii. Zmianie uległo, również stanowisko wobec sankcji nałożonych na Iran przez społeczność międzynarodową⁴⁴².

Piotr Zalewski, który jest niezależnym obserwatorem zajmującym się min. polityką turecką, odniósł się do ważnego aspektu w polityce zagranicznej Ankary. Turcja przez pół wieku funkcjonowała w stanie „wyobcowania” w relacjach zagranicznych⁴⁴³, które przyczyniło się do przyspieszenia nieuniknionego zwrotu w tureckiej polityce zagranicznej w kierunku ekspansywnej polityki regionalnej wzorowanej – według jednej grupy badaczy – na dorobku imperium Osmańskiego. Nie należy jednak nadużywać argumentacji wskazującej na „wyobcowanie” Turcji w całym systemie powiązań międzynarodowych, ponieważ turecki sojusznik niezmiennie stanowi kluczowy czynnik w systemie bezpieczeństwa Zachodu.

Wojna domowa w Syrii, zyskała kluczowe znaczenie, determinowane w poważnym stopniu przez wyjątkowe relacje gospodarcze. W wyniku porozumień z rządem prezydenta al-Asada tureckie korporacje uzyskały intratne koncesje. Po wybuchu wojny domowej Turcja znalazła się w kłopotliwym położeniu, które wymagało znalezienia formy ingerencji w sprawy syryjskie, umożliwiającej odniesienie korzyści bez ryzyka uwikłania się w niebezpieczny konflikt⁴⁴⁴.

Profesor Önis, wykazuje, że globalny kryzys ekonomiczny, wpłynął na wydarzenia w krajach arabskich. Eskalacja nastrojów społecznych, była ściśle związana ze wzrostem cen oraz spadkiem bilansu handlowego. Önis podkreśla, że źródłem w masowych protestów, nie były spory w łonie elit państwowych, ani w zewnętrznej aktywności. Stany Zjednoczone oraz Unia Europejska, zaangażowały się w momencie, w którym proces przemian został rozpoczęty⁴⁴⁵.

Rewolucje krajach arabskich stanowią fenomen na skalę globalną, porównywany z przemianami, jakie miały miejsce we Wschodniej Europie w czasie schyłku komunizmu, a także demokratyzacją systemów w państwach Ameryki Łacińskiej. Zryw społeczeństw arabskich, określa się mianem „trzeciej fali demokratyzacji”⁴⁴⁶. Profesor Asef Bayat twierdzi, że zmiany, następujące w krajach arabskich w wyniku wydarzeń „Arabskiej Wiosny”, stanowią kamień milowy w procesie demokratyzacji w regionie. W Egipcie i Libii, obalenie reżimów zmieniło porządek systemowy, który stanowił relikw na pograniczu

⁴⁴² Ibidem, s. 51.

⁴⁴³ P. Zalewski, *How Turkey Went From 'Zero Problems' to Zero Friends And lost its leverage everywhere*, „Foreign Policy”, 22.08.2013, <http://foreignpolicy.com/2013/08/22/how-turkey-went-from-zero-problems-to-zero-friends/>, [dostępne: 10.10.2017], s. 1.

⁴⁴⁴ M. Piper, op. cit., s. 184.

⁴⁴⁵

R. Springborg, *The Precarious Economics of Arab Springs*, „Survival” 2011, nr 53 (6), s. 85-104.

⁴⁴⁶ Zob. M. Indyk, *Prospects for Democracy in Egypt*, „Brookings Institute Foreign Policy Trip Reports 35” 2013.

wolnego świata. W przypadku Syrii autorytarny rząd zdołał utrzymać władzę, jednak także w tym kraju, proces przemian został zainicjowany w skali, która w przyszłości ewoluuje w kierunku demokracji⁴⁴⁷.

Profesor Henryk Szlajfer zbadał możliwość zbudowania przez Turcję pozycji mocarstwa regionalnego. W rezultacie uznał, że ambicje, na które wpływa świadomość posiadania silnej gospodarki oraz armii, zbudowanych w rezultacie długiego okresu funkcjonowania kemalistowskiego systemu, napotkały na przeszkody wynikające ze zmian jakie zaszły w doktrynie państwowej po przejęciu władzy przez partię islamską. W sytuacji, w której uzyskanie przez Ankarę rangi mocarstwa regionalnego zależy od pozytywnego stosunku państw zachodnich islamskie korzenie partii rządzącej w Turcji mogą przyczynić się do uzasadnienia polityki Zachodu sprzecznej z dążeniami Turcji⁴⁴⁸. Z drugiej strony należy zaznaczyć, iż siła oddziaływania mocarstw w regionie bliskowschodnim stanowi czynnik, który poddaje w wątpliwość zdolność Turcji do odgrywania samodzielnej roli kosztem pozycji mocarstw. Podejmowanie w pełni niezależnych kroków, które kolidują znacząco z interesem mocarstw sojuszniczych spowoduje, że Ankara nie utraci profity płynące z sojuszy.

Wojna domowa w Syrii przedłuża się ze względu na kumulację sprzecznych interesów wielu państw. Obok mocarstw światowych, które chronią już ustanowiony porządek, także państwa regionalne angażują się w syryjskim tyglu, dostrzegając możliwości realizowania interesów. Arabia Saudyjska oraz Iran, skutecznie realizują własne ambicje, określają własne założenia strategiczne oraz posiadają środki do ich realizacji. Zderzenie wpływów wielu państw wskazuje na ewolucyjny charakter stosunków w regionie. Z drugiej strony nie uległ zmianie sposób rozwiązywania konfliktów. Wojna syryjska, stanowi przykład konfliktu asymetrycznego, w którym bezpośredni przeciwnicy posługują się odmiennymi środkami. Syryjski reżim posiada regularną armię, która prowadzi powstańczą walkę przy użyciu metod niekonwencjonalnych⁴⁴⁹.

Ewolucja potencjału sił na Bliskim Wschodzie, staje się faktem. Potwierdzenie tego stanu rzeczy nastąpiło w wyniku procesów „Arabskiej Wiosny”, jednak już w Iraku po interwencji Stanów Zjednoczonych w 2003 r., zrodził się precedens, który ukazał skalę zagadnienia. Kazus syryjski wystąpił w Iraku, przybierając znacznie bardziej skomplikowaną formę. Rywalizacja o wpływy toczy się pomiędzy Turcją, Iranem, a także Arabią Saudyjską. Likwidacja struktur państwowych przez Amerykanów, wywołała chaos, który wykorzystali sąsiedzi Iraku. Fiasko polityki Stanów Zjednoczonych, wywołało lawinę

⁴⁴⁷ Zob. A. Bayat, *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*, „Amsterdam University Press, Amsterdam 2010.

⁴⁴⁸ Zob. H. Szlajfer, *Turcja: samotne mocarstwo regionalne?*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2011, nr 4.

⁴⁴⁹ S. Kane, *The Coming Turkish Iranian Competition in Iraq*, USIP Special Report, 2010, s. 276.

decyzji strategicznych, z których jedną, stanowiło włączenie Turcji do amerykańskiej koncepcji odbudowy irackich struktur państwowych. Postawiono na sprawdzonego partnera, który miał się przyczynić do realizacji strategicznych celów Waszyngtonu. Tureckie aspiracje stanowiły problem, który stracił rację bytu, gdy stało się jasne, że Iran prowadzi ekspansywną politykę w Iraku⁴⁵⁰.

Analitik *the United States Institute of Peace*, Sean Kane, porównał możliwości sąsiadów Iraku. W jego przekonaniu Turcja posiada przewagę nad bliskowschodnimi rywalami, którzy realizują swoje aspiracje, wykorzystując argumenty ideologiczne. Iran koncentruje się na wspieraniu mniejszości szyickiej, która przejawia tradycyjną wrogość do sunitów. Iran dowiódł już, że szyici iraccy mogą stanowić element strategiczny. Podczas wojny iracko-irańskiej w latach 80-tych polityka i terytorialne aspiracje zostały wsparte przez antagonizm religijny⁴⁵¹. Zagrożenie, jakie niesie ze sobą rywalizacja Turcji z Iranem potwierdziła wypowiedź irackiego ministra spraw zagranicznych □ Hoyshara Zebariego, który w lipcu 2010 r. przyznał że: „Iran i Turcja są największymi graczami w Iraku, a także największymi rywalami”⁴⁵².

Doktor Henri Barkey stawia w zupełnie innym świetle rolę irackiego czynnika w relacjach Ankary i Teheranu. Podkreśla, że państwa te potrafią działać w porozumieniu, gdy w grę wchodzi przeciwstawienie się arbitralnej pozycji mocarstw Zachodnich. W Iraku □ według Barkey’a □ turecko-irańskie stosunki przypominają bezpieczną rywalizację, występującą stale w relacjach Stanów Zjednoczonych z Unią Europejską⁴⁵³. Z kolei profesor Marina Ottaway z Centrum Wilsona twierdzi, że żadne z tych państw nie może pozwolić sobie na rywalizację, która zawsze będzie działała na korzyść Zachodu⁴⁵⁴.

Tureckie wpływy osiągnęły najwyższy poziom na północy Iraku, gdzie Ankara angażuje się w proces wyboru regionalnych władz. Dowód może stanowić wypowiedź, jednego z przedstawicieli irackiego rządu, który stwierdził, że w prowincji Kirkuk” zewnętrzne siły, wpłynęły na wynik wyborów”⁴⁵⁵. Rząd w Bagdadzie stara się upubliczniać kwestię wpływów tureckich w obawie przed ekspansjonistycznymi dążeniami Ankary⁴⁵⁶.

⁴⁵⁰ Wypowiedź podsekretarza tureckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych-Feriduna Sinirlioğlu, cyt. w: *Leaked Cable Reveals Dissatisfaction of Ankara with Maliki*, “Today’s Zaman”, 7 grudnia 2010.

⁴⁵¹ S. Kane, op. cit., s. 1.

⁴⁵² Cyt. w: *Zebari Concerned over Turkey’s Iraq Policy*, “Today’s Zaman”, 19 sierpnia 2010.

⁴⁵³ H. J., Barkey, *Don’t Blame Europe for Turkey’s Moves Away from the West*, “Los Angeles Times” 2010, <http://articles.latimes.com/2010/jul/20/opinion/la-oe-barkey-turkey-eu-20100720>.

⁴⁵⁴ Cyt. w: M. Zeynalov, *Turkey’s Policy in Iraq Aims for a Broad-Based Government*, “Today’s Zaman”, 8 sierpnia 2010.

⁴⁵⁵ Ibidem, s. 11.

⁴⁵⁶ Ö. Taspinar, *Turkey’s Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism*, “The Carnegie Middle East

Zależności sięgają, jednak tak daleko, że iracki rząd działa pod wpływem określonych realiów. Turcja zbudowała pozycję dzięki kontaktom w środowisku sannickich polityków, którzy zwrócili się do Ankary o pomoc w usunięciu z urzędu szyickiego premiera Nuriego al-Maliki, który doszedł do władzy dzięki wsparciu Iranu⁴⁵⁷. Kolejny dowód skali tureckich wpływów, przyniosła wizyta premiera Erdoğan w irackiej stolicy, w 2010 r., której rezultatem było przyznanie tureckim konsorcjom zleceń na przebudowę bagdadzkiej dzielnicy Sadr⁴⁵⁸.

W rozważaniach na temat tureckiej polityki wobec wschodniego sąsiada, nie można zapominać o roli, jaką w Iraku odgrywają Stany Zjednoczone. Amerykańska interwencja, choć uzasadniona strategicznie to jednak przyczyniła się do skrajnej destabilizacji. Turcja, Iran oraz Arabia Saudyjska, jako największe państwa w regionie, posiadające uniwersalne środki oddziaływania są zdolne do prowadzenia względnie skutecznej polityki ekspansywnej. W tym układzie Turcja i Arabia Saudyjska były brane pod uwagę, jako potencjalni partnerzy, którzy jednak uwarunkowali współpracę od zgody Waszyngtonu na samodzielne działania. Ostateczny wybór Ankary, był podyktowany tym, że stosunkowo niezależna polityka turecka nie ma na celu ustanowienia własnej strefy wpływów. Amerykanie liczyli w zamian na wydatną pomoc w ustanowieniu stabilnego systemu, który gwarantowałby realizację bliskowschodnich interesów Stanów Zjednoczonych. Efektywność amerykańskiej strategii, w oparciu o Turcję zależy od tego, czy Irakijczycy zaakceptują środki oddziaływania, którymi dysponuje rząd AKP⁴⁵⁹. Istnieje, jeszcze jeden ważny aspekt relacji panujących w Iraku. Ludność tego kraju niechętnie godzi się z obcymi wpływami, niezależnie od ich źródła. W 2010 r. iracki minister spraw zagranicznych □ Hoshyar Zebari stwierdził, że:

Najbardziej niepokoi nas interwencja państw regionu w zagraniczne interesy Iraku, a także próby zainstalowania (sic!) tych krajów jako przyszłych suwerenów, decydujących o formie rządu oraz o tym kto stanie na jego czele... To jest nie do przyjęcia... powodem takiego stanu rzeczy, jest brak wspólnej polityki rządu. Mamy nadzieję, że następny rząd będzie silną, patriotycznie nastawioną koalicją... zdolną porozumieć się wspólnym językiem i działać we wspólnej

Center” 2011, s. 20.

⁴⁵⁷ J. al-Rikabi, *Maliki Seeks a 'Third Way'*, National Review, 5 stycznia 2011.

⁴⁵⁸ R. Visser, *After Sadr–Badr Compromise in Tehran, the Iraqi National Alliance (INA) Is Declared*, 24 sierpnia 2009, www.historiae.org/ina.asp.

⁴⁵⁹ S. Kane, op. cit., s. 14.

*sprawie. Tylko wówczas obce państwa będą respektowały suwerenność Iraku*⁴⁶⁰.

Przemiany w krajach arabskich wpłynęły znacząco na relacje Turcji z Unią Europejską. Turcja stała się ważnym elementem zmodyfikowanej koncepcji europejskiej. Podstawowym źródłem wpływu na autorytarne władze, które straciły zdolność kontrolowania społeczeństwa były sankcje ekonomiczne. Turecka strategia regionalna początkowo nie zakładała przyłączenia się do restrykcyjnej polityki Brukseli. W przypadku Syrii, odmowa wsparcia unijnych sankcji, spowodowała ostrą krytykę Turcji przez jej europejskiego sojusznika. Na podstawie założeń polityki *soft power*, rząd AKP, nie angażował się w jedną opcję, chcąc maksymalnie wykorzystać zależności, wynikające z międzynarodowego zaangażowania. Interes państwa wymagał politycznego wyrafinowania, które polegało na odpowiedniej absorpcji środków nacisku na syryjski reżim oraz minimalizowaniu arbitralnej roli Brukseli. W rezultacie strategia AKP, przyczyniła się do utrzymania reżimu al-Asada. Spowodowało to konieczność wsparcia opozycji w porozumieniu z Unią i Stanami Zjednoczonymi. Rola Turcji polegała na uzbrajaniu oddziałów Wolnej Armii Syryjskiej, udzielaniu schronienia dowódcom tej formacji w obozach dla uchodźców oraz propagandowego wsparcia syryjskiego powstania⁴⁶¹.

Znaczenie relacji tureckich z reżimem, zostało poddane w wątpliwość, gdy nie zostały spełnione obietnice, złożone Turcji przez prezydenta al-Asada. Deklaracje dotyczyły zgody na przeprowadzenie demokratycznych wyborów i utworzenie rządu z udziałem opozycji. Po ośmiu miesiącach turecki rząd postanowił zareagować na cyniczną postawę Damaszku. Decyzja zapadła w związku z kolejną masakrą, dokonaną przez siły rządowe, w której zginęło ponad 3 tys. cywilów⁴⁶².

Na zmianę polityki wpłynęło, również przekonanie, że syryjska wojna domowa może zakończyć się zwycięstwem sił anty-rządowych. Hugh Pope □ analityk Międzynarodowej Grupy Kryzysowej przyznał że: „sytuacja skłania Turcję do aktywnej interwencji w Syrii”⁴⁶³. Turecka pomoc wojskowa miała poważne znaczenie w kontekście odmowy wsparcia przez Zachodnie mocarstwa. Jeden z dowódców Wolnej Armii Syryjskiej □ pułkownik Riad al-Assad prognozował, że powstanie przeciwko reżimowi zakończy się w

⁴⁶⁰ Wywiad z ministrem spraw zagranicznych Iraku, „Al-Hayat”, 14 września 2010.

⁴⁶¹ L. Stack, *In Slap at Syria, Turkey Shelters Anti-Assad Fighters*, „The New York Times”, 27 października 2011.

⁴⁶² Ibidem.

⁴⁶³ Ibidem.

krótkim czasie⁴⁶⁴.

Według profesora Eduarda Solera, ewolucja systemowa w państwach arabskich, wymusza na Turcji i jej transatlantyckich sojusznikach porozumienie się w kwestii interesów. Skomplikowane zależności panujące w regionie problematyzują dodatkowe czynniki, związane z aktywnością radykalnych sił, które chcą uzyskać korzyści polityczne. Soler stwierdza, że nieudolność tureckiej strategii w początkowej fazie syryjskiego konfliktu, była spowodowana przez upór tureckiego rządu w dążeniu do prowadzenia niezależnej polityki, sprzecznej z rzeczywistością, która polegała na tym, że demokratyzacja systemowa w krajach arabskich, stanowiła jedyne możliwe założenie, które stało u podstaw zaangażowania Brukseli⁴⁶⁵.

Doktor Kinga Smoleń określa politykę bliskowschodnią Turcji jako *Ostpolitik* porównując międzynarodową Turcję do elementarnego kierunku polityki międzynarodowej Niemiec za rządów kanclerza Willi Brandta. Porównanie tureckiej polityki zagranicznej rządu PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU do niemieckiej z czasów apogeum zimnej wojny nie oddaje realiów, w których „tureckiej polityki wschodniej” nie determinuje zagrożenie ze strony potężnego mocarstwa, relacje z Zachodem nie są determinowane koniecznością obrony własnego terytorium. W rezultacie istniejących realiów na poziomie interesów mocarstwowych, charakterystykę polityki Ankary można trafnie określić mianem niemieckiej *Realpolitik*. Zadanie normalizowania skomplikowanych relacji na Bliskim Wschodzie w praktyce niezmiennie należy do Zachodu, dlatego turecka polityka regionalna nie zmieniła się zasadniczo i jest wciąż zależna od stanu relacji ze Stanami Zjednoczonymi i Unią Europejską⁴⁶⁶.

Turecka polityka zagraniczna, uległa zmianie w ciągu dekady rządów PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU, stając się bardziej otwartą na nowe kierunki. W rezultacie Ankara doprowadziła do względnej normalizacji stosunków z Rosją i Iranem, a także zainicjowała proces pojednania z Armenią i Grecją. Nie oznacza to jeszcze, że Turcja prowadzi normatywną politykę na wzór Brukseli. Dysonans pomiędzy normatywizmem i turecką wizją *Realpolitik*, najlepiej ukazuje zróżnicowana absorpcja środków podczas wydarzeń „Arabskiej Wiosny”. Rząd PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU, stanowczo domagał się od autorytarnych przywódców Tunezji i Egiptu implementacji demokratycznych reform, natomiast w przypadku Libii i Syrii sprzyjał reżimowym władzom. Dowodzi tego sprzeciw wobec planowanej interwencji NATO, która miała

⁴⁶⁴ Ibidem.

⁴⁶⁵ E. Soler y Lecha, *The EU, Turkey, and the Arab Spring: From Parallel Approaches to a Joint Strategy?*, op. cit., s. 5.

⁴⁶⁶ K. Smoleń, *Soft power w polityce zagranicznej Turcji wobec regionu Bliskiego Wschodu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin 2011, vol. 18, nr 1, s. 77–78.

wspomóc powstanie w Libii. Alternatywa proponowana przez Ankarę, zakładała doprowadzenie do rozmów pomiędzy walczącymi stronami⁴⁶⁷.

Politolodzy wskazują, że sprzeczności, występujące w relacjach Turcji z Unią Europejską, muszą zejść na drugi plan ze względu na konieczność, którą determinuje wyjątkowa sytuacja w krajach arabskich. Skuteczne działania, prowadzące do wzajemnych korzyści musi poprzedzić rezygnacja z partykularnych dążeń⁴⁶⁸. Problem stanowi odmienna charakterystyka powiązań Ankary i Brukseli, która oddala możliwość dokonania utylitarnych zmian. Unia Europejska zbudowała pozycję gospodarczą w krajach arabskich dzięki bilateralnym porozumieniom, natomiast turecki system powiązań w regionie, obowiązuje na podstawie umów handlowych, liberalnej polityki wizowej oraz doktryny „zero problemów z sąsiadami”⁴⁶⁹.

Turecka polityka otwartości w kwestii przepływu ludności z państw arabskich, różni się diametralnie od koncepcji europejskiej. Turcja ułatwia przepływ ludności arabskiej, podczas gdy napływ ludności do Europy, jest maksymalnie utrudniony ze względu na politykę migracyjną Brukseli. Dyferencje w tej kwestii neutralizuje wspólne dążenie do utrzymania bezpieczeństwa. Instrumenty realizacji wspólnego celu stanowią: zintegrowany system ochrony granic, współpraca w ramach służb migracyjnych oraz zharmonizowanie funkcjonowania wywiadów⁴⁷⁰.

Podczas „Arabskiej Wiosny” uległy zmianie akcenty w relacjach Ankary z Brukselą. W obliczu poważnego wyzwania ujawniły się słabości UE. Przede wszystkim Bruksela nie posiada zdolności kumulacji potencjału poszczególnych członków. Politolog Timo Behr dowodzi, że koordynacja działań poszczególnych krajów, jest sprzeczna z partykularnymi interesami. Behr posługuje się terminem „*divied Europe*” (podzielonej Europy) aby wykazać paradoks, który prowadzi do marnowania ogromnego potencjału UE⁴⁷¹. Relatywne słabości oddziaływania Brukseli na Bliskim Wschodzie wykorzystuje Turcja, która posiada odpowiednie środki⁴⁷².

⁴⁶⁷ N. Tocci, *The Turkish Model and its Applicability* [w:], *Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy From a Transatlantic Perspective*, op. cit., s. 5.

⁴⁶⁸ Por.: D. N. Göksel, *Europe's Neighborhood: Can Turkey Inspire?*, op. cit.; C. Grant, *A new neighbourhood policy for the EU*, „Center for European Reform Policy Brief” 2011; K. Barysch, *Why the EU and Turkey Need to Coordinate Their Foreign Policies*, „Carnegie Endowment for International Peace, Commentary” 2011; H. Grabbe, S. Ülgen, *The high price of strategic rivalry*, „European Voice” 2011; J. Szubert, *Znaczenie Turcji dla relacji Unii Europejskiej z Bliskim Wschodem*, [w:] *Turcja i Europa, Wyzwania i szanse*, red. A. Szymański, Warszawa 2011.

⁴⁶⁹ Zob. D. N. Göksel, *Europe's Neighborhood*, op. cit.

⁴⁷⁰ Zob. K. Barysch, *Why the EU and Turkey Need to Coordinate Their Foreign Policies*, op. cit.

⁴⁷¹ Zob. T. Behr, *Arab Spring, European Split*, „BEPA Monthly Brief” 2011, vol. 46.

⁴⁷² Zob. D. Korski, „Club Med and the migrants: Europe's response to the Arab Spring”, 2011, *European Council on Foreign Relations*, Bruksela.

W ramach polityki zagranicznej Bruksela stworzyła system Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (ENP), który stanowi instrument mocarstwowego oddziaływania w relacjach z państwami, znajdującymi się w szeroko pojętym sąsiedztwie Unii Europejskiej. Państwa arabskie, zostały objęte Europejskim Instrumentem Sąsiedztwa i Partnerstwa, wydzielonym z NEP w 2007 r. w celu podniesienia rangi stosunków z państwami regionu Morza Śródziemnego. Polityka sąsiedztwa, której głównym celem, jest ustanowienie stabilnych systemów w państwach sąsiadujących z Unią, wymaga od partnerów Brukseli wypełnienia zobowiązań, dotyczących implementacji reform o charakterze liberalnym. Mechanizm działał poprawnie, do momentu eskalacji sytuacji w państwach arabskich. Europejski system oddziaływania okazał się nieskuteczny w obliczu konfliktów wewnętrznych, które sparaliżowały stosunki społeczne w krajach arabskich⁴⁷³.

Nieefektywne działania instytucji europejskich podczas „Arabskiej Wiosny” wywoływały wrażenie słabości UE. W reakcji na krytykę Bruksela zmodyfikowała szereg inicjatyw wspierających procesy: demokratyczne, wolny handel, dialog międzypaństwowy, bezpieczeństwo oraz procesy migracyjne. Działania te miały wpłynąć na poprawę zdania na temat skuteczności unijnej Służby Działań Zewnętrznych. Powstał w konsekwencji wyjątkowy projekt Mobilnego Partnerstwa, który objął państwa arabskie⁴⁷⁴.

⁴⁷³ Zob. European Union External Action Service, http://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en.

⁴⁷⁴ Por: European Commission (2011), Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Region: A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean, COM (2011) 200 final; European Commission (2011), Joint Communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A new response to a changing Neighbourhood, Brussels, 25 maja 2011, COM (2011) 303.

Rozdział 4. Ewolucja tureckiego systemu pod wpływem relacji z Unią Europejską

Granice demokratyzacji tureckiego systemu

Zachodnia cywilizacja narodziła się na kontynencie europejskim, skąd rozprzestrzeniła się na cały świat. Współcześnie, misję cywilizacyjną Zachodu postrzega się przez pryzmat wpływów kulturowych. Od czasu zakończenia drugiej wojny światowej, Europa stanowi w tym systemie czynnik podrzędny w stosunku do Stanów Zjednoczonych. W ciągu ostatnich dziesięcioleci, Europa zaczyna zwiększać swoją rolę. Nowy charakter europejskiej ekspansji cywilizacyjnej, wszedł do terminologii politologicznej jako tzw. , obejmująca wszelkie pozytywne przejawy eksportu wartości stanowiących *sui generis* współczesny dorobek Europy Zachodniej. stanowi jednak, przede wszystkim formę współczesnej ekspansywnej ideologii Zachodu. W aspekcie geopolitycznym przez Turcję przebiega szlak łączący cywilizacje Wschodu i Zachodu. Zachodnia Wspólnota cywilizacyjna stała się liderem w światowej gospodarce oraz technologii, posiada największą siłę militarną na świecie, a także aspiruje do roli kulturowego potentata.

W 1992 r., wybitny amerykański filozof polityczny japońskiego pochodzenia Yoshihiro Francis Fukuyama, opublikował *The End of History and the Last Man*⁴⁷⁵. Autor zaprezentował w niej wizję światowego porządku, opartego na Zachodnim systemie demokracji liberalnej. Tekst stał się jedną z najważniejszych i najbardziej kontrowersyjnych analiz politologicznych na Zachodzie. Z tezy Fukuyamy wynika, że głównym i trwałym rezultatem historycznych konfrontacji cywilizacyjnych, jest nieuchronne zwycięstwo Zachodu, które zapoczątkuje w sposób pokojowy ogólnoświatowy ład, oparty na systemie Zachodnim.

Koncept zaprezentowany przez Fukuyamę został poddany krytyce, która opiera się na obserwacji współczesnych stosunków międzynarodowych. Część politologów wyraziła odmienne zdanie na temat przyszłości relacji międzykulturowych, w oparciu o przekonanie, iż Zachodnia cywilizacja, jest zdolna wyłącznie do pełnienia roli czynnika, kontrolującego stan permanentnego konfliktu. Zachód bezustannie uczestniczy w rozwiązywaniu sporów między państwami, a także, jest zmuszony do walki o własne interesy. Używa potęgi militarnej i ekonomicznej w celu utrzymania własnej pierwszoplanowej pozycji. W tym nieustającym procesie antagonistyczne siły, opierają się ekspansji Zachodnich idei w imię

⁴⁷⁵ Zob. F. Fukuyama, *The End of History and the Last Men*, Simon & Schuster, Nowy Jork 1992.

własnych wartości cywilizacyjnych. Fukuyama odpira krytykę twierdząc, że przyjęcie Zachodniej formy ustrojowej, jest kwestią czasu, ponieważ Zachód oferuje doskonale funkcjonujące globalne mechanizmy ekonomiczne i polityczne⁴⁷⁶.

Inny znaczący przedstawiciel Zachodniej szkoły politologicznej Samuel P. Huntington, wyraża odmienny pogląd. Krytykuje Fukujamę, któremu zarzuca deprecjację fundamentalnej roli różnic cywilizacyjnych w relacjach globalnych. Huntington przedstawił własną koncepcję stanu międzynarodowych stosunków w artykule „*The Clash of Civilizations?*”, którą potwierdził i rozbudował w książce „*Clash of Civilization and the Remaking of World Order*”⁴⁷⁷. Huntington przyjął w swoich rozważaniach, że zmieniające się stosunki globalne, w praktyce nigdy nie doprowadzą do powstania jednego, uniwersalnego systemu światowego. W przekonaniu Huntingtona w post-zimnowojennych warunkach, konflikt cywilizacyjny jest nieuniknioną, zarazem najbardziej niebezpieczną formą rywalizacji na poziomie globalnym⁴⁷⁸.

Ataki terrorystyczne na Stany Zjednoczone, które miały miejsce 11 września 2001 r., pogłębiły wątpliwości co do tezy o końcu historii. Coraz częściej pojawiające się dowody potwierdzają twierdzenie, że jesteśmy świadkami „zderzenia cywilizacji” Zachodu i islamu. Na Zachodzie istnieje ukierunkowana pragmatycznie tendencja, która nakazuje przedstawianie konfliktu, jako walki „cywilizowanego” Zachodu z grupami fundamentalistycznymi, kierowanymi przez islamskich radykałów, którzy uciekają się do rozpaczliwych, wstecznych działań, w związku z tym w sposób nieunikniony, z czasem zostaną zneutralizowane przez falę Zachodniej nowoczesności. Politolodzy zwracają uwagę na inną ewentualność: nauka i technika, które dały początek współczesnemu światu, są aktualnie potencjalnym zagrożeniem dla Zachodniej cywilizacji, gdy dorobek Zachodu stanie się bronią w rękach Wschodu, początkowo w walce o przetrwanie, a w przyszłości próbę odzyskania dominującej pozycji.

Badania politologiczne na Zachodzie □ pomimo różnic □ determinuje naturalna tendencja do przenoszenia kulturowych odwzorowań na analizę dotyczącą podmiotów należących do innych cywilizacji. Wobec tego istnieje konieczność wzbogacenia Zachodniej myśli politologicznej o czynnik zewnętrzny. Na Zachodzie ogromne znaczenie uzyskały publikacje Edwarda W. Saida, pochodzącego z Palestyny politologa, który większość życia spędził na Zachodzie. Autor książki „*Orientalism*” krytykuje Zachodnią myśl polityczną,

⁴⁷⁶ Ibidem.

⁴⁷⁷ Zob. S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Nowy Jork 1996.

⁴⁷⁸ Ibidem.

twierdząc, że wiedza na temat Wschodu służyła Zachodnim społeczeństwom, głównie do uzasadnienia i potwierdzenia dominacji:

*Człowiek Orientu jawi się w nich jako istota bierna, irracjonalna i zarazem przedmiot szczególnego zainteresowania człowieka Zachodu*⁴⁷⁹.

Profesor Said uważał, że przedstawiciel Wschodu, jest postrzegany na Zachodzie jako „obcy”. Zachodnie źródła, włączając całą historię kolonialną cechuje dążenie do supremacji. Według Saida obraz ten neguje właściwą rolę Wschodu w światowej historii postępu. Said poddaje rekonstrukcji pojęcie orientalizmu, który dostosowuje wiedzę na temat Wschodu do potrzeb Zachodnich ekspansywnych koncepcji⁴⁸⁰. Nauka nazwana na Zachodzie *Orientalizmem*, według Saida stanowi kompozycję zdeterminowaną krańcowo przez europocentryzm oraz ograniczanie nauki o Wschodzie do systemu przekazywania wiedzy, który wyklucza naukowy dyskurs przez opieranie badań kulturowych na czynniku terytorialnym oraz rozróżnienie Wschodu i Zachodu na poziomie ontologicznym⁴⁸¹.

Do 1999 r. elity wojskowe wpływały na kształt państwowej polityki. Rola armii uległa zmianie po przejęciu władzy przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju. Priorytetem działalności politycznej PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU było zwiększenie zaangażowania w negocjacje z UE, a także rozwijanie wpływów na Bliskim Wschodzie⁴⁸². W pierwszych latach rządów PARTI SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU Turcja ratyfikowała Międzynarodową Konwencję Praw Obywatelskich i Politycznych, przyjęła konwencję o Zakazie Wszelkich Form Dyskryminacji Rasowej oraz szereg umów międzynarodowych dotyczących praw człowieka⁴⁸³. W październiku 2005 r. Bruksela wyraziła zadowolenie z efektów zmian, które zaszły w Turcji. Szczególne znaczenie przypisano reformie systemu ekonomicznego oraz implementacji systemu legislacyjnego opartego na prawodawstwie UE. Reformy przyniosły, również pozytywne rezultaty w sferze wymiany handlowej oraz wzrostu zagranicznych inwestycji w Turcji. Tempo reform zmalało na skutek zmiany polityki UE, co miało znaczący wpływ na zahamowanie procesu

⁴⁷⁹ Zob. E. Said, *Orientalism*, Nowy Jork 1979.

⁴⁸⁰ Ibidem.

Zob. E. Said, D. Barsamian, *Culture and Resistance: Conversations with Edward Saïd*, South End Press, Troy 2003.

⁴⁸¹ A. N. Rubin, *Techniques of Trouble: Edward Saïd and the Dialectics of Cultural Philology*, „The South Atlantic Quarterly” 2003, nr 4 (102), s. 862–76.

⁴⁸² A. Eralp, Z. Torun, *Europeanization of Turkish Politics and Policies*, [w:] *Turkey's Accession to the European Union. Political and Economic Challenges*, red. B. Akçay, B. Yilmaz Lexington Books, Plymouth 2013, s. 29.

⁴⁸³ E. Kulahci, op. cit., s. 398.

demokratyzacji⁴⁸⁴. Profesor Rabia Karakaya Polat, jest jednym z politologów, przypisujących nadrzędną rolę w procesie demokratyzacji Turcji zmianom w relacjach z UE⁴⁸⁵. Według analityka Firata Oktaya polityka Brukseli jest nastawiona na wyciąganie korzyści ze stanu zawieszenia, w którym znalazły się tureckie negocjacje. Utrzymywanie takiego stanu rzeczy, jest możliwe dzięki wykorzystaniu reform, jako instrumentu nacisku na Ankarę:

Rozważając kwestię tureckiej akcesji, Rada stwierdza, iż: “Mając na uwadze pełne poszanowanie dla wszystkich kryteriów ustanowionych na szczycie w Kopenhadze, włączając zdolność absorpcyjną Unii, jeśli Turcja nie zdoła przyjąć wszystkich zobowiązań członkowskich, wówczas nie może ulegać wątpliwości związek Turcji ze strukturami europejskimi”⁴⁸⁶.

Unia Europejska przyjęła zasadę warunkową w negocjacjach, która sprowadza się do uzależnienia pełnego członkostwa od zdolności Turcji do wprowadzenia wszystkich wytycznych UE. Wcześniejsze postanowienia, umożliwiały zakończenie reform po przystąpieniu do UE⁴⁸⁷. Nowe podejście do polityki akcesyjnej odbiło się na negocjacjach, w których wprowadzono strategię długich okresów przejściowych, możliwość stosowania wyjątkowych procedur, zabezpieczających interes UE⁴⁸⁸. Skomplikowanie procedur negocjacyjnych zostało spowodowane przez politykę poszczególnych państw UE, które zaangażowały się w działalność nastawioną na uniemożliwienie akcesji Turcji⁴⁸⁹. Do grona przeciwników tureckiego członkostwa poza Grecją i Cyprzem, przyłączyły się Niemcy oraz Francja⁴⁹⁰. Prezydent Nicolas Sarkozy w 2007 r. stwierdził, iż w sytuacji, w której Bruksela będzie prowadziła politykę sprzeczną z interesem Francji, o przyszłości tureckiej akcesji zadecydują francuscy obywatele, którzy wypowiedzą swoje zdanie na temat przystąpienia

⁴⁸⁴N. Tocci, *Elite Opinion Dimension behind the Scenes of Turkey's Protracted Accession Process: European Elite Debates*, [w:] *Fifty Years of EU-Turkey Relations: A Sisyphean Story*, red. A. E. Çakır, Nowy Jork 2011, s. 91.

⁴⁸⁵The 2007 Parliamentary Elections in Turkey: Between Securitization and Desecuritization, “Parliamentary Affairs”, 2009, nr 62 (1), ss. 129-148.

⁴⁸⁶Cyt. za: F. Oktay, *Turkey's Progress towards the Adoption of Acquis Communautaire*, Ankara 2009, s. 93, <http://www.ankarabarosu.org.tr/site/AnkaraBarReview/tekmakale/2009-1/9.pdf>.

⁴⁸⁷C. Preston, *Enlargement and Integration in the European Union*, Routledge, Londyn 1997, s. 18–21.

⁴⁸⁸Komisja Europejska, *Negotiating Framework for Turkey*, Bruksela 2005, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/turkey_en.

⁴⁸⁹A. Eralp, *Turkey and the European Union*, [w:] L.G. Martin, D. Keridis, *The Future of Turkish Foreign Policy*, Cambridge 2004, s. 31.

⁴⁹⁰K. Barysch, *Turkey and the EU: Can the Stalemate be Avoided?*, “Policy Brief, Center for European Reform”, Bruksela 2010, s. 2–3.

Turcji do UE ⁴⁹¹. Zdaniem francuskich oponentów, przyjęcie Turcji doprowadzi do zaburzenia efektywnego działania Wspólnoty. Politolog Nathalie Tocci twierdzi, że toczący się we Francji społeczny spór o rolę religii w państwie, wpłynie decydująco na losy akcesji muzułmańskiej Turcji. Według profesor Tocci francuscy chrześcijanie, którzy obawiają się napływu muzułmanów, dostrzegają również szansę na odrodzenie religijne francuskiego społeczeństwa, które w znacznym stopniu uległo laicyzacji. Paradoks polega na tym, że islam stał się dla części Francuzów instrumentem walki z laicyzacją, głównie dlatego, że może doprowadzić do reaktywacji chrześcijańskich idei pod wpływem zagrożenia ⁴⁹². Tureckie aspiracje członkowskie, nie wpłynęły, natomiast na radykalizację polityki Berlina. Niemiecka koncepcja uprzywilejowanego partnerstwa gospodarczego z Turcją, ma na celu ochronę relacji handlowych przy jednoczesnym zabezpieczeniu Europy przed napływem emigrantów z Turcji ⁴⁹³.

Doktor Adam Szymański poruszył kwestię wielopoziomowego zarządzania, które *de facto* kształtuje politykę UE, wskazując na znaczenie tej zależności dla polityki zagranicznej UE. Rola instytucji Unii Europejskiej, które funkcjonują na poziomie narodowym i ponadnarodowym jest zasadnicza w kontekście równouprawnienia wszystkich państw aspirujących do akcesji. Szymański wykazuje, iż znaczenie prerogatyw instytucji wpłynęło przede wszystkim na relacje unijne z państwami Bałkanów Zachodnich ⁴⁹⁴. W ramach działalności Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych oraz Wysokiego Przedstawiciela Unii do Spraw Zagranicznych i Bezpieczeństwa poszczególne państwa realizują politykę we własnym interesie ⁴⁹⁵. W kontekście tureckich starań członkowskich Szymański wskazuje na skutki polityki Rady UE oraz Rady Europejskiej. Instytucje te reprezentują partykularne interesy państw członkowskich wpływając hamująco na proces integracji Turcji ⁴⁹⁶.

Kontrowersyjna polityka Brukseli, doprowadziła do impasu w tureckiej polityce wewnętrznej. W trakcie pierwszych dwóch lat rządów AKP postawiła na szali swój autorytet w kraju, angażując się w politykę proeuropejską. Ryzyko polegało na tym, iż warunkiem przeprowadzenia demokratycznych reform miało być szybkie zakończenie negocjacji akcesyjnych. Wyborcy, którzy oddali głos na PARTIĘ SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU mieli na względzie obietnicę przystąpienia do UE. W rezultacie fiaska idei akcesyjnej partia rządząca stanęła przed ryzykiem utraty liberalnego elektoratu, a także

⁴⁹¹E. İçener, Z. Çağlıyan-Içener, *The Justice and Development Party's Identity and Its Role in the EU's Decision to Open Accession Negotiations with Turkey* 2010, "Southeast European and Black Sea Studies", nr 1 (11), s. 20–23.

⁴⁹²N. Tocci, op. cit., s. 97.

⁴⁹³A. Erlap, op. cit., s. 35.

⁴⁹⁴A. Szymański, *Zarządzanie wielopoziomowe analiza przypadku polityki rozszerzenia Unii Europejskiej*, „Studia politologiczne”, vol. 27, s. 48.

⁴⁹⁵Ibidem, s. 194, 202.

⁴⁹⁶Ibidem, s. 204.

konserwatywnych wyborców, którzy z niezadowoleniem przyjęli wprowadzenie demokratycznych reform⁴⁹⁷. Turecka opinia publiczna oraz partie polityczne zmanifestowały niechęć wobec polityki PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU w kampanii poprzedzającej referendum w sprawie wprowadzenia zmian konstytucyjnych, które odbyło się we wrześniu 2010 r. Przyczyniło się to do zmiany strategii władz, które w odpowiedzi na antyeuropejskie nastroje wstrzymały reformy⁴⁹⁸. Przeciwny pogląd panuje wśród polityków europejskich. Unijny dyplomata Denis Chaibi, stanął w obronie polityki Brukseli wobec Turcji twierdząc, iż kwestia tureckiej tożsamości kulturowej odgrywa drugorzędną rolę w relacjach z UE. Jego zdaniem problem Turcji polega wyłącznie na braku woli do pełnej implementacji kryteriów kopenhaskich, które stanowią □ wbrew opinii tureckich sceptyków □ standardowe wymagania, które są stawiane wszystkim kandydatom⁴⁹⁹.

W ogólnym rozrachunku korzyści wynikające ze starań członkowskich były na tyle znaczące, iż wśród pragmatycznych polityków z AKP, program demokratycznych reform nie utracił racji bytu. W 2008 r. turecki rząd stworzył Narodowy Program, który zawierał wytyczne w kwestii implementacji 34 segmentów reform, których przeprowadzenie umożliwi pełną implementację kryteriów kopenhaskich⁵⁰⁰. Na początku 2009 r. turecki Parlament przegłosował powołanie Sekretariatu Generalnego ds. Stosunków z Unią Europejską w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, który miał przejąć wyłączną odpowiedzialność za negocjacje akcesyjne. W 2011 r. zostało powołane odrębne ministerstwo, zajmujące się negocjacjami z Brukselą, które przejęło zadania Sekretariatu Generalnego⁵⁰¹.

W raporcie z 2009 r. Komisja Europejska skrytykowała stan reform w dziedzinie sądownictwa, walki z korupcją oraz odniosła się negatywnie do skali wpływów wojskowych na politykę państwa. Niezależna Komisja ds. Turcji uznała również konieczność wprowadzenia przez turecki rząd przejrzystego prawa w dziedzinie walki z terroryzmem. Turcja stosowała prawo antyterrorystyczne wobec wszystkich podejrzanych o działalność na szkodę państwa. Raport wskazywał, również na konieczność reformy prawa

⁴⁹⁷M. J. Patton, *AKP Reform Fatigue in Turkey: What Has Happened to the EU Process?*, "Mediterranean Politics", nr 3 (12), s. 339–58.

⁴⁹⁸A. Erlap, op. cit., s. 36.

⁴⁹⁹A. Anon, *Turkey's EU Accession: The Long Road from Ankara to Brussels, Roundtable with Burak Akçapar and Denis Chaibi*, "Yale Journal of International Affairs", 2006, s. 51.

⁵⁰⁰National Programme for Turkey under the IPA-Transition assistance and institution building component for the Year 2009 Annex, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/turkey/ipa/2009/national_programme_turkey2009_en.pdf.

⁵⁰¹A. Erlap, op. cit., s. 36.

normującego działalność partii politycznych⁵⁰². Komisja Europejska zwróciła uwagę na politykę Turcji w sporach z Armenią oraz Cyprzem. W 2010 r. Komisja przychylnie oceniła rolę Ankary w czasie kryzysu, który miał miejsce przed akcesją Cypru do UE. W procesie tym Ankara wpłynęła na turecką mniejszość aby wsparła ideę akcesji Cypru. Mimo pozytywnych ocen w konkluzji Komisja uznała, że Turcja nie zmierza do unormowania stosunków bilateralnych z Republiką Cypru, po wstąpieniu tego państwa do UE. W szczególności krytyce poddano brak implementacji przez Ankarę dodatkowego protokołu do porozumienia akcesyjnego, w którym Turcja zobowiązała się do uregulowania kwestii wolnego handlu z Republiką Cypru. W kwestii tureckiej polityki wobec Armenii Komisja wskazała brak ratyfikacji przez turecką legislaturę porozumienia dotyczącego normalizacji stosunków⁵⁰³.

Aktywna działalność skonsolidowanej opozycji, w czasie pierwszej kadencji pro-islamskiego rządu zakończyła się sukcesem Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, która obroniła swoją pozycję i weszła w fazę przygotowań do kolejnej kampanii wyborczej. Mimo zwycięstwa rządu, wewnętrzna konfrontacja, spowodowała konieczność modyfikacji strategii politycznej, która odbiła się negatywnie na tempie liberalnych reform społecznych. Brak dostatecznego poparcia społecznego w kwestii reform. Proces demokratyzacji uległ ponownemu przyspieszeniu po 2005 r., w wyniku eskalacji działalności niepodległościowej Kurdów. Rząd, który został obarczony częścią odpowiedzialności za sytuację, zdecydował się na użycie wojska przeciwko wzmacniającej się partyzantce, reprezentowanej przez Partię Pracujących Kurdystanu. Zadanie zlikwidowania zagrożenia, wymusiło nawiązanie porozumienia z armią. Dla władzy zaangażowanie armii w konflikt z Kurdami, miało zasadnicze znaczenie, zwłaszcza, gdy działalność partyzantów kurdyjskich eskalowała w stopniu, który mógł posłużyć za argument do użycia siły. Rząd zdawał sobie doskonale sprawę, że osłabiona pozycja polityczna elit wojskowych oraz sposobność do oddania armii odpowiedzialności w sferze, do której jest predestynowana może wpłynąć korzystnie na sytuację w państwie. Zdolność elastycznego działania, umożliwiła rządowi wznowienie pierwotnej koncepcji w polityce zagranicznej, która opierała się na fundamentalnej kwestii relacji z Unią Europejską i wymagała powrotu do polityki reform. W przypadku reform z lat

⁵⁰²Turkey in Europe: Breaking the Vicious Circle, "Independent Commission on Turkey, 2nd Report" 2009.

⁵⁰³Komisja Europejska, Enlargement Strategy and Main Challenges 2010–2011, European Commission, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, 9.11.2010. Na temat konfliktu turecko-ormiańskiego zob: W., Konończuk, *Bagaż historii – relacje turecko – armeńskie*, [w:] Raport Ośrodka Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, *Turcja po rozpoczęciu negocjacji z Unią Europejską- relacje zagraniczne i sytuacja wewnętrzna*, Warszawa 2008, cz. 2.

2002-2005 chodziło problem z realizacją reform, dotyczył krytyki opozycji, która wykorzystywała fakt, iż rząd podporządkował się linii narzuconej przez Brukselę, co doprowadziło do impasu, który uderzył w proces demokratyzacji Turcji. Reaktywacja ewolucji systemowej po 2005 r., została oparta na idei konsolidacji społeczeństwa, zmieniającej poprzedni zamysł, który polegał na instytucjonalizacji odrębności etnicznej, w ramach dążenia do uznania przez wszystkie mniejszości porządku państwowego. Nowa koncepcja zakładała włączenie kwestii partykularyzmu wewnątrz państwa w ogólny proces reformowania praw obywateli oraz zrównanie wszystkich żywiołów etnicznych wobec uniwersalnego prawa. Przedstawienie zmodyfikowanej koncepcji opinii publicznej, nie wywołało entuzjazmu, ponieważ projekt rządowy nadal stanowił w oczach społeczeństwa poważne zagrożenie⁵⁰⁴.

Godna podkreślenia zmiana nastąpiła w kwestii praw człowieka, która została skodyfikowana na poziomie konstytucji, w której wprowadzono dwadzieścia sześć liberalnych artykułów. Wielkie Zgromadzenie Narodowe Turcji 30 maja 2010 r. przegłosowało projekt nowelizacji ustawy zasadniczej, który 12 września został zaakceptowany w powszechnym referendum większością 58 proc. głosów⁵⁰⁵. Skala wydarzenia, jest tym większa, że głosowanie, które zostało przeprowadzone w rocznicę przewrotu wojskowego z 1980 r., urosło do rangi symbolicznego momentu w procesie demokratyzacji Turcji⁵⁰⁶. Społeczna aprobata reformy przepisów prawnych, określających kompetencje poszczególnych organów państwowych, gwarantowała ewolucję w systemie sądowym, polegającą na precyzyjnym określeniu kompetencji i struktury sądów⁵⁰⁷. W kwestii praw człowieka zmieniono zapisy odnoszące się do ochrony danych osobowych, praw dzieci, kobiet oraz osób starszych. Zmodyfikowano uprawnienia służb publicznych w celu usprawnienia działań w obliczu nowych zadań, a także zreformowano prawa dotyczące swobody osiedlania oraz tymczasowej zmiany miejsca pobytu⁵⁰⁸. Ze względu na ramy nowej koncepcji, reformy zmieniały prawodawstwo w dziedzinie powszechnych praw obywateli, nie odnosiły się natomiast bezpośrednio do mniejszości. W związku z tym sprzeciw zgłosiła pro kurdyjska Partia Pokoju i Demokracji, która wskazywała, że reformy

⁵⁰⁴ A. Kaya, *Management of Ethno-Cultural Diversity in Turkey: Europeanization of Domestic Politics and New Challenges*, "International Journal of Legal Information" 2010, nr 38 (2), s. 117–120.

⁵⁰⁵ *Turkish Constitutional Referendum Set for Sept. 12*, "Hürriyet", 5 grudnia 2010.

⁵⁰⁶ S. Yazici, "Turkey's Constitutional Amendments: Between the Status Quo and Limited Democratic Reforms", Report, *Insight Turkey*, 2010, vol. 12, nr 2, s. 20.

⁵⁰⁷ L. Gorenc, *Proposed Constitutional Amendments to the 1982 Constitution of Turkey*, "TEPAV Evaluation Note" 2010, s. 111.

⁵⁰⁸ Ibidem.

nie objęły ważnych z punktu widzenia interesów Kurdów kwestii progu wyborczego, rozdziału dotacji państwa dla partii politycznych oraz prowadzenia kampanii w językach mniejszości, nie wprowadzono również zmian w kodeksie karnym⁵⁰⁹.

Pragmatyczny cel, który leżał u podstaw nowej koncepcji reform ukazuje zmiana rządowej polityki medialnej. Kolejny pakiet reform medialnych umożliwił nadawanie całodobowych transmisji w językach mniejszości przez ogólnokrajową telewizję. Kwestia ta została uregulowana w wyniku zmian w *Ustawie o tureckim radiu i telewizji* oraz *Ustawie o koncesji i emisji*, które umożliwiły TRT podejmowanie suwerennych decyzji dotyczących oferty programowej⁵¹⁰. W rezultacie 1 stycznia 2009 r. TRT rozpoczęła nadawanie pierwszego ogólnopolskiego programu w języku kurdyjskim. Na rozwiązanie czekała kwestia pozostałych nadawców, którzy zgodnie z decyzją Naczelnej Rady Radiofonii i Telewizji z 2004 r., otrzymali pozwolenie na ograniczoną emisję programów w językach mniejszości. W art. 5 *Ustawy o nadawaniu w innych językach i dialektach* uniemożliwiał należącym do Kurdów środkom masowego przekazu, transmitowanie programów w ojczystym języku oraz nakładał państwową kontrolę na korporacje medialne, finansowane przez kapitał kurdyjski⁵¹¹. Sprzeczne wytyczne prawne wymogły konieczność wypracowania dalszych regulacji do decyzji RTÜK z 2004 r.⁵¹². Zdecydowano się na aneks, który został wprowadzony w listopadzie 2009 r.. Zgodnie z nowym zapisem zminimalizowano możliwość ingerencji państwa w politykę prywatnych nadawców, którym umożliwiono nadawanie w języku mniejszości, z zastrzeżeniem, iż przekazywane transmisje zostaną zaakceptowane przez RTÜK, która miała czuwać nad wyeliminowaniem treści antytureckich⁵¹³.

Znaczący postęp dokonał się w kwestii ustanowienia naukowych ośrodków, kształcących studentów w językach mniejszości. Początkowo powołano Instytuty Języków Żywych” na państwowych uczelniach *Mardin Artuklu* oraz *Dicle*, które zostały upoważnione do nadawania tytułów doktorskich w zakresie filologii kurdyjskiej, perskiej, arabskiej oraz aramejskiej. Władze *Mardin Artuklu* i *Dicle*, uznały, że ustępstwa rządu, powinny pójść dalej i domagały się utworzenia odrębnego instytutu, zajmującego się

⁵⁰⁹ BDB Boycott on Reform Vote Leads to Controversy, “Today’s Zaman”, 21 kwietnia 2010.

⁵¹⁰ The Law Amending the Law on Turkish Radio and Television and the Law on the Establishment and Broadcasts Radio and Television, “Official Gazette of Turkish Republic” 2008, nr 5767.

⁵¹¹ E. E. Güzeldere, Turkey: Regional Elections and the Kurdish Question, “Caucasian Review of International Affairs” 2009, nr 3 (3), s. 297.

⁵¹² The Regulation on the Broadcasting in Different Languages and Dialects Traditionally Spoken by Turkish Citizens in their Daily Life, “Official Gazette of Turkish Republic” 2009, nr 27405.

⁵¹³ Frequencies in Mother Tongue, Aksam News Agency, 29 września 2009, <http://aksam.mediyator.com/2010/09/30/haber/guncel/16111>.

wyłącznie językiem kurdyjskim. Zwrócono się w tej kwestii do Rady Szkolnictwa Wyższego (YÖK), która początkowo odrzuciła wniosek, tłumacząc brak zgody na utworzenie odrębnej jednostki akademickiej naruszeniem art. 42 konstytucji według, którego włączenie do systemu edukacji języka mniejszości stoi w sprzeczności z zasadą, iż język turecki pełni wyłączną rolę w systemie edukacji państwowej⁵¹⁴. Wydano opinię, w której stwierdzono, że nadanie specjalnej roli językowi kurdyjskiemu ponad innymi językami mniejszości, spowoduje zrównanie jego znaczenia z językiem tureckim⁵¹⁵. Impas trwał do 2011 r., w którym powołano na *Mardin Artuclu* Studia Kurdyjskie w ramach Wydziału Sztuki i Nauk Społecznych⁵¹⁶.

Krytyczne opinie na temat reformy systemu wyborczego, zostały uwzględnione w nowelizacji *Ustawy o zasadach wyborczych i kampaniach wyborczych*, która weszła w życie 8 kwietnia 2010 r.. Zmiana dotyczyła art. 58, zakazującego prowadzenia kampanii wyborczych w językach mniejszości. Przed reformą używanie języka tureckiego było obligatoryjne, zgodnie z art. 51 złamanie prawa groziło karą więzienia. Zakres liberalizacji prawa wyborczego doprecyzowało *Prawo o partiach politycznych*, określające w art. 81 działalności kongresów partyjnych oraz statutu partii, który musiał być wydany w języku tureckim. W rzeczywistości prawo nie było w pełni realizowane, ponieważ w 2011 r. politycy, którzy prowadzili kampanię wyborczą w języku kurdyjskim zostali skazani na wysokie grzywny, a nawet na karę pozbawienia wolności⁵¹⁷. Dowolność interpretacji nowych przepisów była powszechna, powodując, że sądy wydawały wyroki pod wpływem sankcji negatywnej nowego prawodawstwa. Cały system został podporządkowany infiltracji zagrożeń, które dostrzegano w antypaństwowej działalności intelektualistów, zmiana funkcji aparatu przymusu stanowiła bezsprzecznie negatywny skutek liberalnych reform. Choć zostały wyeliminowane praktyki represji bezpośredniej, zintensyfikowano działania, które pozostawały pozornie w zgodzie z literą prawa⁵¹⁸.

Kolejny problem przed, którym stanął rząd Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, dotyczył stosunku państwa do mniejszości religijnych, które w okresie republiki były sukcesywnie poddawane represjom. Zasady koegzystencji w zróżnicowanym etnicznie i kulturowo społeczeństwie tureckim nie odpowiadały modelowi demokratycznemu i musiały

⁵¹⁴ Leaving Language Kurdish, Taraf News Agency, 12 września 2009.

⁵¹⁵ Ibidem.

⁵¹⁶ The YÖK approves Kurdish Department at Undergraduate Level, Radical News Agency 23 września 2011.

⁵¹⁷ B. Kizikan-Kisacik, op. cit., s. 226.

⁵¹⁸ The Regulation concerning the Amendment of the Administration of the Institutions of Penalty Execution and the Execution of the Measures on Penalty and Security, "Official Gazette of Turkish Republic" 2009, nr 27264.

ulec reinterpretacji. W 2008 r. rozgorzała dyskusja na temat praw własności mniejszości religijnych, w ramach procesu konwergencji z ogólnym charakterem liberalizacji systemowej. W poprzednich latach, zadowolono się reformą stosunków własności oparciu o *Prawo o fundacjach*, które wykazywało poważne uchybienia. Przedmiotem sporu było utrudnienie obrotu środkami własności obywatelom Turcji, którzy nie byli muzułmanami, brak możliwości skutecznego ubiegania się przez nich o zwrot odebranego mienia oraz kwestia roszczeń za utracony majątek. W rezultacie zmodyfikowano założenia niekompletnej reformy, które umożliwiły relokację prawa własności w obrębie tej samej organizacji⁵¹⁹ oraz wprowadziły możliwość agregacji własności⁵²⁰. W kwestii odszkodowań przyjęto zasadę, iż zadośćuczynienie za mienie, które zostało bezprawnie odebrane związkom religijnym, podlega rekompensacie, która zależy od oceny. Wniosku, złożonego w nieprzekraczalnym terminie osiemnastu miesięcy od wejścia w życie nowej ustawy⁵²¹. W treści prawa zawarto klauzulę, która nadawała instytucjom państwowym prawo decydowania w kwestiach spornych, dotyczących rozmiaru odszkodowania oraz ustalenia własności⁵²².

Korzystna zmiana w *Prawie o fundacjach*, dotyczyła art. 5, gwarantującego możliwość powoływania fundacji, które mogły przejąć majątek zagarnięty przez państwo. W sierpniu 2011 r. ustalono, że cmentarze, szkoły, szpitale i sierocińce, które po 1936 r. zostały odebrane prawowitym właścicielom, podlegają bezwzględnej restytucji. Mienie odsprzedane przez państwo prywatnym właścicielom, wedle prawa wprowadzonego w 2011 r., podlegało rekompensacie przez ministerstwo finansów⁵²³. Inicjatywa reformy prawa własności, stanowiła ważny element rządowego programu liberalnego. Ewolucja, jaka dokonała się w ramach stosunku państwa do obywateli, została poddana próbie, która podzieliła elity na zwolenników zmian oraz przeciwników burzenia dotychczasowego porządku. W sensie ideologicznym, należy uwzględnić najistotniejszy efekt, polegający na szeroko zakrojonej próbie likwidacji nierówności społecznych.

Znaczenie procesu negocjacyjnego dla reform w Turcji

Negocjacje akcesyjne, jeden z podstawowych elementów europeizacji, oddziałują w znacznym stopniu na aspekt wewnętrzny tureckiego systemu państwowego. Wśród

⁵¹⁹ Foundation Law, op. cit., art. 16.

⁵²⁰ Ibidem, art. 25, 26.

⁵²¹ Ibidem, art 7.

⁵²² D. Kurban, H. Kezban, op. cit., s. 27□30.

⁵²³ B. Kizikan-Kisacik, op. cit., s. 228.

politologów panuje opinia, że to jednak polityka zagraniczna, określa właściwy stopień europeizacji Turcji. Od 2002 r., turecką politykę zagraniczną kształtuje Partia Sprawiedliwości i Rozwoju. Idea stosunków zewnętrznych Ankary została od tego momentu podporządkowana zasadom liberalizmu oraz realizmu. Czynniki liberalny w tureckiej polityce zewnętrznej opiera się, w dużym stopniu na dążeniu do realizacji założeń wynikających z wyjątkowego charakteru relacji Turcji z Unią Europejską. Celem Turcji, jest przystąpienie do Wspólnoty, natomiast liberalizacja systemu wewnętrznego stanowi środek do jego osiągnięcia. Reformy o charakterze liberalnym podlegają wymogom nakładanym na Turcję przez Brukselę, która wpływa w ten sposób na proces demokratycznej przemiany tureckiego systemu⁵²⁴.

Jednym z przejawów europeizacji tureckiego systemu, jest emancypacja społeczeństwa. Profesor Rabia Karakaya Polat, twierdzi, że pomimo stagnacji w negocjacjach akcesyjnych, samo utrzymywanie relacji z Brukselą gwarantuje rozwój demokracji, a budowa społeczeństwa obywatelskiego, ma większe znaczenie od potencjału gospodarczego, militarnych sojuszy oraz przynależność do organizacji międzynarodowych⁵²⁵. Prawidłowe funkcjonowanie systemu wewnętrznego gwarantuje sukcesy w polityce międzynarodowej. Postęp procesów liberalnych przyspiesza zdolność konsolidacji sił sprawczych wśród państwowych elit, które z kolei łączy wspólne dążenie do wzrostu znaczenia Turcji na arenie międzynarodowej⁵²⁶. Z drugiej strony, od czasu przejęcia władzy przez PARTIĘ SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU, coraz większą rolę w tureckiej polityce odgrywa propagowana wizja, którą zaszczepia się w świadomości społecznej, iż władze podejmują decyzje w oparciu o wspólne dobro całego narodu. Ta nieskomplikowana percepcja, nie obejmuje kwestii złożonych relacji społecznych, natomiast opiera się na twierdzeniu, iż dyskusyjne decyzje polityków są niezbędne do zapewnienia bezpieczeństwa państwa⁵²⁷. Miary dopełnia tradycyjne przywiązanie narodu do własnej historii, które przyczynia się do akceptacji rzeczywistości kreowanej bez konstruktywnego udziału społeczeństwa⁵²⁸.

Metodyka badań politologicznych w zakresie analizy systemów politycznych obejmuje trzy zasadnicze czynniki: empiryczny □ dotyczy wnioskowania na podstawie

⁵²⁴ F. Keyman, *Globalization, Modernity and Democracy*, op. cit., s. 12 □ 14.

⁵²⁵ R. K. Polat, op. cit., s. 129.

⁵²⁶ F. Yalvaç, *Approaches to Turkish Foreign Policy: A Critical Realist Analysis*, "Turkish Studies", nr 1 (15), s. 130.

⁵²⁷ Zob. V. Hudson, *Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations*, "Foreign Policy Analysis" 2005, nr 1 (1).

⁵²⁸ Zob. J. M. Hobson, G. Lawson, *What is History?*, "Millennium: Journal of International Studies", nr 37 (2).

wcześniejszych przypadków; realistyczny □ opiera się na wykorzystywaniu aktualnych wydarzeń, ze szczególnym uwzględnieniem potencjału oraz mechanizmów oddziałujących na procesy zachodzące wewnątrz systemu⁵²⁹. Wskazane czynniki służą do ustanowienia najlepszego sposobu działania ośrodków decyzyjnych. W środowisku politologicznym, panuje przekonanie, iż oddzielenie polityki zagranicznej państwa od polityki wewnętrznej przyczynia się do fragmentaryzacji analizy systemu politycznego. Argumentacja takiego podejścia opiera się na tym, iż obie sfery oddziaływania państwa kreują elity polityczno-gospodarcze między, którymi funkcjonują określone zależności. Podejście redukcyjne w analizie politologicznej, jest słuszne jedynie ze względów praktycznych, jednak brak w nim rzetelnej oceny złożonej problematyki związanej z badaniem systemów państwowych, ponieważ nie zakłada wpływu pozostałych czynników np. stosunków społecznych, struktury własności, różnic społeczno-kulturowych oraz ideologii⁵³⁰. W przypadku tureckiego systemu ograniczenie komponentów analizy do powiązań pomiędzy polityką zagraniczną i wewnętrzną determinuje ogólny cel, którym jest poznanie zasad funkcjonowania biurokracji opartej na armii, instytucjach, a także strukturze powiązań międzynarodowych. Turcja wciąż zajmuje miejsce na peryferiach świata kapitalistycznego, jednak z powodzeniem dąży do adaptacji zasad kierujących światowym systemem kapitalistycznym, co w praktyce przejawia się w tureckiej wizji polityki międzynarodowej, kształtowanej przez interes elit⁵³¹.

Debata na temat systemu państwa z pogranicza kultury Wschodniej, opiera się na arbitralnym określeniu podmiotowości czynnika religijnego. Analizy politologiczne, dotyczące państw muzułmańskich, przeważnie prowadzą do wniosków na podstawie przesłanki o niezaprzeczalnie destrukcyjnej roli fundamentalizmu religijnego. Zachodnie ośrodki naukowe, które zajmują się polityką krajów islamskich, wykazują tendencję do nadawania ideom religijnym znaczenia, które nie ma precedensu w badaniach relacji pomiędzy pozostałymi uczestnikami stosunków międzynarodowych.

W zgodnej opinii politologów, w badaniach współczesnego systemu politycznego Turcji,

⁵²⁹ R. Bhaskar, *Philosophy and Scientific Realism*, [w:] *Critical Realism: Essential Readings*, red. M. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson, A. Norrie, Routledge, Londyn 1998, s. 41.

⁵³⁰ Por: J. Joseph, *Foucault and Reality, Capital and Class*, nr 1 (28), s. 150–158; L. K. Yanık, *Constructing Turkish 'Exceptionalism': Discourses of Liminality and Hybridity in Post-Cold War Turkish Foreign Policy*, "Political Geography", nr 2 (30), s. 150–159.

⁵³¹ Zachodnie koncepcje dotyczące systemów państwowych, prowadzą do konkluzji, iż „polityczny islam”, jest raczej zagrożeniem ze względu na fundamentalne tendencje, natomiast sekularyzm, reprezentowany przez ideologię Kemalizmu, jest korzystny dla Zachodu. Pomijany, jest fakt, iż ideologii Kemalizmu nie wspiera znaczna część tureckiego społeczeństwa, odrzuciła go, także część sekularnej elity. Zob. B. Teschke, *The Myth of 1648. Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Verso, Londyn 2003.

zasadniczą rolę odgrywa znajomość historycznych uwarunkowań geopolitycznych. Przedmiotem analizy aktualnej kondycji tureckiego systemu oraz kierunków oddziaływania są relacje Turcji z Zachodem, które obejmują zależności gospodarcze, uzupełnione przez istotny czynnik sojuszków wojskowych. Geneza procesu włączania Turcji do zachodniego systemu zależności gospodarczych oraz militarnych wiąże się z powstaniem koncepcji utworzenia nad Bosforem południowej bariery powstrzymującej ekspansję komunizmu.

W połowie lat 70-tych Europa i Stany Zjednoczone rozumiały praktyczne znaczenie sojuszu z Turcją. Bezpieczeństwo Zachodu w okresie zimnowojennym zapewniało min. zmuszenie ZSRR do przeniesienia części potencjału militarnego z obszaru Europy Wschodniej na granicę z Turcją. Siły NATO, które zostały rozlokowane w Turcji wspierające turecką armię, stanowiły czynnik, z którym Sowieci musieli się liczyć. Ankara, jako sojusznik Zachodu zyskała przez ten fakt strategiczne znaczenie na poziomie polityki globalnej, dzięki czemu liczne kwestie sporne pomiędzy Stanami Zjednoczonymi, Europą i Turcją miały drugorzędny charakter⁵³².

Wzmocnienie przez Stany Zjednoczone tureckich zdolności obronnych przez włączenie tego kraju do struktur Paktu Północnoatlantyckiego zostało sprzężone z inicjacją procesu adaptacji tureckiej gospodarki z zachodnim systemem ekonomicznym. W 1959 r. Turcja złożyła wniosek o stowarzyszeniu ze Wspólnotą Europejską. Przedsięwzięcie generowało od początku sprzeczne opinie: zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy ścisłych i wielowymiarowych relacji Turcji z Europejską Wspólnotą Gospodarczą posługiwali się argumentem kulturowym.

Umowa stowarzyszeniowa została podpisana w 1963 r., jednak optymistyczne założenia co do dalszej integracji, zostały zaprzepaszczone. Rozpoczął się wieloletni impas w staraniach Turcji o przystąpienie do Wspólnoty Europejskiej. Jeszcze w 1995 r. Bruksela wypowiadała krytyczne stanowisko w kwestii przystąpienia Turcji do Unii Europejskiej. Przyczyny odmowy statusu kandydata zostały zawarte w raporcie Komisji Europejskiej:

Z politycznego punktu widzenia, istnieją pewne przeszkody w sferze funkcjonowania władzy publicznej, powtarzających się przypadkach łamania praw człowieka oraz zasadnicze uchybienia w kwestii przestrzegania praw mniejszości. [...]. Proces demokratycznych reform rozpoczęty w 1995 r. musi być kontynuowany⁵³³.

⁵³² J. Wódka, *Polityka zagraniczna „nowej” Turcji* op. cit., s. 15.

⁵³³ European Commission (1998b) Regular Report from the Commission on Turkey's Progress toward Accession.

Dopiero w 1997 r. sytuacja uległa zasadniczej zmianie, gdy podczas szczytu Rady Europejskiej w Luksemburgu nadano Turcji status państwa ubiegającego się o członkostwo. Po ogłoszeniu w Berlinie unijnego programu *Agenda 2000*, w którym określono strategię rozszerzenia dla dziesięciu państw Europy Wschodniej oraz Cypru bez uwzględnienia Turcji, której akcesja, miała dla UE drugorzędne znaczenie. W rezultacie powstało pytanie o przyczyny dyskryminacji jednego z państw ubiegających się o członkostwo. Profesor Meltem Müftüler-Baç swoją analizę polityki Brukseli wobec Turcji opiera na roli czynników: geopolitycznego oraz kulturowego. Według niego, polityka Brukseli opiera się na koncepcji włączenia do systemu Zachodnioeuropejskiego krajów postkomunistycznych z Europy Południowo-Wschodniej, do której nie zalicza się Turcji⁵³⁴. Profesor Haakon Sjursen wykazuje dalej idące wnioski twierdząc, że polityka Europejska, została podporządkowana misji „wymazania błędów „Zimnej wojny”. Według Sjursena, współcześnie nie występuje konieczność rewizji związków sojuszniczych z Turcją⁵³⁵.

Kontrowersje wokół polityki Brukseli przyczyniły się do ogólnoeuropejskiej debaty na temat koncepcji rozszerzenia. W dużej mierze krytyczne głosy opierały się na przekonaniu, że interes UE został podporządkowany polityce poszczególnych członków oraz, że partykularyzm wziął górę nad wspólnym interesem. W odpowiedzi Wspólnota odwoływała się do opinii i statystyk niezależnych organizacji zajmujących się badaniem systemów politycznych. Raport, wydany przez pozarządową organizację Reporterzy bez Granic obejmował kwestie praw politycznych, będących odzwierciedleniem kryteriów unijnych wymaganych od państw kandydujących. W rankingu uwzględniono stan wolności obywatelskich, wolność prasy i mediów oraz prawa wyborcze obywateli. Turcja zajmowała w nim odległe miejsce wśród prawie dwustu badanych podmiotów⁵³⁶. Z kolei *Polity IV* oceniło dość wysoko □ w zestawieniu z krajami Europy Wschodniej □ proces demokratyzacji Turcji, z tym, że zestawienie obejmowało okres od czasu zakończenia drugiej wojny światowej. Należy zaznaczyć, że ranking wskazywał na znaczny wzrost pozycji państw post-komunistycznych dopiero po upadku „Bloku wschodniego”⁵³⁷.

W 1999 r. Turcja otrzymała status kandydata do Unii Europejskiej. Od tego czasu Ankara przeprowadziła szereg reform w celu wypełnienia unijnych kryteriów politycznych.

⁵³⁴ M. Müftüler-Baç, L. MacLaren, *Enlargement Preferences and Policy-Making in the European Union*, op. cit., ss. 17-30.

⁵³⁵ H. Sjursen, *Why Expand?*, op. cit., ss. 491-513.

⁵³⁶ Reporters Without Borders (2014), World Press Freedom Index, <http://rsf.org/index2014/en-index2014.php>, 18 stycznia 2015.

⁵³⁷ *Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2013*, “Center for Systemic Peace” 2014, <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4x.htm>.

W grudniu 2004 r. Rada Europejska zaaprobowwała otwarcie negocjacji akcesyjnych z Turcją, które oficjalnie rozpoczęły się 3 października 2005 r.. Warunkiem było przyjęcie przez Ankarę dodatkowego protokołu, nakładającego na Turcję obowiązek rozszerzenia UE Celnej o wszystkie kraje, które stały się członkami Wspólnoty w maju 2004 r.. Turcja wahała się ze względu na Cypr, z którym pozostawała we wrogich stosunkach. Znaczenie tego dokumentu, jest wyjątkowe, gdyż stanowi on precedens, zmieniający ściśle zasady unijnej polityki rozszerzenia. Ustanowienie wstępnych warunków w negocjacjach wykraczało poza zobowiązania wynikające z *Acquis*.

Przypadek turecki poprzedził szereg odstępstw od pierwotnych zasad stosowanych później przez Brukselę wobec kolejnych kandydatów⁵³⁸. Od 2005 r. unijna polityka negocjacyjna została uzupełniona o nowe akty prawne. Pierwsza zasadnicza zmiana dotyczyła *de facto* zaostżenia procedur implementacji zobowiązań przyjętych przez kraje kandydujące. Bruksela zapewniała sobie prawo zmiany zatwierdzonego w umowie terminu zakończenia negocjacji:

*Zakończenie negocjacji akcesyjnych wymaga monitorowania i zatwierdzenia. Otwarcie kolejnych z 35 rozdziałów negocjacyjnych musi poprzedzić pozytywna ocena realizacji kolejnych zobowiązań. Dzięki temu nowi członkowie wypełnią zobowiązania w przewidzianych w umowie okresach przejściowych*⁵³⁹.

Decyzje podjęte przez Komisję Europejską były rezultatem doświadczeń wynikających z rozszerzenia w maju 2004 r.. Państwa Europy Wschodniej po przystąpieniu do Wspólnoty nie uniknęły problemów w procesie dostosowywania systemów do standardów europejskich. Poszczególni członkowie UE dostrzegli wady koncepcji rozszerzenia, co wpłynęło na wzrost tendencji partykularnych.

Politolodzy wskazują cztery główne czynniki, które wpływają na politykę UE wobec Turcji: geograficzny, kulturowy, systemowy oraz kwestię wrogich stosunków turecko-cypryjskich. Turcja posiada silną gospodarkę w sektorach, w których mogłaby zagrażać interesom największych krajów Wspólnoty. Poważne obawy budzi problem tureckiej

⁵³⁸ Przed podpisaniem umowy negocjacyjnej z Chorwacją, na kraj ten został nałożony obowiązek wydania Międzynarodowemu Trybunałowi Sprawiedliwości osób podejrzanych o przestępstwa w czasie wojny na Bałkanach.

⁵³⁹ Presidency of the EU (2008), Accession Negotiations with Turkey and Croatia, http://www.eu2008.si/en/Policy_Areas/General_Affairs_and_External_Relations/Enlargement/Accession_negotiations.html

migracji oraz obecnej mniejszości tureckiej [muzułmańskiej] w Zachodniej Europie. Z tego powodu Niemcy oraz Francja oparły swoją politykę wobec aspiracji akcesyjnych Ankary na utrudnianiu negocjacji w obszarze „Wspólnej polityki rolnej”, a także „Wspólnej polityki migracyjnej”⁵⁴⁰. W rezultacie nacisków Paryża i Berlina włączono do prawa unijnego klauzule środków zabezpieczających interesy gospodarcze całej Wspólnoty⁵⁴¹. Kolejny problem, który wpływa na tureckie negocjacje dotyczy kwestii Cypru. Kryzys cypryjski stał się problemem całej UE w 2004 r., gdy rozstrzygały się losy przystąpienia Cypru do Wspólnoty. Po akcesji rząd w Nikozji włączył się do grona państw, które dążyły do zablokowania tureckich negocjacji. Cypr oparł się w sporze z Turcją na sile UE wykorzystując możliwość zastosowania veta wobec możliwości otwarcia przez Ankarę kolejnych rozdziałów negocjacyjnych, a także uniemożliwiając zamknięcie już otwartych rozdziałów.

W praktyce proces negocjacyjny postępował równolegle z autonomiczną polityką przeciwników tureckiej akcesji. W lipcu 2005 r. Rada Europejska zaaprobowwała ramy negocjacyjne dla Turcji zastrzegając jednocześnie możliwość zawieszenia negocjacji w wypadku niespełnienia przez Ankarę kryteriów politycznych. Podstawowy warunek, który stawiano Turcji obejmował konieczność zreformowania prawa w zakresie administracji publicznej oraz liberalizacji praw obywatelskich. Nad realizacją wytycznych Brukseli miała czuwać Komisja Europejska, która sporządzała raporty z postępu reform. W kwestii swobodnego przepływu osób – jednego z fundamentalnych praw UE □ obywatele tureccy zostali objęci w umowie negocjacyjnej ograniczeniami wynikającymi z włączonych do aktu klauzul bezpieczeństwa⁵⁴².

W 2006 r. Komisja Europejska zarekomendowała otwarcie pierwszych rozdziałów negocjacyjnych z Turcją⁵⁴³. Rozpoczęto procedurę negocjacyjną w obszarze „Edukacji i Kultury” oraz „Nauki i Badań”, które wymagały przeprowadzenia przez Ankarę stosunkowo niewielkich zmian prawnych⁵⁴⁴. Sprzeciw Francji i Cypru spowodował zablokowanie negocjacji w rozdziale dotyczącym „Edukacji i Kultury”. W 2006 r. Komisja

⁵⁴⁰ Zob. również proces generalnej reformy prawodawstwa UE w zakresie migracji. Program sztokholmski, przyjęty w grudniu 2009 r. implementowano po wygaśnięciu programu z Tampere oraz programu haskiego. W marcu 2014 r. Komisja Europejska przedstawiła npwy projekt w dziedzinie spraw wewnętrznych „[Otwarta i bezpieczna Europa: realizacja założeń](#)”, w którym określono [strategiczne wytyczne](#) planowania ustawodawczego i operacyjnego w przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości na lata 2014–2020, art. 68 TUE, <http://eur-lex.europa.eu>.

⁵⁴¹ Archwum Główne Unii Europejskiej, European Commission (2011) *Enlargement Strategy and Main Challenges 2011–12*, COM(2011) 666 final.

⁵⁴² M. Müftüler-Baç, A. E. Çiçek, *A Comparative Analysis of the European Union's Accession Negotiations for Bulgaria and Turkey*, “MAXCAP Working Paper Series” 2015, nr 7, s. 20.

⁵⁴³ Por: European Commission (2004) *Regular Report from the Commission on Turkey's Progress toward Accession*.

⁵⁴⁴ European Commission (2006c) *Screening Report Turkey*, rozdział 17 - Economic and Monetary Policy’.

Europejska zdecydowała, że kolejne osiem rozdziałów nie zostanie otwartych, dopóki Turcja nie zniesie embarga, które nałożyła na Cypr. Kwestia nawiązania pełnych stosunków handlowych pomiędzy Cyprzem i Turcją, została włączona do umowy negocjacyjnej w lipcu 2005 r. w dodatkowym Protokole. Ankara nie zdecydowała się na pełne ustąpienie pod presją Brukseli, w związku z tym w 2009 r. Cypr zablokował możliwość otwarcia kolejnych rozdziałów negocjacyjnych: Energia (15); Wymiar sprawiedliwości i prawa podstawowe (23); Sprawiedliwość, wolność i bezpieczeństwo (24); Polityka zagraniczna, bezpieczeństwa i obrony (31); oraz Swobodny Przepływ Pracowników (2)⁵⁴⁵.

Francja, jako drugi kraj UE obok Cypru włączyła się aktywnie w proces blokowania tureckich negocjacji. W 2007 r. na spotkaniach Rady Unii Europejskiej przedstawiciel Paryża uniemożliwił otwarcie pięciu rozdziałów negocjacyjnych: w marcu 2007 r. Polityka w zakresie przemysłu i przedsiębiorstw (20); w czerwcu 2007 r. Statystyka (18) oraz Kontrola finansowa (32); w grudniu 2007 r. Sieci transeuropejskie (21) oraz Ochrona konsumentów i ochrona zdrowia (28). W 2007 r. Nicolas Sarkozy wyraził opinię, iż: „z geograficznego punktu widzenia Turcja nie powinna stać się członkiem Unii Europejskiej”⁵⁴⁶. Chociaż funkcjonowanie partykularyzmu wewnątrz Wspólnoty negowali ostrożni w wypowiedziach, anty-tureccy politycy europejscy tzw. polityka bilateralnych interesów stała się faktem, na co w 2009 r. zwrócił uwagę turecki minister spraw zagranicznych Ahmet Davutoğlu:

*Mówi się o współpracy w dziedzinie europejskiego bezpieczeństwa energetycznego, ale nie pozwala się nam rozpocząć rozmów [akcesyjnych] dotyczących energii ze względu na veto greckich Cypryjczyków*⁵⁴⁷.

*Na początku negocjacji powiedziano nam, że rozdział dotyczący środowiska, jest jednym z najtrudniejszych do otworzenia. My jednak wypełniliśmy niezbędne kryteria w nie więcej niż kilka miesięcy. Zamiast zachęcić oni zniechęcają nas używając niewłaściwych środków*⁵⁴⁸.

W 2009 r. Komisja Europejska wydała pozytywną opinię w kwestii otworzenia

⁵⁴⁵ M. Beudermann, *Cyprus Veto Still Looms over Turkey-EU Talks*, “EUobserver”, 12 grudnia 2009.

⁵⁴⁶ Cyt. w: D. Bilefsky, *Sarkozy blocks key part of EU entry talks on Turkey*, “The New York Times”, 25 czerwca 2007.

⁵⁴⁷ S. Demirtaş, *Blockage of EU Environment Chapter Angers Turkey*, “Hürriyet Daily News”, 16 listopada 2009.

⁵⁴⁸

kolejnych rozdziałów negocjacyjnych: Przepisy finansowe i budżetowe (33) oraz Instytucje (34), która została zignorowana przez Francuzów. W *Harald Tribune* ukazał się artykuł, w którym przedstawiciel Francji tłumaczył, że przyczyną zgłoszenia veta przez Paryż była obawa, że otwarcie rozdziałów negocjacyjnych, dotyczących kluczowego obszaru „Polityki gospodarczej i pieniężnej” stworzy realną możliwość akcesji Turcji.⁵⁴⁹ W okresie od czerwca 2010 r. do czerwca 2013, żaden rozdział negocjacyjny nie został otwarty, co spowodowało, że tureckie negocjacje w praktyce zostały wstrzymane na trzy lata. W 2009 r. holenderski minister spraw zagranicznych Bernard Bot przyznał, że istnieje polityczna przyczyna, która stoi za blokowaniem tureckich negocjacji przez grupę państw, kierujących się partykularnym interesem:

*To nie są negocjacje Wspólnoty. Rządy poszczególnych krajów członkowskich mogą zawetować wszystko co chcą. [...] Każde państwo członkowskie, jest panem procesu negocjacyjnego*⁵⁵⁰.

Polityka Francji spotkała się z przychylną reakcją Niemiec, gdzie zasadniczym zadaniem rządu było zahamowanie migracji tureckiej oraz zapewnienie bezpieczeństwa ekonomicznego. Zablokowanie tureckich negocjacji przez Francję – wsparte przez Niemcy, wywołało kryzys w stosunkach gospodarczych obu państw z Turcją⁵⁵¹. Niemieckie przedsiębiorstwa odczuły spadek wymiany handlowej dotkliwiej niż francuskie. Z tego powodu Stowarzyszenie Niemieckich Przemysłowców naciskało na rząd kanclerz Merkel, aby cele politycznego aliansu z Francją, nie, że uderzały w niemiecki kapitał⁵⁵². W obawie przed pogorszeniem bilateralnych relacji francusko-tureckich, Francuzi wsparli alternatywny w stosunku do członkostwa Turcji w UE projekt stowarzyszenia tego kraju w ramach Unii Śródziemnomorskiej⁵⁵³.

Wielka Brytania reprezentowała przychylne Turcji stanowisko od 2005 r., gdy brytyjski minister spraw zagranicznych Jack Straw stwierdził, że „otwarcie negocjacji

⁵⁴⁹ Na spotkaniu Rady Unii Europejskiej w czerwcu 2007 r. Francja nie zablokowała rozdziału Polityka regionalna i koordynacja elementów strukturalnych (22), jednak uczyniła to w 2013 r., por. European Commission (2006c) Screening Report Turkey. rozdział 17 - Economic and Monetary Policy; D. Bilefsky, *Sarkozy Blocks Key Part of EU Entry Talks with Turkey*, op. cit; G. Tsebelis, *Bridging Qualified Majority and Unanimity Decision-Making in the EU*, „Journal of European Public Policy” 2013, nr 20 (8), s. 1083-1103.

⁵⁵⁰ Zob. M. Beudermann, *Cyprus Veto Still Looms over Turkey-EU Talks*, op. cit.

⁵⁵¹ Ibidem.

⁵⁵² E. Turhan, op. cit., s. 27.

⁵⁵³ J. Kumoch, *Idea Unii Śródziemnomorskiej – próba powstrzymania europejskich ambicji Turcji*, [w:] Turcja i Europa, Wyzwania i szanse, Warszawa 2011.

akcesyjnych z Ankarą, jest historycznym dniem dla Europy oraz całej społeczności międzynarodowej”⁵⁵⁴. W rzeczywistości fundament protureckiejtureckiej polityki Londynu, stanowi brytyjska koncepcja post-kolonialna, która opiera się na ścisłej i w zasadzie nieprzerwanej kooperacji Brytyjczyków ze Stanami Zjednoczonymi. Turcja, jest w tym systemie ogniwem, łączącym interesy transatlantyckie na Bliskim Wschodzie i Afryce Północnej⁵⁵⁵. W 2010 r. brytyjski premier David Cameron podkreślił przychylne stanowisko wobec Turcji przyznając, że na przeszkodzie tureckiej akcesji stoją uprzedzenia kulturowe i ideologiczne uprzedzenia części członków:

*Przeciwnicy tureckiej akcesji reprezentują trzy kategorie: protekcjoniści, którzy dostrzegają zagrożenie ze strony tureckiej siły ekonomicznej, “the polarized” (sic!), którzy sądzą, że Turcy powinni wybrać pomiędzy przynależnością do Wschodu lub Zachodu, oraz uprzedzonych, którzy nie rozumieją islamu*⁵⁵⁶.

Wzrost znaczenia kwestii tureckiej doprowadził do debaty państw członkowskich na temat przyszłości Wspólnoty. W czasie szwedzkiej prezydencji minister spraw zagranicznych tego kraju Karl Bildt na szczycie Rady Unii Europejskiej wyraził się z rezygnacją o hamowaniu procesu negocjacyjnego w rozdziale dotyczącym środowiska: “pozwołmy im to podpisać”⁵⁵⁷. Szwedzi nie byli zagorzałymi zwolennikami tureckiej akcesji. W Turcji stosunki z Brukselą, także odbierano z nieukrywaną irytacją. Słowa podsekretarza w ministerstwie spraw zagranicznych wskazują stopień rozczarowania tureckich elit:

*Proście abyśmy realizowali wytyczne, które nigdy nie były nam formalnie przedstawione i wówczas rugacie (sic!) Turcję za brak politycznych reform □ to zwyczajnie nie ma sensu!*⁵⁵⁸.

Pod wpływem Stanów Zjednoczonych, protureckaturecka polityka Wielkiej Brytanii została wsparta przez Hiszpanię oraz Włochy. Kampania przeciwko terroryzmowi, którą rozpoczęły Stany Zjednoczone wymusiła konieczność znalezienia silnych sojuszników,

⁵⁵⁴ C. S. Smith, *EU Formally Opens Talks on Turkey's Joining*, “The New York Times”, 4 października 2005.

⁵⁵⁵ S. A., Düzgit, N. Tocci, *Transforming Turkish Foreign Policy*, op. cit., s. 1.

⁵⁵⁶ S. Castle, S., *Cameron Backs Turkey's Bid to Join the EU*, “The New York Times”, 27 czerwca 2010.

⁵⁵⁷ V. Pop, *Cyprus Fails to Block EU Step towards Turkey*, “EUobserver”, 8 grudnia 2009.

⁵⁵⁸ Turkey: *EU Political Benchmarks Were Never Given to Us*, “Euractiv”, 7 lutego 2013.

gotowych wesprzeć nową politykę Waszyngtonu. Jako silny i stabilny partner w NATO, Turcja doskonale nadawała się do tej roli. W zamian Ankara mogła liczyć na wsparcie Waszyngtonu w relacjach z Unią Europejską⁵⁵⁹. Przewodniczący Kolegium Połączonych Szefów Sztabów Richard Myers odwiedził 20 stycznia 2003 r. Ankarę, gdzie uzyskał zapewnienie współpracy. Turecki prezydent Abdullah Gül przesłał list do Georga W. Busha, w którym potwierdził, że wieloletnie zobowiązania sojusznicze zostaną podtrzymane⁵⁶⁰. W czerwcu 2004 r. na szczycie NATO w Stambule amerykański prezydent zrewanżował się ogłaszając, że: „Turcja □ sojusznik Ameryki □ mająca wspólną granicę z Iranem, Irakiem oraz Syrią, należy do Europy (sic!)”⁵⁶¹.

Z punktu widzenia interesów Stanów Zjednoczonych, położenie Turcji w bezpośrednim sąsiedztwie amerykańskiej strefy wpływów na Bliskim Wschodzie, determinuje konieczność włączenia Ankary do głównego nurtu polityki regionalnej. Oznacza to, również zgodę na budowę tureckiej strefy wpływów w Iraku i Syrii. Obawę Waszyngtonu wzbudza przekonanie, że Turcja będzie działać niezależnie od interesów Stanów Zjednoczonych. W przypadku Unii Europejskiej □ zwłaszcza Niemiec i Francji □ niepożądanym efektem zwiększenia roli Turcji w regionie może być zdolność tureckiej gospodarki do ekspansji na terenie Bliskiego Wschodu. Silne tureckie lobby działa w Syrii od 1998 r. w oparciu o powiązania kulturowe, wspólną granicę oraz umowy międzyrządowe i program partnerstwa strategicznego.

Część politologów twierdzi, że włączenie się Ameryki do spraw europejskich, przyczyniło się do silniejszego wsparcia przez Niemcy i Francję radykalnie anty-tureckiej polityki Austrii, Grecji i Cypru⁵⁶². Politolodzy tłumaczą różnice, które występują pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami tureckiej akcesji wskazując na pragmatyzm polityczny. Stany Zjednoczone i Wielka Brytania, wyrażając pozytywne opinie na temat reform systemowych przeprowadzanych przez Turcję podkreślają ogromny wysiłek tureckiego rządu, zwieńczony znaczącymi sukcesami w implementacji zasad demokracji oraz systemu wolnorynkowego. Z drugiej strony podkreślają sprzeczność pomiędzy oficjalnym stanowiskiem Wielkiej Brytanii i analizami rządowych agencji na temat osiągnięć Turcji w dziedzinie reformy praw człowieka i liberalizacji systemu⁵⁶³.

⁵⁵⁹ Analiza zagadnienia w: J. Wódka, *Polityka zagraniczna „nowej” Turcji...*, op. cit., s. 43–55.

⁵⁶⁰ Z. Baran, *Turkey's Difficult Balancing Act*, op. cit., s. 50.

⁵⁶¹ F. Tarifa, B. Adams, *Who's the Sick Man of Europe?*, op. cit., s. 55.

⁵⁶² T. Oğüzlü, *How Encouraging Is the Latest Turkish-Greek Reconciliation Process?*, “Journal of Contemporary European Studies” 2004, nr 1 (12), s. 93–100.

⁵⁶³ W raporcie brytyjskiego ministerstwa spraw zagranicznych z 2009 r. wskazano uchybienia, w kwestii implementacji

Unia Europejska wyraża wspólne stanowisko w kwestii liberalnych reform, do których zalicza zmianę represyjnej polityki Ankary wobec tureckich Kurdów. W obliczu sprzeciwu Turcji, która zмага się z działalnością kurdyjskich ekstremistów Bruksela, jest skłonna poprzeć radykalną politykę tureckiego rządu, jednak w kwestii praw mniejszości kurdyjskiej dokłada wszelkich starań, aby wywrzeć nacisk na reformę praw człowieka, zgodną z europejskim wzorem. W rezultacie, tureckie władze zalegalizowały naukę języka kurdyjskiego oraz umożliwiły wejście kurdyjskich polityków do parlamentu. W Brukseli nie uchodzi uwadze rola, jaką może odegrać tureckie społeczeństwo, które dzieli się na zwolenników konserwatywnej polityki rządu oraz rzeczników liberalizacji państwa. Ewolucja demokratyczna, spowodowała aktywizację opinii publicznej, która zaczyna dostrzegać znaczenie obywatelskiego wpływu na działania polityków. Politolog Nathalie Tocci dowodzi, że tureckie społeczeństwo dojrzało do ubiegania się o własne prawa i wywieranie presji na władzę, wykorzystując proces liberalizacji zapoczątkowany przez naciski Unii Europejskiej⁵⁶⁴

Spory wewnątrz Wspólnoty w kwestii członkostwa Turcji, doprowadziły do spadku autorytetu Brukseli, pogłębiając przekonanie, że Unia Europejska, nie jest w stanie sprostać wyzwaniom, które wykraczają poza ramy współpracy w sferze gospodarczej. Zablokowanie negocjacji z Turcją w wyniku braku innych środków, mogących dowiesć aktywnej roli politycznej Wspólnoty na arenie międzynarodowej, wymagało podjęcia wyjątkowych kroków. Wzorowa koncepcja ekspansji obejmowała stosunkowo przejrzysty proces akcesji kolejnych państw, które włączano do stabilnego systemu ekonomicznego. W przypadku Turcji doprowadzono do zawarcia porozumienia w sprawie unii celnej, która weszła w życie 1 stycznia 1996 r., jako wstępny etap przyszłej akcesji Turcji, którą planowano przeprowadzić w ciągu czterech do ośmiu lat. W rezultacie unia celna, pozostała zasadniczym instrumentem utrzymywania ścisłych relacji gospodarczych z Turcją.

W odpowiedzi na potrzebę weryfikacji dotychczasowego modelu integracyjnego, który poddawano w wątpliwość już przy ostatnim wielkim rozszerzeniu z 2004 r., Unia Europejska przedstawiła nowy model negocjacyjny *open-ended*". Zasadnicze znaczenie proponowanej reformy, dotyczy zmiany fundamentalnych założeń misji, którą przyjęły Wspólnoty Europejskie. W generalnym ujęciu, nowa formuła zakłada rezygnację z

liberalnych praw człowieka: praw kobiet i dzieci, praw mniejszości religijnych i etnicznych, a także ogólnego prawa do wyrażania poglądów.

⁵⁶⁴ N. Tocci, A. Kaliber, *Europeanization in Turkey: Trigger or anchor for reform?*”, “South European Society and Politics”, nr 1 (10), s. 73–78.

zatwierdzenia daty przystąpienia kandydata w momencie rozpoczęcia negocjacji oraz sankcjonuje możliwość częściowego członkostwa, która pozwala wykluczyć kandydata z partycypacji we wszystkich prerogatywach, przynależnych każdemu państwu członkowskiemu⁵⁶⁵. Dotychczas *Acquis communautaire* ściśle reguluje działalność unijnych instytucji, granice demokratycznych procedur oraz zasady funkcjonowania gospodarki wolnorynkowej⁵⁶⁶. W zamian za uzyskanie przyszłych profitów wynikających z członkostwa, każdy kandydat ma obowiązek dostosowania systemu zgodnie z wymaganiami Brukseli. Nowy model zmienia mechanizm negocjacyjny, ułatwiając przejście procedur przedakcesyjnych w rozbudowanych bądź spornych obszarach. Generuje, również możliwość pominięcia fundamentalnych zobowiązań Brukseli wobec kandydata, a w skrajnym przypadku umożliwia renegocjowanie obszarów, w których osiągnięto już porozumienie. W opinii części politologów, niepełne członkostwo oznacza, iż państwo kandydujące na podstawie modelu „*open-ended*” uzyska status członka „drugiej kategorii”⁵⁶⁷.

Kwestia geograficznej przynależności Turcji zyskała znaczenie, jako argument w wewnątrz-unijnym sporze na temat tureckiej akcesji. Prezydent Sarkozy stwierdził, że Turcja nie znajduje się w Europie i zgodnie z fundamentalnymi założeniami, nie może stać się członkiem Wspólnoty Europejskiej. W odpowiedzi, zwolennicy członkostwa Turcji powołują się na kazus Cypru i Malty, które w sensie geograficznym znajdują się dalej od Europy. Terytoria zależne dawnych, kolonialnych mocarstw posiadają □ ograniczone □ związki z metropoliami, które umożliwiły proces integracji z Unią Europejską przez wprowadzenie w tych rejonach świata waluty europejskiej⁵⁶⁸. Turcja stała się jednym z najważniejszych sojuszników Zachodu właśnie przez fakt, iż stanowiła barierę dla komunistycznej ekspansji w kierunku południowym przez cieśniny czarnomorskie. Po upadku systemu komunistycznego status państwa buforowego na osi północ-południe, zmienił się pod wpływem nowych wyzwań w polityce globalnej. Od niedawna geopolityczna rola tureckiego państwa polega na zatrzymywaniu napływu do Europy wszelkich form ekspansji muzułmańskiego żywiołu. Idea „tureckiej zapory” zmieniła znaczenie, czyniąc z położenia geograficznego przeszkodę w integracji Turcji z Europą.

⁵⁶⁵ M. Ugur, *Open-Ended Membership Prospect and Commitment Credibility: Explaining the Deadlock in EU-Turkey Accession Negotiations*, „CMS Journal of Common Market Studies”, nr 48 (9), wrzesień 2010, s. 968.

⁵⁶⁶ F. Schimmelfennig, S. Engert, H. Knobel, *Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey*, „JCMS” 2009, nr 3 (49), ss. 495–518.

⁵⁶⁷ M. Ugur, op. cit., 969.

⁵⁶⁸ F. Tarifa, B. Adams, op. cit., s. 5.

Degradacja czynnika geopolitycznego oddziałuje na wartość tureckiego potencjału demograficznego. Populacja muzułmańskiej Turcji wpływa na politykę europejską. W wypadku akcesji Turcja stanie się drugim pod względem liczby mieszkańców krajem UE⁵⁶⁹. Przekłada się to na liczbę głosów w kluczowych instytucjach. Prawo europejskie stanowi, że liczba miejsc w Parlamencie oraz głosów w Radzie Unii Europejskiej, jest proporcjonalna do wielkości krajów członkowskich⁵⁷⁰.

System w Turcji na pograniczu ideologii Wschodu i Zachodu

Etap walki o pełną władzę w Turcji, określany przez politologów mianem „trzeci fazy transformacji” rozpoczął się w 2011 r.. Jednym z przejawów nowej ery, jest znacząca intensyfikacja aktywności Turcji w regionie Bliskiego Wschodu. W polityce wewnętrznej nastąpił moment ostatecznej rozprawy z radykalną opozycją, a całość procesu uwidoczniła się w przejściu niezbędnych mechanizmów, które przez lata zostały doprowadzone do perfekcji przez rządy Kemalistów. AKP I ROZWOJU dokończyła proces likwidacji wpływów dotychczasowej elity, przez poddanie jej represjom obejmującym setki prominentnych osób ze sfery polityki, wojska, sądownictwa oraz mediów. Zostali oni skazani w procesach Ergenekonu i Balyoz. Na rewolucyjne działania rządu nie wpłynęła zasadniczo krytyka wewnętrzna oraz międzynarodowa. W 2010 r. Partia Sprawiedliwości i Rozwoju doprowadziła do przeprowadzenia referendum, którego wynik pozwolił na zmianę struktury sądownictwa oraz funkcji władzy prezydenckiej. W tym samym czasie zmieniono elitę dyplomatyczną oraz dokonano reorganizacji kadr w służbach specjalnych i wywiadzie. Pracownicy tych instytucji zostali zastąpieni przez zwolenników PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU, infiltrujących przeciwników rządu⁵⁷¹.

Polityka wewnętrzna w sojuszniczej Turcji nie pozostała bez reakcji w Stanach Zjednoczonych i Unii Europejskiej. Efekty zmiany polityki sojusznika ujawniły się po rozpoczęciu Arabskiej Wiosny. Odzwierciedleniem nowej polityki zagranicznej są przemówienia Erdoğan, który świadomie wzmocnił akcenty religijne w relacjach międzynarodowych. Nie zamierzał w ten sposób narazić sojuszu z Zachodem, natomiast dążył do zaznaczenia rosnącej niezależności Turcji. Według części politologów od tego czasu polityka „*soft power*”, która miała zapewnić bezpieczny wzrost znaczenia

⁵⁶⁹ The Results of Address Based Population Registration System 2014”, Turkish Statistical Institute, 29 stycznia 2015.

⁵⁷⁰ K. Hughes, op. cit., s. 8.

⁵⁷¹ G. H., Jenkins, *Between fact and fantasy Turkey's Ergenekon Investigation*, Central Asia- Caucasus Institute Silk Road Paper, Waszyngton 2009, s. 55–76.

międzynarodowego Turcji, zaczęła przeradzać się w dość niebezpieczny proces. Erdoğan postrzegał Syrię, jako państwo, od którego można rozpocząć realizację doktryny Davutoğlu. Na spotkaniu przedstawicieli obu krajów w 2004 r. wypowiedział się na temat turecko-syryjskich historycznych związków: „nie zdołam odróżnić Syryjczyków zgromadzonych w tej sali od Turków”⁵⁷². W kwietniu 2005 r., podczas wizyty tureckiego prezydenta A. N. Sezera w Damaszku, Amerykanie bezskutecznie próbowali naciskać na Turcję w kwestii izolowania Syrii, którą oskarżano o wspieranie międzynarodowego terroryzmu. Wówczas Turcja nie zgadzała się z polityką Waszyngtonu do tego stopnia, że Amerykanie obawiali się ochłodzenia relacji z Ankarą⁵⁷³.

Piotr Zalewski wskazał na interesujący aspekt tureckiej doktryny polityki międzynarodowej, który odnosi się do kwestii pogodzenia praktycznych korzyści wynikających z realizowania założeń polityki „zero problemów z sąsiadami,” z koniecznością liczenia się z interesami mocarstw. Zalewski twierdzi, że zaangażowanie się Ankary w politykę regionalną w roli niezależnego podmiotu, który wpływa samodzielnie na bieg wydarzeń nie jest możliwe. Pierwszy argument, który podnosi Zalewski dotyczy mediacji w konflikcie izraelsko-palestyńskim w 2009 r., drugi odnosi się do rezultatów tureckiej polityki w czasie trwania „Arabskiej Wiosny”. W praktyce każde z mocarstw, które działają aktywnie na Bliskim Wschodzie dążą do wykorzystania tureckiego potencjału bez konieczności nadmiernego wzmocnienia znaczenia Ankary⁵⁷⁴.

Profesor Ziya Önis wyróżnia cztery fazy zaangażowania Turcji w procesy zachodzące w krajach arabskich, przypisując zasadniczą rolę tureckim inwestycjom w regionie. Od 2002 r. do końca drugiej kadencji rządu PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU suma kontraktów, zawartych przez Turcję wyniosła prawie 26 miliardów dolarów. W pierwszej fazie turecka dyplomacja wystosowała jasny sygnał do przywódców państw arabskich, w którym Ankara deklarowała pełne wsparcie społecznych żądań. Tureckie działania dyplomatyczne w Syrii polegały na wywieraniu bezpośredniej presji na reżim prezydenta Baszszara al-Asada w kwestii implementacji liberalnych reform⁵⁷⁵. Po wyborach w 2011 r. AKPI I ROZWOJU utworzyła trzeci z kolei rząd, który zaostrzył kurs wobec reżimu w Syrii. Profesor Önis określa zmianę polityki zagranicznej Turcji w regionie, jako trzecią fazę zaangażowania, która trwała od czerwca niemal do końca 2011 r.⁵⁷⁶. W czwartej fazie, której początek objął jeszcze 2011 rok, polityka Ankary wróciła do pierwotnego stanu umiarkowanych nacisków na reżim al-Assada. W tym okresie Turcja oszacowała koszty

⁵⁷² M. Altunışık, Ö. Tür, op. cit., s. 245.

⁵⁷³ Y. Çongar, *ABD AKP Dansı* [The Dance of the USA and the AKP], „Milliyet”, 13 czerwca 2005.

⁵⁷⁴ P. Zalewski, *How Turkey Went From 'Zero Problem'*, op. cit., s. 4.

⁵⁷⁵ Z. Önis, *Turkey and the Arab Spring*, op. cit., s. 56.

⁵⁷⁶ Z. Önis, *Turkey in the post-Cold War era*, op. cit., 50.

ekonomiczne, przedłużającej się wojny domowej w Syrii. Dalsze działania zostały oparte na polityce wspierania międzynarodowych sankcji. Zmianie uległo, również stanowisko wobec sankcji nałożonych na Iran przez społeczność międzynarodową⁵⁷⁷.

Na decyzję PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU w 2011 r. znacząco wpłynęła polityka Brukseli, to jednak interes ekonomiczny, skłonił ostatecznie turecki rząd do przejścia na pozycję wywarzonej krytyki i ograniczenia nacisków na reżimowe władze. Zależności polityczno-kulturowe spowodowały, że AKP I ROZWOJU z niechęcią odniosła się do interwencji NATO w Libii oraz sankcji dla Syrii. W drugiej fazie pod wpływem presji NATO, Turcja wsparła działania militarne w tym kraju. Zaangażowanie tureckie w północnym Iraku zostało skrytykowane przez państwa arabskie, jako działanie na rzecz Amerykanów. Dodatkowo, pokojowa polityka wobec Kurdów doprowadziła w tym samym czasie do eskalacji aktów terrorystycznych przeprowadzanych przez milicję kurdyjską. Polityka syryjska, także nie przynosiła oczekiwanych rezultatów ze względu na odmowę prezydenta al-Assada uznania tureckiej mediacji oraz odrzucenie planu zakończenia wojny domowej. W innych państwach, w których w wyniku wydarzeń Arabskiej Wiosny doszło do zmiany systemu, turecka mediacja w konflikcie o władzę przynosiła niezadowalające efekty. Pozornie przemyślane działania doprowadziły do sytuacji, w której turecki rząd zaczął tracić kontrolę nad własną polityką zagraniczną⁵⁷⁸.

W państwach arabskich zaczęło panować przekonanie, że Turcji nie zależy na wspólnocie muzułmańskiej, a polityka Ankary, jest wciąż sterowana przez Zachód. W dodatku oskarżano Ankarę o wspieranie wyłącznie sunnickich elit w państwach arabskich, w których reformy demokratyczne umożliwiły przeprowadzenie wyborów. Iran rozpoczął propagandową akcję, w której ukazywał związki tureckiego rządu z sunnickim Bractwem Muzułmańskim mającym potężne wpływy w Egipcie.

W odpowiedzi na krytykę turecki rząd wskazywał na pragmatyczny wymiar działalności w północnym Iraku, gdzie tureckie wpływy są tak poważne, że Ankara mogła manipulować sceną polityczną. Dowód może stanowić wypowiedź, jednego z przedstawicieli irackiego rządu, który stwierdził, że: „w prowincji Kirkuk zewnętrzne siły, wpłynęły na wynik wyborów”⁵⁷⁹. Turcja osiągnęła ten efekt dzięki kontaktom w środowisku sunnickich polityków w Bagdadzie, którzy zwrócili się do Ankary o pomoc w usunięciu z

⁵⁷⁷ Z. Önis, *Turkey and the Arab Spring*, op. cit., s. 51.

⁵⁷⁸ N. Tattersall, *Analysis -Turkey's "worthy solitude" sidelines Erdogan in Middle East*, "Reuters" 2013, <http://uk.reuters.com/article/2013/09/18/uk-turkey-isolation-analysis-idUKBRE98H0K420130918>.

⁵⁷⁹ Ibidem, s. 11.

urzędu szyckiego premiera Nuriiego al-Malikiego, który doszedł do władzy dzięki wsparciu Iranu⁵⁸⁰. Rząd w Bagdadzie starał się upubliczniać zagrożenie ze strony Turcji w obawie przed eskalacją infiltracyjnej polityki zachodniego sąsiada⁵⁸¹. Zależności sięgały, jednak tak daleko, że iracki rząd nie chciał rezygnować z korzystnych efektów tureckiej ingerencji. W 2010 r., podczas wizyty w Bagdadzie premier Erdoğan uzyskał zapewnienie kontraktów dla tureckich konsorcjów na realizację projektu przebudowy bagdadzkiej dzielnicy Sadr⁵⁸².

Poza głównymi zadaniami, związanymi z globalnymi zobowiązaniami sojusznicznymi oraz polityką regionalną, rząd PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU uwikłał się w konflikty, w których zwyczajowo główną rolę odgrywały organizacje międzynarodowe i mocarstwa. Turcja przyjęła rolę rozjemcy w konfliktach pomiędzy Izraelem i Syrią oraz Iranem i Zachodem. Zdania na temat wartości tej formy tureckiego zaangażowania są podzielone. Profesor Ahmet Sözen twierdzi, że próby mediacyjne z początków rządów PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU zakończyły się fiaskiem⁵⁸³, natomiast profesor Şaban Kardaş uważa, że turecka polityka zagraniczna na początku aktywnego zaangażowania wykazała godną uwagi zdolność samodzielnego działania⁵⁸⁴. Z kolei doktor Ömer Kurtbağ skupia się na roli zasadniczego instrumentu tureckiej ekspansji, którym według niego, jest potencjał ekonomiczny. Kurtbağ twierdzi, że cele ekonomiczne zostały w pełni osiągnięte przez Turcję⁵⁸⁵. Wysoka pozycja polityczna wymaga długotrwałego i żmudnego procesu, natomiast budowa ekonomicznej potęgi w regionie przebiega stosunkowo szybko. W tym kontekście nie należy zgadzać się ze zwolennikami tezy na temat fiaska tureckiej polityki „soft power”. Z drugiej strony, przed rozpoczęciem wojny domowej w Syrii minister Davutoğlu zapewniał, że: „Turcja rozpozna sytuację kryzysową zanim się pojawi”. Zadanie tureckiej maszyny w służbie polityki zagranicznej polegało na rozpoznawaniu i zapobieganiu konfliktom na Bliskim Wschodzie⁵⁸⁶. Ankara podjęła próby unormowania polityki w regionie wykazując pragmatyzm, który budzi szacunek w kontekście ogromu wyzwań przed, którymi stanęła turecka polityka zagraniczna, jednak rzeczywistość okazała się dużo bardziej wymagająca niż pierwotne, optymistyczne

⁵⁸⁰ J. al-Rikabi, *Maliki Seeks a 'Third Way*, op. cit.

⁵⁸¹ Ö. Taspınar, „Turkey's Middle East Policies, op. cit., s. 20.

⁵⁸² R. Visser, *After Sadr-Badr Compromise*, op. cit.

⁵⁸³ A. Sözen, *A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy*, op. cit., s. 103-113.

⁵⁸⁴ Ş. Kardaş, *Turkey Redrawing the middle East Map*, op. cit., s. 115.

⁵⁸⁵ Ö. Kurtbağ, „Foreign Policy of Turkey: Looking West and Going East”, op. cit., s. 229.

⁵⁸⁶ M. Özcan, T. Köse, E. Karakoç, *Assessments of Turkish Foreign Policy in the Middle East During the Arab Uprisings*, „Turkish Studies” 2015, nr 2 (16), ss. 195-218.

założenia⁵⁸⁷. Politolog Ayşe Zarakol twierdzi, że polityka zagraniczna PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU napotyka trudności wynikające z braku środków do realizacji wysokich aspiracji. Pierwsze oznaki zapaści przyniosły porozumienia turecko-izraelskie, które wywołały poważne reperkusje w państwach arabskich. Zaykol twierdzi, że polityka Wschodnia PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU, jest nadrzędna w stosunku do relacji z Zachodem. Powołuje się w związku z tą tezą na ostrą reakcję Ankary po interwencji Izraela w Gazie. Blokada palestyńskiej enklawy w Gazie zapoczątkowała ochłodzenie turecko-izraelskich stosunków. Turcja powodowana presją ze strony arabskiej opinii publicznej zupełnie zmieniła politykę wobec Izraela, doprowadzając do eskalacji napięć pod wpływem wydarzeń w Davos oraz incydentu Mavi⁵⁸⁸.

Proces europeizacji Turcji, stanowi przedmiot analiz politologicznych, które opierają się na szeregu przesłanek. Podstawę badań stanowią zmiany, które zaszły w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci aktywność Ankary na arenie międzynarodowej została poddana rewolucyjnej zmianie. Przełomowe znaczenie należy przypisać przeniesieniu akcentów, z konieczność obrony przed zagrożeniem zewnętrznym na dążenie do wykreowania niezależnej pozycji międzynarodowej. Fundamentalnym czynnikiem, który doprowadził do zmiany tureckiej strategii politycznej była próba drastycznej zmiany miejsca Turcji w systemie polityki globalnej Stanów Zjednoczonych. Pojawienie się dużej liczby podmiotów zdolnych do prowadzenia niezależnej polityki skłoniło Turcję do stopniowego angażowania się w kreowanie własnej strefy wpływów. Ocena wyzwań, jakie stanęły przed tureckim rządem oraz skutków wielowymiarowej polityki zagranicznej, skłoniła tureckie władze do kontynuacji ścisłych związków ze Stanami Zjednoczonymi oraz Unią Europejską, bez, których rozwijanie niezależnej polityki na Bliskim Wschodzie nie jest możliwe⁵⁸⁹.

Polityka proeuropejska została włączona do tureckiej doktryny stosunków międzynarodowych, jako niezbędny czynnik zapewniający gospodarczy rozwój państwa. Ścisła współpraca z Europą łączy się z ekspansjonistycznymi dążeniami Turcji na Bliskim Wschodzie. Czynniki militarny, który określał skalę bezpieczeństwa Turcji w przeszłości, obecnie stał się elementem pasywnym w porównaniu z aktywną rolą tureckiej gospodarki w

⁵⁸⁷ M. Pieper, op. cit., s. 183.

⁵⁸⁸ A. Zarakol, *Problem areas for the new Turkish foreign policy*, *Nationalities Papers*, "The Journal of Nationalism and Ethnicity" 2015, nr 5 (40), s. 739-745.

⁵⁸⁹ Ş. Kardaş, op. cit., ss. 115-136. Por.: N. Gardels, *Will Iran Look More like Turkey, Or Turkey like Iran?*, op. cit., s. 2-5; Ç. Cengiz, *Turkey's 'Soft Power' Strategy: A New Vision for a Multipolar World*, Ankara 2009, s. 3-4.; S. H. Gordon, N. Danorth, *Ideology and Pragmatism*, op. cit., s. 83-95; A. Davutoğlu, *Turkish Foreign Policy*, op. cit., s. 12-16.

procesie rozprzestrzeniania wpływów poza granice państwa⁵⁹⁰. Ewolucja polityki międzynarodowej Ankary przybrała intensywną formę, jednak nadal opiera się na republikańskich podstawach. Kierunek europejski, którego wypadkową są procesy demokratyczne w tureckim systemie wewnętrznym, ulega degradacji, wynikającej ze stagnacji w relacjach turecko-europejskich⁵⁹¹.

Dewaluacja statusu relacji z Brukselą, określana przez postępujący proces stagnacji tureckich negocjacji akcesyjnych, zdeterminowała dążenie do stabilizacji konfliktu, który eskalował w tureckiej polityce wewnętrznej. Efektem pośrednim upadku polityki europejskiej rządu PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU, była reorientacja polityki liberalnej na ideologię nacjonalistyczną oraz zapoczątkowanie suwerennego kursu w polityce międzynarodowej. Spory występujące w polityce wewnętrznej zostały oparte na krytyce rządowej strategii liberalizacji, co przyczyniło się do przejęcia przez sekularystów ideologii konserwatywnej, która gwarantowała poparcie konserwatywnego elektoratu. Ofensywa propagandowa grupy anty-rządowej polegała przede wszystkim na wywołaniu w społeczeństwie przeświadczenia, że Unia Europejska nigdy nie zezwoli na członkostwo Turcji. Generał Yasar Büyükanit wykorzystał liberalną politykę rządu, twierdząc, że zagraża bezpieczeństwu państwa⁵⁹². Był to sygnał do zmiany polityki AKP, która wprowadziła szereg instrumentów osłabiających proces demokratyzacji systemu⁵⁹³. Przykładowym działaniem tureckich władz było wznowienie ze wzmożoną siłą programu walki z separatyzmem kurdyjskim⁵⁹⁴. W efekcie rząd porozumiał się z częścią wojskowej elity, która przyjęła z aprobatą propozycję, gwarantującą zmodyfikowaną formę wpływów. Skutki posunięć rządu przyczyniły się do ułożenia napiętych stosunków z laicką opozycją polityczną, która była ściśle związana z armią. AKP I ROZWOJU wybrała kompromisowe rozwiązanie, które polegało wstrzymaniu procesu liberalizacji państwa w zamian za zachowanie wpływów wewnątrz konserwatywnego elektoratu oraz czasowego pojednania wszystkich sił politycznych⁵⁹⁵.

W rezultacie rząd mógł przeprowadzić zmianę konstytucji, którą Wielkie

⁵⁹⁰ Ö. Terzi, op. cit., s. 1–23.

⁵⁹¹ N. Göksel, op. cit., s. 9–11; Ö. Terzi, op. cit., s. 5–11; E. F. Keyman, Z. Önis, op. cit., s. 19, 90. H. Gordon, O. Taspinar, op. cit., s. 50.

⁵⁹² B. Kizikan-Kisacik, op. cit., s. 206.

⁵⁹³ U. Cizre, *The Justice and Development Party and the Military*, [w:] *Secular and Islamic Politics in Turkey*, red. ibidem, Routledge, Nowy Jork 2008, s. 156.

⁵⁹⁴ *Turkey's Anti-Terror Laws: Threatening the Protection of Human Rights*, "KHRP Briefing Paper" 2008, http://www.khrs.org/khrp-news/human-rights-documents/doc_download/166-turkeys-anti-terror-laws-threatening-the-protection-of-human-rights.html.

⁵⁹⁵ U. Cizre, op. cit., s. 207.

Zgromadzenie Narodowe Turcji przyjęło 30 maja 2010 r., a społeczeństwo potwierdziło 12 września w referendum⁵⁹⁶. Zmianę systemową, którą poprzedziło zerwanie z polityką Europejską nastawioną na reformę liberalną, przedstawiano paradoksalnie jako zwycięstwo demokracji nad represyjnym systemem opartym na władzy wojska⁵⁹⁷. Do pewnego stopnia rządowa propaganda miała odzwierciedlenie w reformie konstytucji, przez określenie nowych kompetencji dla poszczególnych organów państwowych. Nowelizacja gwarantowała reformę sądownictwa, polegającą na precyzyjnym określeniu struktury uprawnień sądów⁵⁹⁸. Zmieniono część prawa dotyczącego służb publicznych, a także zreformowano prawa dotyczące swobód obywatelskich⁵⁹⁹. Wobec braku możliwości przełamania groźnego dla państwa *status quo* tureckie elity wojskowe i rząd islamski porozumiały się kosztem odrzucenia społecznego programu demokratycznych reform. Stało się tak na skutek eskalacji walki o władzę, która od 2002 r. przybierała na sile. Ustępstwa wobec UE do pewnego czasu stanowiły element zwycięskiej kampanii AKP, jednak elity wojskowe dostrzegły moment, w którym stała się ciężarem dla rządu. Wówczas cała opozycja uderzyła w partię islamską zarzucając rządowi prowadzenie polityki antypaństwowej, która sprzyja obcym interesom. Apogeum walki o władzę nastąpiło wraz z odkryciem wojskowych planów zamachu stanu, które zyskało wsparcie środowisk politycznych nastawionych wrogo do rządów PARTII SPRAWIEDLIWOŚCI I ROZWOJU⁶⁰⁰.

Przemiany w polityce wewnętrznej Turcji mają kluczowe znaczenie dla rozważań na temat historii relacji z Brukselą. W latach 50-tych wprowadzono w Turcji system wielopartyjny, który przerwał monopol na władzę Partii Ludowo-Republikańskiej⁶⁰¹. Do końca lat 80-tych turecka demokracja przechodziła kolejne fazy rozwoju. Proces liberalizacji systemu zahamowały trzy wojskowe przewroty, które miały poważny wpływ na stan polityki wewnętrznej, a także w pewnym stopniu pozycję międzynarodową Turcji. W latach 90-tych politycy doszli do wniosku, że najlepszą formą skutecznej obrony przed kolejną interwencją armii, jest zjednoczenie głównych ugrupowań politycznych. Dzięki

⁵⁹⁶ *Turkish Constitutional Referendum Set for Sept. 12*, "Hürriyet", 5 grudnia 2010.

⁵⁹⁷ S. Yazici, *Turkey's Constitutional Amendments: Between the Status Quo and Limited Democratic Reforms*, "Insight Turkey" 2010, nr 2 (12), s. 20.

⁵⁹⁸ L. Gorenc, *Proposed Constitutional Amendments to the 1982 Constitution of Turkey*, 2010, "TEPAV Evaluation Note", s. 111.

⁵⁹⁹ Ibidem.

⁶⁰⁰ U. Cizre, op. cit., s. 141.

⁶⁰¹ W 1950 r. zwycięstwo w wyborach odniosła Partia Demokratów, która pozostała u władzy do czasu przewrotu wojskowego w 1960 r. przywódcy Partii Demokratów zostali postawieni przed sądem, w wyniku wyr. sądu premier Adnan Menderes został stracony.

konsensusowi nastąpił okres rozwoju świadomości społecznej, a także wzrost gospodarczy, który wzmocnił przekonanie, że Turcja powinna zintensyfikować starania o przystąpienie do UE. Początek XXI w. przyniósł kolejne zmiany, których kulminacją nastąpiła w 2001 r., w którym rozpoczęła negocjacje akcesyjne z UE. Drugim niezwykle istotnym wydarzeniem było utworzenie rządu przez proislamską islamską Partię Sprawiedliwości i Rozwoju, która przyjęła na siebie odpowiedzialność wprowadzenia Turcji do „Europy”⁶⁰². Politolog Münevver Cebeci z Instytutu Unii Europejskiej wykazuje, iż proces demokratyzacji w Turcji postępował powoli i z trudem udało się stworzyć w tym kraju stabilne podstawy rozwoju systemu, który wciąż odbiega od światowych standardów demokratycznych⁶⁰³. Opinię tą potwierdzają raporty Komisji Europejskiej z lat 2006-2009, w których zawarto negatywną ocenę reformy cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi, brak wymaganej niezawisłości systemu sądowego oraz niedostateczne przeciwdziałanie korupcji⁶⁰⁴. W 2006 r. Komisja Europejska sporządziła raport na temat przestrzegania wolności religijnej w Turcji, który wykazywał, że dochodziło do aktów przemocy, obejmujących obrazę uczuć religijnych, dyskryminację, a nawet zabójstwa na tle religijnym⁶⁰⁵. Dokument dowodził, że muzułmanie zakazują nabywania nieruchomości oraz utrudniają korzystanie z państwowej edukacji mniejszościom religijnym. Szczególne znaczenie miał fakt, iż turecki rząd nie chronił w należyty sposób ofiar prześladowań⁶⁰⁶. Potwierdził to raport Komisji Europejskiej z 2009 r., w którym zwrócono szczególną uwagę na wpływy armii na instytucje polityczne. Komisja wskazała, że rola czynnika militarnego budzi obawy, także ze względu na znaczące poparcie społeczne, które opiera się na ideach nacjonalistycznych, ograniczających procesy demokratyczne⁶⁰⁷.

Największe zastrzeżenia budziła w Brukseli reforma systemu praw człowieka. Pomimo zniesienia kary śmierci oraz reformy praw kobiet i dzieci, Turcja nie wywiązała się

⁶⁰²M. Bogdani, *Turkey and the Dilemma of EU Accession: When Religion meets Politics*, Londyn 2011, s. 26.

⁶⁰³M. Cebeci, *The EU's Security Impact on Turkey: Democratisation as desecuritisation*, „Lecture on European Community Institute” 2006, s. 78.

⁶⁰⁴Turkey 2007 Progress Report, Commission of the European Communities, „Commission Staff Working Document” Bruksela 6 listopada 2007, COM(2007) 663 final, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf; Turkey 2008 Progress Report, Commission of the European Communities, „Commission Staff Working Document, COM(2008) 674, Bruksela 5 listopada 2008, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/press_corner/key_documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf; Turkey 2009 Progress Report, Commission of the European Communities, „Commission Staff Working Document”, COM(2009) 533, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2009/tr_rapport_2009_en.pdf. [dostępne: 21.10.2017].

⁶⁰⁵Turkey 2009 Progress Report, op. cit., s. 18.

⁶⁰⁶Europejski Instytut Uniwersytecki we Florencji – Archiwa Historyczne UE, Rada Unii Europejskiej, Religious Freedom in Turkey Report 2008.

⁶⁰⁷Turkey 2009 Progress Report, op. cit., s. 10.

z obietnicy ratyfikacji „Protokołu Fakultatywnego do Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur”, a także trzech protokołów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁶⁰⁸. Zaakcentowano zmianę dokonaną w zapisie art. 301 konstytucji, który budził największe zastrzeżenia ze względu na nacjonalistyczną wymowę. Prawo wprowadzone w 2005 r. uderzało w prawa mniejszości narodowych, ponieważ wprowadzało kary za każdą formę krytyki tureckiego charakteru państwa. Osoba, która dopuściła się obrazy tureckiego narodu, państwa lub jego instytucji mogła zostać skazana na 3-letni okres pozbawienia wolności. W 2008 r. po wprowadzeniu poprawek maksymalny okres kary został zmniejszony do 2 lat, a także wprowadzono obowiązek uzyskania przez oskarżyciela zgody ministra sprawiedliwości⁶⁰⁹.

Krytyczne opinie na temat reform prawnych w Turcji uwydatnił raport brytyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 2009 r., w którym zostały wskazane uchybienia w kwestii praw kobiet i dzieci, praw mniejszości religijnych i etnicznych, a także ogólnego prawa do wyrażania poglądów⁶¹⁰. Represyjną politykę tureckiego rządu wobec intelektualistów, piętnowało znacznie więcej instytucji, zajmujących się monitorowaniem systemów państwowych. Wskazywano powszechnie na łamanie praw człowieka wobec publicystów, którzy zostali skazani na kary więzienia za wyrażanie krytycznych opinii na temat władzy⁶¹¹. Unijny raport z 2009 r. opisuje szczegółowo sprawę *Dogan Media Holding* jako przykład łamania wolności prasy. Na koncern została nałożona nieproporcjonalnie wysoka kara finansowa, która miała zmusić wydawnictwo do zaprzestania krytyki wobec władz⁶¹².

W marcu 2007 r. turecki parlament powołał Komitet ds. Równości Płci, którego zadanie polegało na wypracowaniu pakietu zmian prawnych, mogących przyczynić się do realnej poprawy pozycji kobiet w społeczeństwie. Według raportu Komisji Europejskiej z 2009 r. Ankara powinna przeprowadzić bardziej zdecydowane kroki w celu wypełnienia kryteriów nałożonych przez UE⁶¹³. W momencie wprowadzania reformy, klasyfikowano Turcję na ostatnim miejscu wśród krajów należących do Organizacji Współpracy i Rozwoju

⁶⁰⁸Ibidem, s. 13, 16; Szczegółowe zobowiązania, wynikające z podpisania Protokołu Fakultatywnego do Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur, zob: Optional Protocol to the UN Convention against Torture Implementation Manual (revised edition)”, Association for the Prevention of Torture (APT) and the Inter-American Institute for Human Rights (IIHR), Genewa/ San Jose 2010.

⁶⁰⁹Turkey 2009 Progress Report, op. cit., s. 17.

⁶¹⁰UK Foreign and Commonwealth Office, *Annual Report on Human Rights*, 2009.

⁶¹¹M. Cebeci, op. cit., s. 28.

⁶¹²Turkey 2009 Progress Report, op. cit., s. 18.

⁶¹³Europejski Instytut Uniwersytecki – Archiwa Historyczne, Raport Parlamentu Europejskiego, Parliament, Second Report on women’s role in social, economic and political life in Turkey, “Committee on Women’s Rights and Gender Equality”.

pod względem reprezentacji obojga płci na rynku pracy oraz w strukturach władzy⁶¹⁴. Najbardziej dobitnym, a także budzącym emocje opinii publicznej w Europie przejawem trudnego położenia kobiet w Turcji było przyzwoleństwo państwa na istnienie archaicznych form zniewolenia kobiet, które obejmowały powszechność występowania aranżowanych małżeństw, przemocy cielesnej oraz psychicznej, a także wciąż funkcjonującą poligamię⁶¹⁵. Wiele tureckich kobiet, zwłaszcza we wschodnich regionach, nie miało świadomości swoich praw, w dużej mierze był to efekt ograniczonego dostępu do edukacji⁶¹⁶.

Wprowadzanie liberalnych reform, jest utrudnione przez ustrój oparty na kemalizmie, a także konserwatyzm religijny, który nigdy nie stracił wpływu na kreowanie wartości społecznych. Kemalizm w dużej mierze opiera się na podtrzymywaniu ładu społecznego na podstawie represyjnych praktyk wobec wrogów systemu. Karykaturalny charakter recepcji idei kemalizmu, stanowi wypadkową różnorodnych procesów, na czele ze zderzeniem religijnych pryncypiów ze świeckim modelem rządów. Problem występujący od początku funkcjonowania republiki, dokonał poważnych wypaczeń w funkcjonowaniu społeczeństwa wpływając na eskalację świeckiego nacjonalizmu oraz fundamentalizmu islamskiego. Paradoks polega na tym, że islam traktuje liberalizm jako zagrożenie, podobnie jak kemalizm⁶¹⁷. Profesor Przemysław Osiewicz wskazał na problematyczny charakter wpływów armii na decyzje polityczne, a także na sądownictwo. Uwagę zwraca, iż Partia Sprawiedliwości i Rozwoju jest krytykowana za niedemokratyczną politykę wewnętrzną, jednocześnie Bruksela krytykuje wpływy wojskowe, z którymi walczy rząd kierowany przez polityków AKP⁶¹⁸.

Unia Europejska, pomimo wielu zasług, przyczyniła się, również do zahamowania procesu demokratyzacji Turcji przez niekonsekwencję wynikającą z jednoczesnego wspierania reform oraz blokowania tureckiej akcesji. Proces demokratyzacji, jest ściśle związany z postępem negocjacji akcesyjnych. Przyczyną dwuwymiarowej polityki wobec Turcji, jest obawa przed napływem Turków na terytorium UE. Niemniejszą wagę należy przypisać różnicy kulturowej, która wzbudza negatywne opinie na temat tureckiej akcesji wśród europejskiej opinii publicznej. Dane z 2006 r. wykazały, że sześciu na dziesięciu

⁶¹⁴Ibidem..

⁶¹⁵Turkey 2009 Progress Report, op. cit., s. 27.

⁶¹⁶M. Cebeci, op. cit., s. 30.

⁶¹⁷Ibidem, s. 31.

⁶¹⁸Zob. P. Osiewicz, *10 lat negocjacji akcesyjnych Turcji z Unią Europejską. Analiza postępów w obszarze kryteriów politycznych na podstawie raportów Komisji Europejskiej*, „Rocznik integracji europejskiej”, 2011, nr 5.

obywateli najbogatszych państw UE negatywnie ocenia możliwość przystąpienia Turcji⁶¹⁹. Z drugiej strony, zwolennicy rozszerzenia powołują się na możliwość zwiększenia inwestycji europejskich, łatwy dostęp do surowców oraz źródło napływu taniej siły roboczej⁶²⁰. W momencie akcesji Turcy staną się beneficjentami środków z Brukseli⁶²¹. Turecki sektor rolniczy, który obejmuje trzecią część populacji może wpłynąć znacząco na rozdział subsydiów oraz konkurencję na rynku Europejskim⁶²².

Doktor Adam Szymański wskazał, iż na zahamowanie procesu rozszerzenia, w znacznym stopniu wpływają działania KE. Działalność tej instytucji unijnej w zakresie polityki międzynarodowej podlega dwóm zasadniczym celom. Komisarze unijni prowadzą politykę zewnętrzną zarówno z uwzględnieniem wspólnych interesów europejskich, jak i interesów poszczególnych państw członkowskich. Szymański przytacza jako przykład kadencję Olego Rhena, który od 2009 r. pełnił funkcję Komisarza do spraw rozszerzenia i polityki sąsiedztwa. W tym czasie wykorzystywał prerogatywy KE do kontroli stanu wypełniania kryteriów negocjacyjnych przez kraje kandydujące. Rhen odrzucił z kolei alternatywną politykę mediacji, która – według Szymańskiego – służy do pośredniczenia w kontaktach pomiędzy poszczególnymi państwami unijnymi i kandydatami⁶²³.

Polityka Unii Europejskiej wobec sytuacji mniejszości w Turcji

Spośród kwestii, związanych z sytuacją mniejszości zamieszkujących Turcję, największe znaczenie dla Brukseli ma sytuacja Kurdów, którzy zamieszkują południowo-wschodnie obszary państwa. Kurdowie są największą grupą etniczną, która stanowi 20 proc. populacji Turcji. Do momentu rozpoczęcia negocjacji akcesyjnych z UE, tureckie władze odmawiały zalegalizowania kurdyjskiego języka. Kurdyjskie organizacje polityczne długo, bez rezultatu domagały się reprezentacji w parlamencie. Rząd w Ankarze opóźniał wprowadzenie kurdyjskich partii politycznych do legislatury z obawy przed wzmocnieniem tendencji separatystycznych, zagrażających funkcjonowaniu państwa⁶²⁴.

Dopiero od 2001 r. instytucje mniejszości narodowych zaczęły pojawiać się w

⁶¹⁹European Commission Euro barometer Survey, nr 66, op. cit.

⁶²⁰Ibidem.

⁶²¹Ibidem.

⁶²²K. Hughes, *Turkey and the EU: Just another enlargement?*, „A Friends of Europe Working Paper” 2004, s. 18.

⁶²³A. Szymański, *Zarządzanie wielopoziomowe analiza przypadku polityki rozszerzenia Unii Europejskiej*, „Studia politologiczne”, vol. 27, s. 199.

⁶²⁴Prekursorem legalnej działalności ugrupowań kurdyjskich na szczeblu państwowym w Turcji, była założona w 1997 r. Ludowa Partia Demokratyczna (DEHAP), która w wyborach powszechnych do tureckiego parlamentu zdobyła ponad 6 proc. głosów. W 2003 r. Sąd Konstytucyjny zakazał działalności DEHAP, której członkowie w 2005 r. utworzyli wraz z Demokratycznym Ruchem Społecznym – Społeczną Partię Demokratyczną, która wprowadziła deputowanych do tureckiego parlamentu, jako kandydatów niezrzeszonych, w ten sposób udało się ominąć 10 proc. próg wyborczy.

tureckim życiu publicznym. W 2008 r. została uchwalona ustawa, zezwalająca na nadawanie 24-godzinnego programu w języku kurdyjskim, jednak jego używanie w oficjalnej korespondencji, a także w instytucjach centralnych, zostało zakazane pod groźbą kary więzienia. W marcu 2009 r. turecki rząd pozwolił na przetłumaczenie Koranu⁶²⁵. W 2009 r. kurdyjski deputowany Wielkiego Zgromadzenia Narodowego □ Ahmet Türk wygłosił przemówienie w języku kurdyjskim, którym wywołał ogromne poruszenie wśród parlamentarzystów, a także przyczynił się do upowszechnienia dążeń mniejszości kurdyjskiej dzięki temu, że sesja parlamentarna z 24 lutego była transmitowana przez państwową telewizję⁶²⁶.

Powszechna instytucjonalna negacja kurdyjskich aspiracji narodowych, a także innych mniejszości zamieszkujących Turcję, doprowadziła do wojny domowej, która rozpoczęła się w 1984 r.. Tureckie państwo zmagало się z działalnością zbrojną organizacji mniejszościowych, z których największą siłę reprezentowała Partia Pracujących Kurdystanu (PKK), uznana za ugrupowanie terrorystyczne, także przez część społeczności międzynarodowej. Turecki rząd jest zmuszony do prowadzenia walki z Kurdami poza granicami kraju, gdzie PKK utrzymuje swoje bazy, ułatwiające ataki na cele w Turcji. Operacje odwetowe lub prewencyjne tureckiej armii docierają na terytorium Iraku. Reakcja UE wobec łamania prawa międzynarodowego przez Turcję, wywołana, jest sojuszniczą strategią walki z terroryzmem, w którą oprócz Brukseli zaangażowane są przede wszystkim Stany Zjednoczone. Turcja pozostaje kluczowym partnerem Zachodu w regionie, w związku z tym reperkusje wobec Ankary nie są możliwe, zwłaszcza, że akcje tureckich sił zbrojnych mają ograniczony zakres i są kierowane głównie na cele militarne⁶²⁷.

⁶²⁵UK Foreign and Commonwealth Office, *Annual Report on Human Rights*, marzec 2009.

⁶²⁶S. Rainsford, MP Break Language Law in Turkey, BBC News, 25 lutego 2009.

⁶²⁷S. Robins, *The overload state, Turkish policy and the Kurdish issue*, "International Affairs", nr 4 (69), s. 593–610.

WNIOSKI

O wartości pracy stanowi rzetelne zaprezentowanie wybranych czynników, mających znaczący wpływ na relacje Turcji z Unią Europejską. Uznałem, że cel, który sobie postawiłem osiągnę przez zestawienie szczegółowo wyselekcjonowanych problemów. W ten sposób powstała rzeczowa analiza, która dotyczy zagadnień z zakresu polityki wewnętrznej oraz zagranicznej Turcji, rządzonej przez konserwatywno-religijną Partię Sprawiedliwości i Rozwoju. Relacje panujące w tureckim państwie, stanowią przykład dla europejskiej opinii publicznej, która ma możliwość skonfrontowania wiedzy na temat systemów państw muzułmańskich z fenomenem, który stanowi elastyczny system turecki, posiadający zdolność ewolucji w kierunku systemów Zachodnich.

Wyjątkowość tureckiego państwa polega na tym, iż elity realizują się w dążeniu do połączenia systemu opartego na europejskiej myśli społeczno-politycznej z reaktywowaną koncepcją współistnienia władzy świeckiej z ideologią religijną. Z tego punktu widzenia wydaje się, iż turecki kazus systemowy generuje znakomitą szansę zgłębienia specyfiki relacji władzy i społeczeństwa w świecie muzułmańskim, natomiast sukcesy i porażki, które towarzyszą ewolucji na wszystkich poziomach oddziaływania pomiędzy najważniejszymi czynnikami systemowymi, pomagają w zrozumieniu delikatnych zagadnień, które dotyczą koegzystencji rodzimych turecko-muzułmańskich uwarunkowań systemowych z zapożyczoną liberalną koncepcją społeczno-polityczną.

Zręczność w dążeniu do realizacji celów, które stawia sobie Turcja niesie ze sobą konieczność wypracowania konsensusu, który czyni możliwym utrzymywanie relacji z Unią Europejską na wysokim poziomie, choć główny cel, którym jest przystąpienie Turcji do Wspólnoty Europejskiej nie został zrealizowany. Przedłużające się negocjacje akcesyjne, w rzeczywistości podlegają uniwersalnym prawidłowościom, na których opierają się stosunki międzynarodowe. Dążenie do osiągnięcia maksymalnych korzyści, dbanie o nadrzędny interes państwa inarodu oraz pragmatyzm polityczny są w istocie kluczem do zrozumienia działań Turcji w relacjach z Unią Europejską. Jednocześnie faktem jest, iż wyrafinowana polityka musi współistnieć ze sferą ideologiczną oraz funkcjonować w obszarze skomplikowanej przestrzeni, wypełnionej przez czynniki utrudniające implementowanie konwencjonalnych rozwiązań.

Bilans relacji Turcji z Brukselą, w okresie dwóch pierwszych kadencji rządu Partii

Sprawiedliwości i Rozwoju należy postrzegać przez pryzmat rozwijającej się tureckiej gospodarki, ze względu na to, iż na poziomie politycznym związki te osiągnęły apogeum. Pomimo przeszkód, nadal realna jest wizja politycznej integracji Turcji z Europą, choć z dużym prawdopodobieństwem nie nastąpi to w wyniku akcesji do Unii Europejskiej. Stan, w którym utrzymują się stosunki Turcji z Brukselą budzi uzasadnione obawy, że Ankara będzie zmuszona do realizowania swoich politycznych ambicji na innym obszarze. Z dużym prawdopodobieństwem będzie to region bliskowschodni, który stanowi naturalne pole do rozwijania stosunków partnerskich z krajami, należącymi do tego samego kręgu kulturowego, z którego wywodzi się Turcja.

Czołowi politycy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju dowiedli swojej wartości w kontaktach z partnerami zagranicznymi. Turcja reaguje na wydarzenia międzynarodowe w sposób dojrzały, budując niezależną pozycję w obszarach, w których pełniła z konieczności pasywną rolę. Wiele wskazuje, iż ekspansywne dążenia Turcji celowo przedstawiane są, jako przejaw islamizacji, ze względu na obawę związaną ze wzrostem potencjału, który predestynuje Ankarę do odgrywania coraz bardziej niezależnej roli w polityce międzynarodowej. Wydaje się, że rozwiązanie, polegające na otwarciu na Bliski Wschód skumuluje środki, którymi dysponuje Turcja oraz zaangażuje je do czasu, gdy możliwy będzie powrót do dynamicznych rozmów akcesyjnych z Unią Europejską.

Polityka turecka nadal wymaga przeobrażeń, które zweryfikują ostatecznie eksperyment związany z rolą, jaką może odegrać ideologia islamska w realiach demokracji. Nie bez znaczenia jest fakt, iż Partia Sprawiedliwości i Rozwoju rości sobie prawa do przejęcia dorobku poprzednich rządów dowodząc tym samym, że ideologia odgrywa drugorzędna rolę. Rzeczywistość wykazuje, iż zagwarantowanie bezpieczeństwa państwa stoi u podstaw działalności tureckiego rządu, bez względu na panującą doktrynę. Możliwość przeprowadzenia rewolucji systemowej w Turcji jest ograniczona, także ze względu na świadomość społeczną, która determinuje decyzje polityczne. Ewentualny scenariusz, w którym turecki rząd dąży do zwiększenia politycznej roli islamu, nie oznacza wprost przewartościowania całego republikańskiego dorobku. Kreowanie takiego wizerunku napędza spiralę nieporozumień, które mogą oddalić Turcję od Zachodu. Należy pamiętać, że Turcja z pewnością nie będzie godziła się z marginalizacją w sferze międzynarodowej.

Fenomen Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, która w 2002 r. przejęła władzę w Turcji na skutek zwycięstwa w wyborach powszechnych, wpływa na globalny wzrost znaczenia islamu. Zdobycie wpływu na politykę państwową partii islamskiej rodzi różne reakcje,

pojawiają się obawy dotyczące przyszłości Turcji oraz wpływu islamizacji polityki Ankary na inne kraje. Szczególnego znaczenia nabiera czynnik związany z wolą tureckiego rządu do kontynuowania polityki integracyjnej, której celem jest przystąpienie do Unii Europejskiej. Paradoks polega na tym, że proislamskiislamski rząd podejmuje ze wzmożoną siłą starania, które są w znacznym stopniu bagatelizowane przez Unię Europejską, natomiast popierają je Stany Zjednoczone.

Działalność Partii Sprawiedliwości i Rozwoju wskazuje, że islam posiada zdolność do adaptacji w świeckim systemie demokratycznym. Pragmatyzm polityków wywodzących się z ruchu religijnego dowodzi, że polityczny islam posiada zdolność przyswajania doświadczeń w sposób kreatywny. Nie bez znaczenia, jest wynik konfrontacji, która rozegrała się w Turcji pomiędzy partiami religijnymi i całym republikańskim systemem sekularnym. Przejęcie władzy przez polityków islamskich spowodowało, że środowisko religijne włączyło się w nurt polityki świeckiej z zamiarem podniesienia pozycji Turcji na arenie międzynarodowej. Partia Sprawiedliwości i Rozwoju nie może być pewna swojej pozycji pomimo rozszerzania wpływów na kolejne instytucje, natomiast faktem jest, iż dążenie do utrzymania władzy pod presją silnej i wpływowej opozycji, determinuje radykalizację polityki, narażając dorobek żmudnych reform, które zostały przeprowadzone pod wpływem sprzyjających warunków międzynarodowych oraz wewnętrznych z korzyścią dla tureckiego społeczeństwa.

Raport Banku Światowego nr. 85830-TR. Źródło: Europejski Instytut Uniwersytecki. Archiwa Historyczne UE

187. Trade integration between the EU and Turkey has increased dramatically over the last two decades. The value of bilateral trade between the two has increased more than fourfold since 1996. The rise in FDI to Turkey from the EU has been similarly significant as has been the deeper integration in production networks between Turkish and European firms. The CU has supported these developments and has directly contributed to Turkey's productivity gains over the period through the reduction in import tariffs on most industrial products. The CU has also helped the alignment process with the EU's , improving the quality infrastructure and facilitating reform of technical regulations in Turkey to the benefit of Turkish consumers. The CU has also provided a significant impetus for trade facilitation and customs reform in Turkey including through modernization of the Turkish Customs Administration (TCA). 188. Like the EU, Turkey's trade relationships are changing. Turkey is diversifying its exports to new destination markets such as those in the Middle East and North Africa region. This trend is similar to that observed in other emerging market economies and consistent with the global trend of trade 'shifting east'. Nevertheless, the sheer size and sophistication of the European market means that the gains from further EU integration are abundant. Evidence presented in this evaluation shows that exports to the EU contribute the most to firm employment, average wages and productivity. Likewise, the rising middle class in Turkey provides a growing consumer market that will benefit European producers for decades to come. Turkey's trade growth into other emerging markets also means that EU foreign affiliates in Turkey are well placed to exploit new opportunities in these markets. 189. The aim of both Turkey and the EU should be more integration rather than achieving a perfect CU. The main finding of this evaluation is that further trade integration between the EU and Turkey is in the interest of both parties whether the framework for integration is a deeper and a wider version of the current CU or alternative trade policy arrangements, for example through full EU accession. Evidence presented in the evaluation shows that wider trade integration in the areas of primary agriculture and services – two areas not currently covered by the CU – would potentially bring welfare gains to both parties. The evaluation also shows that the benefits of the CU,

rather than an alternative FTA, are significant as it mitigates the need for ROOs and the CET provides an 'anchor' to Turkey's import tariffs for those goods covered under it. However, this should not be considered an either/or proposition in the context of widening the trade relationship to cover new sectors. The main point is that the way in which the deeper integration in these areas is achieved is of less consequence than moving forward with more integration given the economic benefits for both sides. In this regard, we proposed a number of recommendations for improving trade integration that include changes to the CU design and others that do not.

Key Recommendations 190. Resolve imbalances in formulating the common commercial policy through the development of formalized structures for appropriate consultations with Turkey and parallel track negotiations between the various parties. The participation of Turkey in EU Committees, or perhaps "friends of Turkey" working groups established under these, including the GSP and Trade Policy Committee would improve the functioning of the CU. Well-managed parallel track negotiations to enhance bilateral dialogue between the parties in the formation of the common commercial policy would also help Turkey negotiate those FTAs the EU is negotiating going forward. Parallel track negotiations mirroring the main EU negotiations with third countries which aim to have the EU and Turkey start and conclude FTA negotiations at about the same time would be the most plausible solution. As part of this the Turkey Clause, signaling the intention for prospective EU FTA partners so start negotiating an FTA with Turkey, could be strengthened to have third countries conclude an FTA with Turkey in a set time period (unless extended by mutual agreement) and, in the meantime, both sides should also consider the goods originating in Turkey and in free circulation in the CU being recognized as goods originating in the EU for the purpose of bilateral cumulation provisions of EU FTAs. 191. Road transport permits, especially for transit, should be liberalized at least for those goods covered by the CU. While bilateral road transport agreements including quota negotiation remain a sovereign attribute of the individual EU member states, road transport permits do create obstacles to the free movement of goods thereby hindering the full operation of the CU. Assuming the European Commission were able to receive a mandate from the 28 member states to negotiate on its own behalf and on behalf of the member states, full liberalization of international road transport between

VI. Conclusions and Recommendations

Evaluation of the EU-Turkey Customs Union

Turkey and EU member states could be considered if both Turkey and the EU as a whole were willing to fully liberalize their bilateral road transport in the context of a services trade agenda. Another option might be to negotiate a road transit agreement similar to those concluded by the European Commission with Hungary and Romania. Alternatively a road transport agreement between the EU and Turkey could be negotiated liberalizing the carriage of goods covered by the CU. There are also measures that could be undertaken independently, before or in parallel with the ones listed above. For example, negotiations on the Transport Policy Chapter of the could be opened in the context of Turkey's accession negotiations. 192. Turkey is the only candidate country without a visa-free regime with the EU. The costly visa process for businessmen and other professionals is a perceived barrier to trade. The main complaints with the visa application procedure are excessive paperwork, the short duration of the visa, single entry and visa fees. Additional support for speedy processing could be sought by the Turkish Chambers of Industry and Commerce to provide a letter to their members who would present these to the relevant consulates. This process would separate the business travel applicants from tourists as well as those who intend to settle in EU member states. 193. This recommendation stems from the various 'trade irritants' affecting bilateral trade in the CU. The existing DSM in the CU is not effective because it is currently limited to disagreements on the duration of safeguard measures. Shifting to a DSM where one party can bring a case on a broader range of issues would be more effective in resolving trade irritants. 194. There is a notification deficit in ensuring that technical regulations in the areas covered by the CU remain harmonized. The best solution would be to advance on accession negotiations which would resolve most of the current deficiencies and remove the potential for new ones. In the meantime there are changes that could be made to the implementation of the current arrangement to make it work better, namely to improve effective consultation and decision making mechanisms between the parties in areas covered by the CU. More effective consultation and decision making would facilitate the compliance of Turkish legislation with the in areas covered by the CU. The CU does allow for Turkey's participation in additional committees if the main decision making body of the CU – the Association Council – agrees. Alternatively the European Commission could ask member states to invite Turkey on the basis of Article 59 of Decision 1/95, possibly with observer status, to the various committees. In addition, options could be explored to

allow Turkish firms to directly register with ECHA and submit their own dossiers through, for example, a change in the CLP regulation. 195. Services are one area to consider for widening trade integration between the EU and Turkey. One option would allow Turkey to participate in the EU's single market for services under practically the same conditions as the EU member states. Another would be the establishment of an FTA with a GATS+ type agreement in which both parties would make market access and national treatment commitments but would not require regulatory convergence. 196. Greater trade integration in primary agriculture could also bring mutual gains. While there are concerns over adjustment in some agricultural sectors in both Turkey and the EU, including from reductions in farm employment, further bilateral opening of agriculture in the context of a deeper FTA than currently exists in primary agriculture might be the most feasible option while still bringing gains to both Turkey and the EU if SPS measures can be met. Negotiating bilateral market access on a product-by-product basis should be possible although such a positive list approach would bring about trade liberalization for the agricultural sector as a whole quite slowly. 197. The recommendations made in this section can be taken up one by one, but could also form part of an overall package. The CU has an unfulfilled potential. Just like the impetus it provided to the Turkish economy when it was concluded in 1995, a reformed and deepened trade arrangement with the EU has once again the potential to significantly contribute to Turkey's economy. While it is beyond the scope of this evaluation to comment on the process of negotiation between the EU and Turkey regarding possible solutions to current irritants, the experience with fixing problems one by one to date suggests this may take too much time. In the meantime, the urgency of several of the problems listed above, the potential gains from their resolution, and the dynamic changes in the global economy and trade environment put a premium on making progress fast. A package deal might include dealing with the asymmetries in the decision making processes concerning external commercial policy as well as the transposition of the and establishing a specific business visa category for pre-qualified Turkish professionals together with improving dispute resolution, coordinating on TDIs and widening preferential trade to cover services and key primary agricultural products. Such a package could be designed to be entirely consistent with the accession process and thus advance the ultimate goal of EU accession even if accession negotiations continue to move more slowly. The analysis in this evaluation suggests such a comprehensive

approach would provide considerable benefits to both parties, whereas the status quo is fraught with increasing risks.

Aneks II.

COUNCIL REGULATION (EC) No 2500/2001 of 17 December 2001

2001R2500 — EN — 07.06.2005 — 002.001 — 1

This document is meant purely as a documentation tool and the institutions do not assume any liability for its contents

►B COUNCIL REGULATION (EC) No 2500/2001 of 17 December 2001 concerning pre-accession financial assistance for Turkey and amending Regulations (EEC) No 3906/89, (EC) No 1267/1999, (EC) No 1268/1999 and (EC) No 555/2000

(OJ L 342, 27.12.2001, p. 1)

Amended by:

Official Journal No page date

►M1 Council Regulation (EC) No 769/2004 of 21 April 2004 L 123 1 27.4.2004

►M2 Council Regulation (EC) No 850/2005 of 30 May 2005 L 141 1 4.6.2005

Corrected by: ►C1 Corrigendum, OJ L 285, 23.10.2002, p. 26 (2500/2001)

▼B

COUNCIL REGULATION (EC) No 2500/2001 of 17 December 2001 concerning pre-accession financial assistance for Turkey and amending Regulations (EEC) No 3906/89, (EC) No 1267/1999, (EC) No 1268/1999 and (EC) No 555/2000

THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION,

Having regard to the Treaty establishing the European Community, and in particular Article 308 thereof,

Having regard to the proposal from the Commission (1),

Having regard to the Opinion of the European Parliament (2),

Whereas:

(1) The conditions to be fulfilled by the candidate countries wishing to join the European Union were set out at the Copenhagen European Council of June 1993.

(2) The Helsinki European Council of December 1999 stated that Turkey is a candidate country destined to join the Union on the basis of the same criteria

applied to the other candidate countries and that, building on the existing European Strategy, Turkey, like other candidate countries, will benefit from a pre-accession strategy to stimulate and support its reforms.

(3) The Nice European Council of December 2000 welcomed the progress made in the implementation of the pre-accession strategy for Turkey.

(4) As Turkey does not yet fulfil the political criteria of Copenhagen, the Community has called on it to improve and promote its democratic practices and respect for fundamental human rights and more closely to involve civil society in that process.

(5) The cornerstone of the pre-accession strategy is the Accession Partnership, drawn up on the basis of previous European Council conclusions while containing priorities on which accession preparation are to concentrate in the light of the political and economic criteria and the obligations of a Member State.

(6) For Turkey, the legal basis for the establishment of the Accession Partnership and the single framework for coordinating all sources of pre-accession financial assistance are provided in Council Regulation (EC) No 390/2001 of 26 February 2001 on assistance to Turkey in the framework of the pre-accession strategy, and in particular on the establishment of an Accession Partnership (3).

(7) The principles, priorities, intermediate objectives and conditions for the Accession Partnership with Turkey are contained in Decision 2001/235/EC (4). As is the case for the other candidate countries, assistance for Turkey from the European Union is to be focused on the priorities arising from the Accession Partnership.

(8) It is appropriate that Community assistance be applied mainly through institution-building and investments to promote compliance with the Community acquis.

(9) The Community should undertake specific actions to promote the development of civil society in Turkey.

2001R2500 — EN — 07.06.2005 — 002.001 — 2

(1) OJ C 240 E, 28.8.2001, p. 115. (2) Opinion delivered on 25 October 2001 (not yet published in the Official Journal). (3) OJ L 58, 28.2.2001, p. 1. (4) OJ L 85,

▼B

(10) Cross-border cooperation, particularly in the context of the borders between Turkey and the European Union, between Turkey and other candidate countries and between Turkey and other countries in the region, is also to be the subject of specific actions. (11) The Commission should ensure that the pre-accession assistance is coordinated with the Member States' bilateral assistance and with funding from the European Investment Bank (EIB), other financial instruments for cross-border cooperation (PHARE, MEDA, TACIS, CARDS, Interreg) and other institutional financial institutions. (12) The Community should co-finance Turkish participation in Community programmes and agencies. (13) Community assistance should be subject to compliance with the undertakings contained in the EC-Turkey Agreements and the conditions laid down in Regulation (EC) No 390/2001, Decision 2001/235/EC and this Regulation. (14) The Commission should implement the assistance in accordance with the Financial Regulation of 21 December 1977 applicable to the general budget of the European Communities (1). (15) The measures necessary for the implementation of this Regulation should be adopted in accordance with Council Decision 1999/ 468/EC of 28 June 1999 laying down the procedures for the exercise of implementing powers conferred on the Commission (2). (16) Participation in tenders should be open, as well as to natural and legal persons from the Member States and Turkey, to natural and legal persons from the other candidate countries and from countries benefiting from the financial and technical measures to accompany (MEDA) the reform of economic and social structures in the framework of the Euro-Mediterranean partnership (3) and from the assistance for Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, the Federal Republic of Yugoslavia and the former Yugoslav Republic of Macedonia (CARDS) (4). Such participation should also be open, where specific types of expertise are required, to natural and legal persons from the countries of eastern Europe and central Asia under the provision of assistance to the partner States in eastern Europe and central Asia (5). For reasons of symmetry, similar provisions should be introduced in the assistance programmes for the other candidate countries. (17)

Management of pre-accession assistance should gradually be decentralised to Turkey, taking account of its management and financial control capacities, provided that ex post control of assistance is carried out and the Turkish authorities undertake to carry out the same controls and apply the same guarantees as those laid down in the relevant Community rules. (18) Annual reports on the implementation of the assistance programme should be established and an evaluation report submitted. (19) In the financial perspective 2000-2006, the pre-accession financial assistance was doubled for the candidate countries. In the light of the Helsinki European Council, subject to the normal budgetary procedures the aim should be that this principle be applied for Turkey and continue to apply during the remaining period of the current financial perspective.

2001R2500 — EN — 07.06.2005 — 002.001 — 3

(1) OJ L 356, 31.12.1977, p. 1. Regulation as last amended by Regulation (EC) No 762/2001 (OJ L 111, 20.4.2001, p. 1). (2) OJ L 184, 17.7.1999, p. 23. (3) Regulation (EC) No 1488/96 (OJ L 189, 30.7.1996, p. 1). Regulation as last amended by Regulation (EC) No 2698/2000 (OJ L 311, 12.12.2000, p. 1). (4) Regulation (EC) No 2666/2000 (OJ L 306, 7.12.2000, p. 1). (5) Regulation (EC, Euratom) No 99/2000 (OJ L 12, 18.1.2000, p. 1).

▼B

(20) The Treaty does not provide for powers, other than those of Article 308, for the adoption of this Regulation,

HAS ADOPTED THIS REGULATION:

Article 1

The Community shall provide pre-accession financial assistance to Turkey to support the priorities defined in the Accession Partnership for Turkey.

Article 2

The assistance:

— shall be in the form of grants,

— shall be implemented by financing programmes or projects aimed at the fulfilment of the accession criteria and in accordance with the programming and implementation principles set out in guidelines to be adopted by the Commission in

accordance with the procedure referred to in Article 10(2),

— may take the form of services, supplies and works,

— in the case of investment, may not cover the purchase of either land or buildings.

Article 3

The beneficiaries of this assistance may include not only the Turkish State but also provincial and local authorities, business support organisations and agencies, cooperatives and civil society, in particular organisations representing the social partners, associations, foundations, non-profit-making organisations and non-governmental organisations.

Article 4

1. A financial contribution to each programme or project may be required from the recipients of the assistance. The contribution shall depend on the nature of the programme or project. In exceptional cases, for programmes or projects aimed at the promotion of civil society development, the contribution may be in kind.

2. Assistance shall cover expenditure relating to programming support, communication and information activities and the monitoring, inspection, audit and evaluation of programmes and projects.

3. The Commission shall adopt detailed provisions on information and publicity so as to ensure that Community funding for measures financed by this Regulation enjoys a high profile.

4. The assistance may be either independent or in the form of cofinancing with the Member States, the European Investment Bank, third countries or multilateral bodies.

5. Opportunities may be sought for co-financing with other donors, particularly Member States.

6. The Community may contribute to the costs related to the management structures of the assistance.

7. The Commission, in cooperation with the Member States, shall ensure sound coordination with the other providers of funds concerned, in particular the EIB.

▼ B

Article 5 Financing of the programmes and projects shall be subject to compliance with the commitments contained in the EC-Turkey Association Agreement, Decision No 1/95 of the EC-Turkey Association Council of 22 December 1995 on implementing the final phase of the Customs Union (1) and all other related agreements and decisions, and the conditions laid down in Article 4 of Regulation (EC) No 390/2001, in the Accession Partnership with Turkey and in this Regulation.

Article 6 1. The Commission shall implement the Community assistance in accordance with the rules of transparency and the Financial Regulation, in particular Article 114 thereof. 2. Prior appraisal of programmes and projects shall take account, inter alia, of the following factors: (a) their effectiveness and prompt viability; (b) cultural, social and gender aspects; (c) conservation and protection of the environment on the basis of the principles of sustainable development; (d) institutional development necessary to achieve programme and project goals; (e) experience gained from programmes and projects of the same kind.

Article 6a The Commission may, within the limits established in Article 54 of Council Regulation (EC, Euratom) No 1605/2002 of 25 June 2002 on the Financial Regulation applicable to the general budget of the European Communities (2), decide to entrust tasks of public authority, and in particular budget implementation tasks to the bodies listed in Article 54(2) of that Regulation. The bodies defined in Article 54(2)(c) of that Regulation may be entrusted with tasks of public authority if they are of recognised international standing, comply with internationally recognised systems of management and control, and are supervised by a public authority.

Article 7 1. Project selection, tendering and contracting by Turkey shall be subject to ex ante approval by the Commission. 2. The Commission may, however, decide, on the basis of a case-by-case analysis of national and sectoral programme/project management capacity, financial control procedures and structures regarding public finance, to waive the ex ante approval requirement referred to in paragraph 1 and confer on implementing agencies in Turkey management of assistance on a

decentralised basis. Such a waiver shall be subject to: (a) the minimum criteria for assessing the ability of implementing agencies in Turkey to manage assistance and the minimum conditions applicable to such agencies set out in the Annex; (b) specific provisions concerning, inter alia, invitations to tender, scrutiny and evaluation of tenders, the award of contracts and the implementation of Community public procurement directives, to be laid down in financing agreements with Turkey.

2001R2500 — EN — 07.06.2005 — 002.001 — 5

(1) OJ L 35, 13.2.1996, p. 1. Decision as amended by Decision No 2/1999 of the EC-Turkey Association Council (OJ L 72, 18.3.1999, p. 36). (2) OJ L 248, 16.9.2002, p. 1.

▼M2

▼B

▼B

Article 8 1. Assistance of more than EUR 2 000 000 shall be made available through financing decisions taken by the Commission in accordance with the procedure referred to in Article 10(2). For that purpose, the Commission shall submit to the Committee referred to in Article 10, a financing proposal describing the programmes and/or projects to be implemented. The Commission shall inform the Committee referred to in Article 10, at least one week beforehand, of any financing decisions it intends to take regarding programmes and projects of less than EUR 2 000 000. 2. The Commission may approve, without seeking the opinion of the Committee referred to in Article 10, additional grants needed to cover expected or actual overruns on the programmes or projects, provided that the overrun is not more than 20 % of the initial grant set in the financing decision. 3. All financing agreements or contracts concluded under this Regulation shall provide for the Commission and the Court of Auditors to conduct on-the-spot checks in accordance with the procedures laid down by the Commission under the rules in force, and in particular those of the Financial Regulation. 4. In order to ensure effective protection of the Community's financial interests, the Commission may undertake on-the-spot checks and inspections in accordance with Council

Regulation (Euratom, EC) No 2185/96 of 11 November 1996 concerning on-the-spot checks and inspections carried out by the Commission to protect the European Communities' financial interests against fraud and other irregularities (1). 5. Article 15(3) of Commission Regulation (EC) No 2222/2000 of 7 June 2000 laying down financial rules for the application of Council Regulation (EC) No 1268/1999 on Community support for preaccession measures for agriculture and rural development in the applicant countries of central and eastern Europe in the pre-accession period (2) shall apply, including the communication of individual cases of irregularity and the establishment of a system for the management of information in this field. 6. Where programmes and projects are the subject of financing agreements between the Community and Turkey, such agreements shall stipulate that the payment of taxes, duties or any other charges is not to be covered by the assistance.

7. Participation in invitations to tender and contracts shall be open on equal terms to all natural and legal persons from the Member States coming within the scope of the Treaties, from candidate countries for accession to the European Union and countries benefiting from assistance in accordance with Council Regulation (EC) No 1488/96 of 23 July 1996 on financial and technical measures to accompany (MEDA) the reform of economic and social structures in the framework of the Euro-Mediterranean partnership (3) and in accordance with Council Regulation (EC) No 2666/2000 of 5 December 2000 on assistance for Albania, Bosnia and Herzegovina, Croatia, the Federal Republic of Yugoslavia and the former Yugoslav Republic of Macedonia (4). The contracting authority may, in duly substantiated cases and on a case-by-case basis, authorise the participation of natural and legal persons from third countries in invitations to tender and contracts. Supplies shall, within the scope of the Treaties, originate in the Member States, in candidate countries for accession to the European Union or in

2001R2500 — EN — 07.06.2005 — 002.001 — 6

(1) OJ L 292, 15.11.1996, p. 2. (2) OJ L 253, 7.10.2000, p. 5. (3) OJ L 189, 30.7.1996, p. 1. Regulation as last amended by Regulation (EC) No 2698/2000 (OJ L 311, 12.12.2000, p. 1). (4) OJ L 306, 7.12.2000, p. 1. Regulation as amended by

Regulation (EC) No 2415/2001 (OJ L 327, 13.12.2001, p. 3).

▼M1

▼M1

countries benefiting from assistance pursuant to Regulation (EC) No 1488/96 and pursuant to Regulation (EC) No 2666/2000. In duly substantiated cases and on a case-by-case basis, the contracting authority may give derogation from this requirement.

Article 9 The annual appropriations shall be authorised by the budgetary authority within the limits of the financial perspective.

Article 10 1. The Commission shall be assisted by the Committee provided for in Article 9(1) of Council Regulation (EEC) No 3906/89 of 18 December 1989 on economic aid to certain countries of central and eastern Europe (1). 2. Where reference is made to this paragraph, Articles 4 and 7 of Decision 1999/468/EC shall apply. The period laid down in Article 4(3) of Decision 1999/468/EC shall be set at three months. 3. The Committee shall adopt its rules of procedure.

Article 11 Each year, the Commission shall submit to the European Parliament, the Council and the Economic and Social Committee a report on the implementation of the assistance. The report shall contain information on the programmes and projects financed during the year and the programming for the following financial year, as well as information on the results of monitoring and evaluation, accompanied if necessary by proposals for changes in the management of the assistance, to ensure maximum efficiency. This information could be included in the report to which reference is made in Article 10 of Regulation (EEC) No 3906/89. The report shall be submitted not later than 30 September of the following year.

Article 12 1. Regulation (EC) No 3906/89 is hereby amended as follows: — the words ‘and Turkey, Cyprus and Malta’ shall be added at the end of Article 7(1). 2. Council Regulation (EC) No 555/2000 of 13 March 2000 on the implementation of operations in the framework of the pre-accession strategy for the Republic of Cyprus and the Republic of Malta (2) is hereby amended as follows: — the words ‘and other candidate countries for accession to the European Union’ shall be

added at the end of Article 7(9); — the words ‘or any other candidate country for accession to the European Union’ shall be added at the end of Article 7(10). 3. The following paragraph shall be added to Article 7 of Council Regulation (EC) No 1267/1999 of 21 June 1999 establishing an instrument for structural policies for pre-accession (3): ‘8. Natural and legal persons from Cyprus, Malta and Turkey may participate in invitations to tender and contracts on the same terms that apply to all natural and legal persons from the Member States and the beneficiary countries.’

2001R2500 — EN — 07.06.2005 — 002.001 — 7

(1) OJ L 375, 23.12.1989, p. 11. Regulation as last amended by Regulation (EC) No 2666/2000. (2) OJ L 68, 16.3.2000, p. 3. (3) OJ L 161, 26.6.1999, p. 73.

▼B

▼B

4. The following paragraph shall be added to Article 3 of Council Regulation (EC) No 1268/1999 of 21 June 1999 on Community support for pre-accession measures for agriculture and rural development in the applicant countries in central and eastern Europe in the pre-accession period (1): ‘3. Natural and legal persons from Cyprus, Malta and Turkey may participate in invitations to tender and contracts on the same terms that apply to all natural and legal persons from the Member States and the beneficiary countries.’

Article 13 The Council shall review this Regulation before 1 January 2006. To that end, the Commission shall submit to the Council before 1 July 2005 an evaluation report on the Regulation and, as appropriate, a proposal to amend it.

Article 14 This Regulation shall enter into force on the third day following that of its publication in the Official Journal of the European Communities. This Regulation shall be binding in its entirety and directly applicable in all Member States.

2001R2500 — EN — 07.06.2005 — 002.001 — 8

(1) OJ L 161, 26.6.1999, p. 87.

▼C1

ANNEX

MINIMUM CRITERIA AND CONDITIONS FOR DECENTRALISING MANAGEMENT TO IMPLEMENTING AGENCIES IN TURKEY (ARTICLE 7)

1. Minimum criteria for assessing the ability of implementing agencies in Turkey to manage assistance. The following criteria shall be applied by the Commission in assessing which implementing agencies in Turkey are able to manage assistance on a decentralised basis: (a) there should be a well-defined system for managing the funds with full internal rules of procedure, clear institutional and personal responsibilities; (b) the principle of separation of powers must be respected so that there is no risk of conflict of interest in procurement and payment; (c) adequate personnel must be available and assigned to the task. Such personnel must have suitable auditing skills and experience, language skills and be fully trained in implementing Community programmes.

2. Minimum conditions for decentralising management to implementing agencies in Turkey. Decentralisation to Turkey with ex post control by the Commission may be considered for an implementing agency where the following conditions are met:

(a) demonstration of effective internal controls including an independent audit function and an effective accounting and financial reporting system which meets internationally accepted audit standards; (b) a recent financial and operational audit showing effective and timely management of Community assistance or national measures of similar nature; (c) a reliable national financial control system over the implementing agency;

(d) procurement rules which are endorsed by the Commission as meeting requirements of Title IX of the Financial Regulation applicable to the general budget of the European Communities; (e) commitment by the National Authorising Officer to bear the full financial responsibility and liability for the funds.

This approach shall not prejudice the right of the Commission and the Court

Bibliografia

- Acatan, F., "Explaining Religious Politics at the Crossroads: AKP-SP", [w:] *Religion and politics in Turkey*, ed. A. Çarkoğlu, B. Rubin, Routledge, Nowy Jork/Londyn 2006.
- Akçakoca, A., „Turkish Foreign Policy: Between East and West”, European Policy Center Policy Brief (2009).
- Aleksandri, E., „Turkey's New Foreign Policy and the Future of Turkey-UE Relations”, 2010, *International Spectator*, Vol. 45, Nr. 3
- Akçalı, E., "EU, Political Islam and Polarization of Turkish Society", [w:] *Europe, the USA and Political Islam*, ed. M. Pace, Palgrave Macmillan, Nowy Jork 2011.
- Akdoğan, Y., „Muhafazakar Demokrasi”, *AK Parti Yayınları*, Ankara 2003.
- Akgün, M., 2010, „Turkey What Axis Shift”, *Le Monde Diplomatique*, <http://mondediplo.com/outsidein/turkey-what-axis-shift>.
- Akyol, T., "AKP'nin Arkasında Ne Var?", *Milliyet*, październik 2002.
- Altunışık, M. B., "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East, 2008," *Insight Turkey*, Vol. 10, Nr. 2.
- Ambs. Morton, I. Abramowitz, E. S. Edelman, "U.S.-Turkish Cooperation Toward a Post-Assad Syria A Paper of BPC's Turkey Task Force", *National Security Program*, Bipartisan Policy Center, (2013).
- Ananicz S., „Prezydencja Cypryjska. A relacje Turcji z Unią”, *Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia*, Warszawa 2012 (tekst dostępny: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2012-06-26/prezydencja-cypryjska-a-relacje-turcji-z-unia-europejska>).
- An-Na'im, A., „Political Islam in National Politics and International Relations, [w:] *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Ethic and Public Policy Center, ed. P. R. Berger Waszyngton 1999.
- An-Na'im, A., *Political Islam in National Politics and International Relations*, Washington D.C. 1999.
- Antonsich, M., "On territory, the nation-state and the crisis of the hyphen", *Progress in Human Geography*, Vol. 33, Nr. 6.
- Arcayürek, C., „Derin Devlet (1950 -2007). Darbeler ve Gizli Servisler”, *Detay*, İstanbul (2007).
- Arcayürek, C., *Derin Devlet (1950 -2007). Darbeler ve Gizli Servisler*, Istanbul 2007.

- Arisoy, "Is Turkey Turning Its Face from Europe in the Post -Cold War Era?", *Bilgesam*, www.bilgesa.org/en/index.php?option=com_content&view=article&id=227:is-tur (10.08.2016).
- Armijo, "The BRICs Countries (Brazil, Russia, India and China) as an Analytical Category: Mirage or Insight?" *Asian Perspective*, 2007, Vol. 31, Nr. 4.
- Attali, J., Pamboukis, H., „The Long-term Solution for Europe”, 2011, *New Perspectives Quarterly*, Vol. 28, Nr. 1.
- Aybet G., „Turkey and the EU After the First Year of Negotiations: Reconciling Internal and External Policy Challenges”, *Security Dialogue*, 2006, Vol. 37, Nr. 4.
- Aybet G., „Turkey’s Long and Winding Road to the EU: Implications for the Balkans”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 8, Nr. 1, s. 72.
- Aybet, G., Muftuler-Bac, M., „Transformations in Security and Identity after the Cold War: Turkey’s Problematic Relationship with Europe”, *International Journal*, Waszyngton (2007).
- Aybet, G., *Turkey’s Long and Winding Road to the EU: Implications for the Balkans*, Londyn 2006.
- Aydin M., „Turkish Foreign Policy Framework and Analysis”, *SAM Paper, Center for Strategic Research* (2004).
- Aydin, M., „Turkish Foreign Policy Framework and Analysis”, *SAM Paper, Center for Strategic Research*, Ankara (2004).
- Aydintaşabaş, A., „Uniting Cyprus: A Settlement that Needs a Final Pusch.” *International Herald Tribune*, Nowy Jork 2004.
- Aykul, M., “The threat in secular fundamentalism”, *The New York Times* (2007).
- Bakoyannis D., “Does Europe have a message for the world?”, *Annual Lecture of Eastern Europe Center, St. Anthony’s College*, Oxford, 2007.
- Bakoyannis, D., Does Europe have a message for the world?, St. Anthony’s College, Oxford 2007.
- Barkey H. J., Taspinar O., „ Turkey: On Europe’s Verge”, *The Foreign Policy Association*, Nowy Jork 2006.
- Barkey H. J., Taspinar, O., *Turkey: On Europe’s Verge*, Nowy Jork 2006.
- Barkey, H. J., “Don’t Blame Europe for Turkey’s Moves Away from the West”, *Los Angeles Times*, 2010, <http://articles.latimes.com/2010/jul/20/opinion/la-oe-barkey-turkey-eu-20100720>.
- Barysch, K., “Why the EU and Turkey Need to Coordinate Their Foreign Policies”, 2011, *Carnegie Endowment for International Peace*, Commentary.
- Bauer, M., Schiller, T., “The Arab Spring in 2012.”, *C-A-Perspectives. Center for Applied Policy Research*, Ludwig-Maximilians-Universität München, Monachium 2012.
- BBC News, „ In Quotes: Cyprus Reunification Fails” (2004).
- BBC News, „ In Quotes: Cyprus Reunification Fails”, 24.IV.2004.

- Behr, T., "EU's Flawed Arab Spring", Finnish Institute of International Affairs, marzec 2011.
- Bell, A., "Turkish Islamic leader defies radical label," *Reuters* (1995).
- Berman, S., "Taming Extremist Parties: Lessons from Europe," *Journal of Democracy*, Vol. 19 (2008).
- Beylau, P., *L'Europe et les Janissaires*, Paryż (2007).
- Bilgin, P., "A return to 'Civilizational Geopolitics in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the post-Cold War Era", 2004, *Geopolitics*, Vol. 9, Nr. 2.
- Bilgin, P., Bilgiç, A., "Turkey's New Foreign Policy Towards Eurasia", 2011, *Eurasian Geography and Economics*, vol. 52, nr. 2.
- Biuro Prasowe Premiera Turcji, [Konkluzja z ostatnich wydarzeń w Egipcie] (Mısır'daki Son Gelişmeler), 11 lutego 2011, <http://www.bbm.gov.tr/Forms/pgNewsDetail.aspx?Type=1&Id=1395>.
- Bogdani, M. *Turkey and the dilemma of EU accession*, Londyn 2009.
- Bogdani, M., *Turkey and the Dilemma of EU Accession: When Religion Meets Politics*, Routledge, Londyn 2011.
- Bogdani, M., *Turkey and the Dilemma of EU Accession: When Religion Meets Politics*, I. B. Tauris, Londyn 2011.
- Boland, V., *Turkey's Gül vows to run for presidency*, Ankara (2007).
- Bora, T., Çan, K., "Bunalım Dönemine Girerken," *Birikim İstanbul* (1996).
- Brumberg, "Democratization in the Arab World? The Trap of Liberalized Autocracy", 2002, *Journal of Democracy*, Vol. 13, Nr. 4.
- Bulaç, A., "Kavramlar ve Düzenler", Pınar Yayıncılık, İstanbul (1987).
- Burleigh., *The Christian Tradition . Islam and Contemporary Europe*, Cardiff 2006.
- Çağaptay, S., *Turkey under the AKP: Neither a European nor a Regional Power*, İstanbul 2010.
- Çağaptay, S., "Is Turkey Leaving the West?", 2009, *Foreign Affairs*, <http://www.foreignaffairs.com/articles/65634/soner-cagaptay/is-turkey-leaving-the-west>.
- Çaha, Ö., "Turkish Election of November 2002 and the Rise of "Moderate" Political Islam", *Turkish Journal of International Relations*, Vol. 2, Nr. 1 (2003).
- Çakır, R., „Ne Seriat Ne Demokrasi: Refah Partisini Anlamak”, *Metis*, İstanbul (1994).
- Çakır, R., *Ayet ve Slogan [The Verse and The Slogan]*, *Metis*, İstanbul (1994).
- Çakır, R., *Political Islam in Turkey*, Bruksela 2007.
- Caldwell Ch., *Reflections on the Revolution in Europe*, Allen Lane, Londyn 2009.

- Caldwell Ch., *Reflections on the Revolution in Europe*, Londyn 2009.
- Canan F., *The Impact of Europeanization on Turkish Foreign Policy: An Analysis of Period Since 1999*, Londyn 2009.
- Canatan, K., “Çağdaş Siyasal İslam Düşüncesinin Gelişim Seyri”, *Bilgi ve Düşünce* 1 (2002).
- Çandar, C., „Turkey’s Soft Power Strategy: A New Vision for a Multipolar World”, *SETA Policy Brief*, nr. 38, Ankara (2009)
- Cem I., „Turkey’s Cyprus Policy” 2002, *Northern Cyprus Monthly*.
- Cengiz, Ç., *Turkey’s ‘Soft Power’ Strategy: A New Vision for a Multipolar World*, Waszyngton 2009.
- Coşan, S., Özman, A., “Center-right politics in Turkey after the November 2002 general election: Neo-liberalism with a Muslim face”, *Contemporary Politics*, Vol. 10 (2004).
- Dagi, I. D., “Kimlik, Söylem ve Siyaset: Doğu-Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği”, *İmge Yayınevi*, Ankara (1999).
- Dagi, I. D., “The Justice and Development Party: Identity, Politics, and Discourse of Human Rights in the Search for Security and Legitimacy”, [w:] *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, ed. H. Yavuz, Utah University Press, Salt Lake City 2006.
- Danforth, N., „Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy From Atatürk to the AKP”, *Turkish Policy Quarterly*, Ankara (2008).
- Danforth, N., “How the West Lost Turkey”, Foreign Policy 25 November 2009, http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/11/25/how_the_west_lost_turkey.
- Davison, R. H., „From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920.” *Slavic Review*, Urbana (2002).
- Dede, A. Y., „The Arab Uprisings: Debating the ‘Turkish Model’”, 2010, *Insight Turkey*, Vol. 13, Nr. 2.
- Diaz T., „The Imposition of Governance: Transforming Foreign Policy through EU Enlargement”, *Copenhagen Peace Research Institute*, Kopenhaga (2000).
- Dombey D., *Financial Times*, Nowy Jork (2006).
- Dündar, D., „Gerdek Kapısında 1 milyon İnsan.”, *Milliyet*, İstanbul (2007).
- Düzgit, S. A., Tocci, N., „Transforming Turkish Foreign Policy: The Quest for Regional Leadership and Europeanization”, *CEPS Commentaries*, Bruksela (2009).
- Economist*, „If Only It Were That Easy”, 2010, <http://www.economist.com/node/16377190>.
- Eryılmaz B., „Europeanization of Turkish Foreign Policy: Cyprus Case”, referat zaprezentowany na konferencji Global and Regional Governance – European Perspectives and Beyond, Uniwersytet Wrocławski (2004).
- Esposito, J. L., *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*, Oxford 2009.

- EURACTIVE, „Libya Highlights Europe’s Defence Weakness”, 2011c, www.euractive.com/en/global-europe/libya-highlights-europes-defence-weakness-analysis-505705.
- EURACTIVE, „EU’s Post-Revolutionary Neighbourhood Policy: We Should Not Forget the East”, <http://www.euractive.com/en/enlargement/eus-post-revolutionary-neighbourhood-policy-forget-east-analysis-503902>.
- European Commission, 2006, *Enlargement Strategy and Main Challenges 2006–2007*, including annexed special report on the EU’s Capacity to Integrate New Members, COM (2006) 649 final, Bruksela.
- European Commission, *Enlargement Strategy and Main Challenges 2006–2007*, Brussels 2006.
- European Commission, Regular Report from the Commission on Progress towards Accession Turkey, B. Criteria for Membership, Political Criteria, The Cyprus issue 1999 (tekst dostępny: <http://europa.eu/enlargement/turkey>).
- European Council 2004 r., Conclusions of the Brussels European Council, 16–17 XII 2004, 16238/1/04 REV 1.
- European Council Documents: 2002b, para. 6, 2002c, poz. 25 Bruksela (2002).
- European Council, 2002b, Presidency Conclusions, Kopenhaga, 12–13 XII.
- European Council, *Conclusions of the Brussels European Council*, Bruksela (2004).
- Fraser, S., O. Ant, “Turkish foreign minister wins presidency”, *Associated Press*, Ankara/Istanbul 2007.
- Fromkin, D., *A Peace to end all Peace: the fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Middle East*, Avon Books, Nowy Jork 1989.
- Fotiou, E., Triantaphyllou, D., 2010, “Assessing Turkey’s ‘Soft Power’ Role: Rhetoric versus Practice”, *International Spectator*, Vol. 45, Nr. 1.
- Fromkin, D., *A Peace to end all Peace: the fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Middle East*, Avon Books, Nowy Jork 1989.
- Fukuyama, F., „Identity, Imagination, and Liberal-democracy.” *Journal of Democracy*, Waszyngton 2006.
- Fukuyama, F., *Identity, Imagination, and Liberal-democracy*, Washington D.C. 2006.
- Fuller G. E., *The New Turkish Republic: Turkey as a Pivotal State in the Muslim World*, Washington 2008.
- Gardels, N., *Will Iran Look More like Turkey, Or Turkey like Iran?*, Nowy Jork 2009.
- Gawrych, G., *The Young Atatürk: From Ottoman Soldier to Statesman of Turkey*, I. B. Tauris, Londyn 2013.

- Ghattas, K., "Are Regional Issues Splitting U.S. and Turkey?", BBC, http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/us_and_canada/10305519.stm.
- Gordon P. H., „Turkey on the Brink”, *The Washington Quarterly*, 2006, Vol. 29, Nr. 3.
- Gordon, P. H., Taspinar, O., Ozel, S., *Winning Turkey. How America, Europe, and Turkey Can Revive a Fading Partnership*, The Brookings Institution, Waszyngton 2008.
- Gordon, P., Taspinar, O., „Turkey on the Brink”, *The Washington Quarterly*, Waszyngton 2006 .
- Gordon, P., *Turkey on the Brink*, Waszyngton 2006.
- Gorvett, J., „Turkey’s ‘Deep State’ Suffers in Former President’s Words, Deeds in Kurdish Town”, Washington, DC 2006.
- Gorvett, J., *Turkey’s ‘Deep State’ Suffers in Former President’s Words*, Waszyngton 2006.
- Göksel, N., „From the Desk of the Editor”, 2010, *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 2, Nr. 4.
- Guardian*, 2004a, “EU Puts Turkey on a Long Road to Accession: Commission Gives an Amber Light for Entry; Talks to Start, but They Will Stop If Rights Are Violated”, 7 października 2004.
- Guardian*, 2004b, “In 1683 Turkey Was the Invader. In 2004 Much of Europe Still Sees It That Way”, 22 września 2004.
- Gülen, M. F., *Emerald Hills of the Heart: Key Concepts in the Practice of Sufism*, Tughra Books, Nowy Jork 2011.
- Gülmez S. B., „The Cyprus Policy of the CHP: Change Or Continuation, Insight Turkey”, *Ankara Center for Turkish Policy Studies*, 2007, Vol. 9, Nr. 1.
- Gülmez, S. B. *The Cyprus Policy of the CHP: Change Or Continuation*, Ankara 2007.
- Gülmez, S. B., „The Cyprus Policy of the CHP: Change Or Continuation”, *Insight Turkey*, Ankara 2007.
- Gunter, M. M., „Turkey, Kemalism, and the “Deep State”, Palgrave Macmillan Journals, Waszyngton 2014.
- Gürdoğan, E., Görünmeyen Üniversite, [The Unseen University], *Seha Neşriyat*, İstanbul (1989).
- Gürmüş, A., „Geçmiş günler, geçmemiş gündemle”, *Nokta*, İstanbul 2007.
- Haberleri, G., „Sezer: Türkiye’nin Kabul Ettiği Davos Tutanağından Öğrenildi”, *Milliyet*, 14 kwietnia 2004
- Hale W., *Turkish Foreign Policy, 1774-2000*, Londyn 2002.
- Hale, W., “Turkey and the Middle East in the ‘New Era’”, *Insight Turkey*, 2009, Vol. 11, Nr. 3.
- Heper M., Toktas, S., “Islam, Modernity and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of Recep Tayyip Erdogan”, *Muslim World*, Vol. 93 (2003).

- Higgins, A., „Swiss ban mosque in surprise vote Associate Press”, *Associate Press*, Washington, DC 2009.
- Higgins, A., *Swiss ban mosque in surprise vote*, Waszyngton 2009.
- Houston, Ch., *Islam, Kurds and the Turkish Nation State*, Nowy Jork 2003.
- Houston, Ch., *Islam, Kurds and the Turkish Nation State*, Oxford University Press, Nowy Jork 2003.
- Hurd, E. S., “Negotiating Europe: the politics of religion and the prospects for Turkish accession”, *Review of International Studies* (2006).
- Hurd, E. S., *The Politics of Secularism in International Relations*, Princeton University Press, New Jersey 2008.
- Hürriyet, Erdoğan: Şahinlik Sonuç Vermez, 2002.
- Jenkins, H. G., „Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics”, *Foreign Affairs*, Waszyngton (2002).
- Jenkins, H. G., “Between Fact and Fantasy: Turkey's Ergenekon Investigation”, *Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies*, Waszyngton (2009).
- Jenkins, H. G., „Context and Circumstances: The Turkish Military and Politics”, *Foreign Affairs*, Waszyngton (2002).
- Jenkins, H. G., *Murky Past of Turkey's Gendarmerie Intelligence Emerges in Ergenekon*, Silk Road Papers, Waszyngton 2008.
- Jung D., *Democratization and Development: New Political Strategies for the Middle East*, Nowy Jork 2006.
- Jones, D., Smith, H., “Israelis opened fire before boarding Gaza flotilla, say released activists”, *The Guardian*, 1 czerwca 2010.
- Kane, S., “The Coming Turkish-Iranian Competition in Iraq”, 2010, *United States Peace Institute of Peace Special Report*, Waszyngton.
- Kara, İ., “Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi”, İstanbul: Risale Yayınları, (1986).
- Kardaş, Ş., „Turkey Redrawing the middle East Map or Building Sandcastles?” *Middle East Policy*, Londyn 2010.
- Kardaş, Ş., *Turkey Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?*, Waszyngton 2010.
- Kazancigil, A., “High stateness in Muslim Society”, [w:] M. Dogan, A. Kazancigil, *Compering Nations: Concepts, Strategies, Substance*, Blackwell, Oxford 1999.
- Kaya, “Turkey and Israel in a New Middle East”, *FMSO*, 2013.
- Kayalı, K., “Ordu ve Siyaset”, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

- Keyman, E. F., "Turkish Foreign Policy in then Era of Global Turmoil", 2009, SETA Policy Brief, Nr. 39, Ankara.
- Kınıklıoğlu, S., 2010, "Turkey's NNeighbourhood and Beyond: Tectonic Transformation at Work", *International Spectator*, Vol. 45, Nr. 4.
- Kinzer S., "Bülent Ecevit, a Political Survivor Who Turned Turkey Toward the West, Is Dead at 81", *The New York Times* (2006).
- Kirişçi, K., „Between Europe and the Middle East: The Transformation of Turkish Policy” *Middle East Review of International Affairs*, Nowy Jork 2004.
- Kirişçi, K., Turkey's 'Demonstrative Effect' and the Transformation of the Middle East, 2010, *Insight Turkey*, Vol. 13, Nr.2.
- Koplow, M. J., "Why Israel and Turkey Got Back Together: The Coming Cooperation on Syria and Energy", *Foreign Affairs*, Vol. 92, Nr. 2, 23 marca 2013.
- Kutlay, M., „The Ubiquitous Crissis of the EU: Lack of Visionary Leadership", 2010, *Journal of Turkish Weekly*, <http://www.turkishweekly.net/2010/11/30/comment/the-ubiquitous-crisis-of-the-eu-lack-of-visionary-leadership/>
- Kramer H., "A Changing Turkey: The Challenge to the Europe and the United States", *Foreign Affairs*, Waszyngton (2000).
- Kretschmer, H. J., European Union on Turkey's Case in Simdinli, Brussels 2005.
- Kretschmer, H. J., "European Union on Turkey's Case in Simdinli", 2005, *European Commission*, Bruksela.
- Kristianasen, W., "New Faces of Isla," *Le Monde Diplomatique* (1997).
- Kubicek, P., „The Earthquake, Europe and Prospects for Political Change in Turkey.” *Middle East Review of International Affairs*, Nowy Jork 2004.
- Kurtbağ, Ö., „Foreign Policy of Turkey: Looking West and Going East", [w:] *Turkey's Accession to the European Union: Political and Economic Challenges*, ed. B. Akçay, B. Yilmaz, Lanham 2013.
- Kurtbağ, Ö., "Turkey's Recent Foreign Policy Activism in Its Neighborhood versus Its EU Membership Goal", [w:] *Turkey's Accession to the European Union: Political and Economic Challenges*, ed. B. Akçay, B. Yilmaz.
- Lesser, I. O., "The Revolutions in Turkey's Near Abroad," *GMF Analysis on Turkey*, 16 lutego 2011.
- Leiken, R. „Europe's Angry Muslims." *Foreign Affairs*, Washington, DC 2005.
- Leiken, R., *Europe's Angry Muslims*, Nowy Jork 2005.
- Lewis, B., "Democracy in Turkey", [w:] *The Making and Unmaking of Democracy: Lessons from History and World Politics*, ed. E. N., Suleiman, T. K. Raab, Routledge, Nowy Jork 2002.

- Mallinson W., *Cyprus: A Modern History*, I. B. Tauris, Londyn (2008)..
- Mango A., *The Turks Today*, Londyn 2004.
- Martin L. G., M. Soysal, *The Future of Turkish Foreign Policy*, Cambridge 2002.
- Mayall S. V., „Turkey: Thwarted Ambition”, *Institute for National Strategic Studies*, Waszyngton 1997.
- Mecham, R. Q., “From the Ashes of Virtue, a Promise of Light: The Transformation of Political Islam in Turkey”, *Third World Quarterly*, Vol. 25 (2004).
- Metiner, M., “Yemyeşil Şeriat Bembeyaz Demokrasi”, Doğan Yayıncılık, Istanbul (2004).
- Mülakatlarla Türk Dış Politikası. *USAK Publications*, Ankara 2010.
- New report of the International Crisis Group 2014 (tekst dostępny: <http://www.crisisgroup.org>).
- New York Times, “EU Leaders Raise Red Flag on Turkey” 2005.
- Oguzlu, T., „The Middle Easternization of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?”, *Turkish Studies*, vol. 9, nr. 1.
- Öktem K., *Angry Nation: Turkey since 1989*, I. B. Tauris, Londyn 2011.
- Öncü, A., “Packaging Islam: Cultural Politics on the Landscape of Turkish Commercial Television,” *New Perspectives on Turkey*, Nr.10 (1994).
- Öniş, Z., “Multiple Face of the ‘New’ Turkish Foreign Policy: Underlining Dynamics and a Critique”, 2010, *Insight Turkey*, Vol. 13.
- Önis, Z., *Turkish Politics in a Changing World: Global Dynamics and the Domestic Transformations*, Istanbul Bilgi University Press, Istanbul 2007.
- Öniş Z., “The New Wave of Foreign Policy Activism in Turkey: Drifting Away from Europeanization?”, DIIS Report 05. Copenhagen: Danish Institute for International Studies (2009).
- Öniş, Z. “The Political Economy of Islam and Democracy in Turkey: From the Welfare Party to the AKP Democratization and Development, ed. D. Jung, *New Political Strategies for the Middle East*, Palgrave Macmillan Journals, Nowy Jork 2006.
- Öniş, Z., “Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-existence,” *Contemporary Politics*, Vol. 7 (2001).
- Öniş, Z., *The Political Economy of Islam and Democracy in Turkey: From the Welfare Party to the AKP*, Routledge, Nowy Jork 2006.
- Osnos, E., *Islam shaping a new Europe*, Chicago 2004.
- Oymen O., „Turkey’s European Foreign Policy, Perceptions”, 2007, *Journal of International Affairs*, Vol. 2.
- Pace, M., „Liberal Or Social Democracy? Aspects of the EU’s Democracy Promotion Agenda in the Middle East”, http://www.Idea.int/resources/analysis/upload/Pace_paper12.pdf, 2009.

- Pieper, M., "Turkish Foreign Policy toward the Iranian Nuclear Programme: In Search of a New Middle East after the Arab Spring and the Syrian Civil War", 2013, *Brussels School of International Studies*, Vol. 12, Nr. 3.
- Pope H., „The EU–Turkey–Cyprus Triangle: Setting the Stage”, [w:] International Crisis Group, "Solving the EU–Turkey–Cyprus Triangle, Istanbuł/Bruksela 2009.
- Pope, H. "The EU-Turkey-Cyprus Triangle: Setting the Stage Solving the EU-Turkey-Cyprus Triangle", Istanbuł/Bruksela (2009).
- Posch, W., "Crisis in Turkey: Just another bump on the Road to Europe", *European Union Institute of Security Studies*, Nr. 67, Bruksela (2007).
- Posch, W., *Crisis in Turkey: Just another bump on the Road to Europe*, Paryż (2007).
- Presidency Conclusions, Helsinki European Council, poz. 9 (b), 10–11 IX 1999.
- "President Johnson Letter to Inonu", 1964, *Middle East Journal*, Vol. 20, Nr. 3.
- "Report of the Secretary General on his mission of good offices", 12 III 2012, (tekst dostępnny http://www.uncyprus talks.org/nqcontent.cfm?a_id=2486&tt=graphic&lang=1).
- Ried, „Forget the EU", *Hurriyet Daily News*, www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=forget-the-eu-2010-10-13.
- Ringgren, H., Ström, A. V., *Religions of Mankind Today and Yesterday*, ed. J. C Greig, Oliver and Boyd, Edynburg 1969.
- Robins P., *Between the EU and the Middle East: Turkish Foreign Policy under the AKP Government, 2002-2007*, Milano 2007.
- Robins P., *Between the EU and the Middle East: Turkish Foreign Policy under the AKP Government, 2002-2007*, ISPI, Mediolan (2007).
- Robins, P. "The overload state,: Turkish policy and the Kurdish issue", *International Affairs*, Vol. 69, Nr. 4.
- Romano D., "Turkey, Iran, Iraq, and Syria", [w:] *Conflict, Democratization, and the Kurds in the Middle East*: ed. D. Romano, M. Gurses, Turkey, Iran, Iraq and Syria, Nowy Jork 2014.
- Rößler, H-Ch., "Holzstöcke zu Eisenstangen", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 5 czerwca 2010.
- Roy, O., *Globalised Islam: The Search for a New Ummah*, Columbia University Press, Nowy Jork 2006.
- Saatçioğlu B., *Turkey's Accession to the European Union. Political and Economic Challenges*, Plymouth 2013.
- Saatçioğlu B., *Turkey-EU Relations from the 1960s to 2012, in Turkey's Accession to the European Union. Political and Economic Challenges*, Plymouth 2013.
- Schimmelfennig F., U. Sedelmeier, *The Politics of European Union Enlargement: Theoretical Approaches*, Nowy Jork 2005.

- Schimmelfennig, F., Sedelmeier, U., *The Politics of European Union Enlargement*, Nowy Jork 2005.
- Seale, P., "The Rise and Rise of Turkey", *The New York Times* 4 listopada 2009, <http://www.nytimes.com/2009/11/05/opinion/05iht-edseale.html>.
- SETA Rapor, „Batı ve Kaddafi Mukasında Lybia”, Nr. 3 (2011).
- Shaw, S. J., Shaw, E. A., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.
- Smith, T. W., "Between Allah and Atatürk: Liberal Islam in Turkey", *The International Journal of Human Rights*, vol. 9, nr. 3 (2005).
- Soysal, M. *The Future of Turkish Foreign Policy*, MA: MIT Press, Cambridge 2002.
- Stephan, A., Robertson, G. B., "An 'Arab' More Than a 'Muslim' Democracy Gap", *Journal of Democracy*, 2003, vol. 14, nr. 3.
- Tanyıcı, Ş., "Transformation of Political Islam in Turkey: Islamist Welfare Party's Pro-EU Turn", *Party Politics*, vol. 9 (2003).
- Tarifa, F. B. Adams, B., "Who's the Sick Man of Europe? A Wavering EU Should Let Turkey In", *Mediterranean Quarterly*, Waszyngton 2007.
- Tarifa, F. B., Adams, B., *Who's the Sick Man of Europe? A Wavering EU Should Let Turkey In*, Nowy Jork 2007.
- Tavernise, S., "Turkish court blocks Islamist candidate", *International Herald Tribune*, Nowy Jork 2007.
- Tavernise, S., *Turkish court blocks Islamist candidate*, Nowy Jork 2007.
- Temelkuran, E., "Şehir güzel, kızlar güzel. Miting niye güzel olmasın", *Milliyet*, İstanbul 2007.
- Temelkuran, E., *Şehir güzel, kızlar güzel. Miting niye güzel olmasın*, İstanbul 2007.
- Terzi, Ö., "Implications of the Enhanced Regional Activism of Turkey for Its Relationship with the European Union", *Cicero Foundation*, Maastricht 2010.
- Terzi, Ö., *The Influence of the European Union on the Making of Turkish Foreign Policy*, Ashgate, Surrey 2010.
- Tocci N., *Anchoring Turkey to the European Union: The Domestic and Foreign Policy Challenges Ahead*, European University Institute, Florencja 2004.
- Tocci, N. *Anchoring Turkey to the European Union: The Domestic and Foreign Policy Challenges Ahead*, European University Institute, Florence 2004.
- Tocci, N. Tocci, *Turkey's European Future: Behind the Scenes of America's Influence on EU-Turkey Relations*, New York University Press, Nowy Jork 2011.
- Turkish Daily News, Radikal, Baykal – Yakış Düellosu 2002.

- Türkmen, F., 2009, Turkish-American Relations: A Challenging Transition, *Turkish Studies*, Vol. 10, Nr. 1.
- Walker, J. W., Turkey's Changing Internal and International Dynamics: From 'Where' to 'What'", SETA Policy Brief, nr. 40, Ankara 2009.
- White, J. B., *Islamist Mobilisation in Turkey: A Study in a Vernacular Politics*, University of Washington Press, Washington, DC 2002.
- White, J. B., *Islamist Mobilisation in Turkey: A Study in a Vernacular Politics*. Washington 2002.
- Wickham, C., "The Path to Moderation. Strategy and Learning in the Formation of Egypt's Wasat Party", *Comparative Politics*, Vol. 36, Nr. 2 (2004).
- Wilson, D., Purushothaman, R., "Dreaming with BRICs: The Path to 2050," *Goldman Sachs Global Economics Paper*, 2003, nr. 99.
- Wywiad z Ollim Rehnem z 29 XI 2006, (dostępny: www.abhaber.com/haber.php?id=14844) (stan na dzień 15 II 2015).
- Varvick, J., Lang, K.-O., *European Neighbourhood Policy: Challenges for the EU-Policy Toward the New Neighbours*, Farmington Hills, Barbara Budrich Publishers, Leverkusen 2007.
- Visser, R., "After Sadr-Badr Compromise in Tehran, the Iraqi National Alliance (INA) Is Declared", 24 sierpnia 2009, www.historiae.org/ina.asp.
- Vogel, T., "Realpolitik Turkish Style", *Berlin Policy Journal*, German Council of Foreign Relations (2010).
- Yavuz, M. H., Yavuz, ed. *The Emergence of a New Turkey. Democracy and the AK Party*, University of Utah Press, Salt Lake City 2006.
- Yavuz, M. H., "Towards an Islamic Liberalism?: The Nurcu Movement of Fethullah Gulen", *Middle East Journal*, nr. 53 (1999).
- Yavuz, M. H., Esposito, J. L., *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement*, Syracuse University Press, Syracuse 2003.
- Yavuz, M. H., *Islamic Political Identity in Turkey*, Nowy Jork 2003.
- Yilmaz B., *Turkey's Accession to the European Union: political and Economic Challenges*, Nowy Jork 2013.
- Yilmaz, İ., "Muslim Democrats in Turkey and Egypt: Participatory Politics as a Catalyst", *Insight Turkey*. Vol. 11, Nr. 2 (2009).
- Zeynalov, M., "Turkey's Policy in Iraq Aims for a Broad-Based Government," *Today's Zaman*, 8 sierpnia 2010.
- Zürcher, E.-J., "The vocabulary of Muslim nationalism", *International Journal of the Sociology of Science*, Nr. 137 (1999).

Raport Banku Światowego nr. 85830-TR. Źródło: Europejski Instytut Uniwersytecki.
Archiwa Historyczne UE.

